

Pesthy Monika

BEVEZETÉS AZ ÓSZÖVETSÉGBE

jegyzet

[HEFOP-3.3.1-P.-2004-06-0019/ 1.0](#)

[A katekéta-lelkipásztori munkatárs képzés alapképzési rendszerének kidolgozása
és bevezetése](#) három főiskolán

Magyarország célba ér

Az Európai Szociális Alap támogatásával

Vác, AVKF

2006

TARTALOM

BEVEZETÉS.....	4
1. FEJEZET: AZ ÓSZÖVETSÉGI KÁNON, FORDÍTÁSOK	5
A kanonizáció folyamata – a palesztinai kánon	6
A zsidó Biblia.....	7
Az alexandriai gyűjtemény – a Septuaginta (LXX).....	9
A keresztény Ószövetség	10
Ókori fordítások és átdolgozások.....	12
2. FEJEZET: IZRAEL TÖRTÉNETE	16
Előzmények.....	16
A pátriárkák.....	18
Az egyiptomi tartózkodás és kivonulás.....	19
A honfoglalás és letelepedés	22
A bírák kora (kb. Kr. e. 1200 – 1020).....	23
A királyság létrejötte, Sámuel és Saul.....	24
Dávid uralkodása (1000 – 961)	26
Salamon uralkodása (961 – 922).....	29
A két részre szakadt ország (922 – 722)	32
Fogság és visszatérés.....	42
Az ószövetségi kor vége.....	46
3. FEJEZET: TÖRTÉNETI KÖNYVEK	54
A Pentateukhosz.....	54
A Teremtés könyve	61
A Kivonulás könyve.....	66
A Leviták könyve.....	71
A Számok könyve	72
A Második törvénykönyv (Deuteronomium).....	73
A Deuteronomisztikus történeti mű	74
Jozsué könyve	74
A Bírák könyve	77
Rút könyve	80
Izrael vallása Palesztínában Dávid uralkodás előtt	81
Sámuel könyvei.....	83
A Királyok könyvei.....	86
A krónikás történeti mű.....	89
Krónikák 1. és 2. könyve.....	89
Ezdrás és Nehemiás könyve.....	91
Tóbiás könyve	92
Judit könyve	93
Eszter könyve	95
Makkabeusok 1-2. könyve	96
4. FEJEZET: TANÍTÓ KÖNYVEK.....	99

A héber verselés	99
A Zsoltárok könyve.....	100
A bölcsességirodalom	104
Példabeszédek könyve.....	105
Jób könyve.....	107
A Prédikátor könyve.....	109
Jézus, Sirák fiának könyve.....	110
Salamon bölcsessége	111
Énekek éneke.....	111
5. FEJEZET: A PRÓFÉTÁK	112
Az írópróféták	113
FOGSÁG ELŐTTI PRÓFÉTÁK	115
Ámosz.....	115
Ozeás (vagy Hoseás)	115
Izajás.....	116
Mikeás könyve	118
Náhum könyve	119
Szofoniás (Cefanja) könyve	120
Habakuk könyve.....	120
Abdiás könyve.....	121
Jeremiás könyve	121
Jeremiás siralmai	123
Báruk könyve és Jeremiás levele	124
PRÓFÉTÁK A FOGSÁG IDEJÉN	124
Ezékiel könyve	124
Deutero-Izajás	126
PRÓFÉTÁK A FOGSÁG UTÁN	128
Aggeus (Haggai)	128
Zakariás könyve	128
Trito-Izajás	131
Malakiás könyve	131
Joel könyve.....	133
Jónás könyve	133
Dániel könyve	134
BIBLIOGRÁFIA	137

BEVEZETÉS

A szentírási „bevezetések” célja a szentírási könyvek történeti és irodalomkritikai vizsgálata, hogy ezáltal, amennyire lehetséges feltárja, milyen körülmények között keletkeztek az egyes könyvek illetve egyes részletek, és így hozzásegítsen azok pontosabb megértéséhez. Ez a megközelítés tehát a Szentírást mint emberi, irodalmi alkotást kezeli, ami természetesen nem mond ellen a Szentírás sugalmazott mivoltának: annak feltárása, hogy a Szentírás emberi szerzői milyen körülmények között és milyen szándékkal írták műveiket alapul kell hogy szolgáljon a sugalmazott értelem megelégséhez.

A Szentírás másik neve a Biblia: a szó 'könyvek'-et jelent, a görög 'biblion' = 'könyvecske' semleges nemű szó többesszáma, ami arra utal, hogy a Szentírás több könyvből áll, a latin azonban a középkortól kezdve egyesszámú nőnemű főnévként használja: a Könyv. Ha kinyitjuk a Szentírást, azonnal látjuk, hogy két nagy részre tagozódik: Ószövetségre és Újszövetségre. Ez a jegyzet most az első, terjedelemben jóval nagyobb résszel foglalkozik. Mivel a katekétai – lelkipásztori munkatárs alapszak (BA) számára készül, végig a szak igényeit próbáltam szem előtt tartani. Ószövetségi bevezető az utóbbi évtizedekben rengeteg íródott, és magyarul is több ilyen hozzáférhető, ezek azonban mind sokkal bőségebbek annál, mint amire itt szükség van. Ezért a tárgyhoz tartozó sok érdekes, de talán nélkülözhető részletet elhagyok, vagy csak egész röviden utalok rájuk (a biblikus bevezetésnek mint műfajnak a sajátosságai, a Biblia-kritika története és módszerei, az egyes könyvek datálásával és keletkezésével kapcsolatos problémák, az ezek megoldására született elméletek, stb.). Aki ezek iránt érdeklődik, bőséges anyagot fog találni a bibliográfiában megadott irodalomban. Céлом az, hogy a hallgató megismerkedjen az Ószövetséggel: annak felépítésével, keletkezéstörténetével, az egyes könyvek tartalmával és létrejöttének körülményeivel. Külön hangsúlyt fektetünk arra, hogyan alakult Izrael vallása a különböző korokban. Mivel pedig az Ószövetség könyvei az ókori Izraelben keletkeztek, a jegyzet röviden át fogja tekinteni Izrael történetét is a kezdetektől az ószövetségi kor végéig, hiszen a történeti háttér ismerete nélkül az Ószövetség nem érthető.

1. FEJEZET: AZ ÓSZÖVETSÉGI KÁNON, FORDÍTÁSOK

Ha egy mondatban kellene összefoglalnunk, miről is szól az Ószövetség, azt mondhatnánk, hogy Isten és válaszott népe szövetségéről (ennek előkészítéséről, létrejöttéről, jó vagy rossz működéséről Izrael története folyamán). Isten először Noéval köt szövetséget, aki az egész özönvíz utáni emberiséget képviseli (Ter 9,5), utána Ábrahámmal, Izrael ősatyjával (Ter 15,18-20; 17), majd pedig a Sinaj hegyen Izraellel (Kiv 19,5; 34,10). Mikor Izrael hűtlen lesz Istenéhez, Isten megbünteti, de megígéri a prófétákon keresztül, hogy lesz majd egy új, minőségileg más szövetség:

„Íme, jönnek napok – mondja az Úr –, amikor új szövetséget kötök Izrael házával és Júda házával. Nem olyan szövetséget, amelyet atyáikkal kötöttem azon a napon, amikor megfogtam kezüket, hogy kihozzam őket Egyiptom földjéről; azt a szövetségemet ők bontották fel, pedig én voltam az Uruk – mondja az Úr. – Hanem ez lesz az a szövetség, amelyet Izrael házával kötök azok után a napok után – mondja az Úr - : törvényemet a bensejükbe adom és a szívükre írom. Istenük leszek, ők pedig az én népem lesznek. Nem fogja többé így tanítani egyik a másikat, senki a testvérét: 'Ismerjétek meg az Urat!' Mert mindnyájan ismerni fognak engem, a legkisebbtől a legnagyobbig – mondja az Úr -, mivel megbocsátom bűnüket, és vétkükre nem emlékezem többé.” (Jer 31,31-34). Ez a szövetség az „Úr szolgája” által fog megvalósulni (Iz 42,6; 49,8). Az új szövetségre vonatkozó prófécia Jézus saját maga vonatkoztatta magára, amikor az utolsó vacsorán a kehely fölött ezt mondta: „Ez az én vérem, az új szövetségé, amely sokakért kiontatik” (Mk 14,24).

Így válik értehetővé, miért lett a Szentírás két nagy részének a neve Ó- és Újszövetség. A görög a szövetségre a 'diathéké' szót használja ('Palaiá diathéké' és 'kainé diathéké'), ezt fordítja a latin a 'testamentum' szóval ('Vetus Testamentum' és 'Novum Testamentum'), aminek egyik jelentése valóban 'szövetség', magyarban viszont a latinból átvett 'testamentum' szó kicsit zavaró, hiszen nem jelent szövetséget, ezért jobb, ha Ó- és Újszövetséget mondunk.

Amikor az Ószövetségről beszélünk, akkor írások egy olyan gyűjteményét értjük ezen, mely kötelező érvényű a zsidóság és a keresztény egyházak számára. Először tehát

azt kell tisztáznunk, hogyan alakult ki az, hogy ez a bizonyos gyűjtemény (nem több és nem kevesebb) az adott körök számára mértékadónak és Istentől sugalmazottnak számít, vagyis hogyan jött létre az ószövetségi kánon.

A görög 'kanón' szó a héber 'qane' = 'mérőnád' szóból származik, első jelentése 'egyenes bot', ebből lesz átvitt értelemben az, ami erkölcsi vagy filozófiai téren mértékadónak, mércének, normának számít (így pl. beszélhetünk az igazság kánonjáról, a hit kánonjáról). A Szentírás könyveire ezt a szót csak a Kr. u. 4. sz. második felében használják, maga a fogalom azonban (mint ezt hamarosan látni fogjuk), már jóval korábban létezett. Egy adott írás kánoniséga egyben annak sugalmazott voltát is jelenti, vagyis a kanonikus könyvek az isteni kinyilatkoztatás hordozói.

A kanonizáció folyamata – a palesztinai kánon

Az Ószövetséget alkotó írások 'kánoni'-vá válása hosszú folyamat eredménye. Itt most nem arról van szó, hogy maguk az írások mikor jöttek létre, hanem arról, hogy mikor nyertek szentírási tekintélyt. A zsidó kánon kialakulása javarészt a Kr. e. 6. és a Kr. e. 2. század között zajlott, egy olyan időszakban, amikor Izrael veszélyeztetve érezte identitását. Vallási és politikai intézményei megszűntek vagy átalakultak. Az identitás megőrzéséhez ki kellett alakítani valamilyen normát. A hagyomány összegyűjtésének, írásbafoglalásának és kanonizálásának a folyamata tehát a babilóni fogságot követő időszakban, a perzsa és a hellenista kor századaiban ment végbe. Ennek eredményeképpen a Kr. e. 2 – 1. századra kialakult, hogy a különböző zsidó csoportok (farizeusok, szadduceusok, qumráni közösség, alexandriai zsidóság) saját maguk számára mely könyveket tartják kötelező érvényűnek, kánoninak (az egyes csoportok felfogása e tárgyban nagyon is különböző volt, a szadduceusok pl. csak a Pentateukhoszt akarták elfogadni). A zsidó kánon végérvényesen akkor rögzült, amikor a Kr. u. 70-ben bekövetkezett katasztrófa után csak a farizeusok maradtak a színen, és az ő felfogásuk alapján kialakult a rabbinikus zsidóság, mely a továbbiakban az egész zsidó létet és gondolkodást meghatározta. A farizeusok által elfogadott kánon lett tehát az egész zsidóság számára kötelező érvényű Írás; ennek a kánon-fogalomnak a meglétét már

világosan látjuk Josephus Flaviusnál (megh. Kr. u. 100). A kézikönyvekben általában az áll, hogy a zsidó kánont véglegesen a Kr. u. 100-ban tartott jamniai zsinat zárta le (Jamnia/Jabne város a tengerparton, a jeruzsálemi templom pusztulása után egy ideig ez volt a palesztinai zsidóság szellemi központja). Ez az állítás több szempontból sem helytálló. Jamniában rabbinikus iskola működött, mely ha valóban a korabeli zsidóság szellemi irányítója is volt, nem tekinthető zsinatnak, melynek a döntései az egész korabeli zsidóság számára kötelezőek lettek volna. Továbbá az egy-két könyv (Prédikátor, Énekek éneke) körül folyó vitának nem az volt a tétje, hogy ezeket felvegyék-e a kánonba vagy sem, hanem hogy kanonicitásukat teológiai érvekkel támasszák alá vagy kérdőjelezzék meg. Valójában tehát nem beszélhetünk arról, hogy Jamniában egy arra felhatalmazott testület önálló döntést hozott volna az egyes könyvek kanonicitását illetően, hanem inkább arról van szó, hogy a korabeli zsidóság szellemi vezetői teológiai alapokon igyekeztek igazolni az addigra már rég kialakult tényállást, vagyis az adott könyvek kánoni státuszát.

A zsidó Biblia

A zsidóság a szent könyveket három nagy csoportra osztja: az első a Törvény, héberül Tóra (= 'törvény'), a második a Próféták, héberül N^ebiim, a harmadik az Írások, K^etubim. A zsidó Biblia neve a három héber szó első betűiből összeállítva: TaNaK.

Az egyes csoportok a következő könyveket tartalmazzák:

Törvény

Ter, Kiv, Lev, Szám, MTörv¹

Próféták

korábbi próféták: Józs, Bír, 1-2 Sám, 1-2 Kir

későbbi próféták: Iz, Jer, Ez, a 12 kispróféta

Írások

Zsolt, Jób, Péld

Rút, Én, Préd, Siralm, Eszt

---

¹ A szentírási könyvek idézésénél a Jeromos-társulat Biblia-fordítására támaszkodom, ld. *Ó- és Újszövetségi Szentírás a Neovulgata alapján*, Bp. 1999 Szent Jeromos Bibliatársulat.

Dán, Ezdr, Neh, 1-2Krón

Az első csoport, mint sugalmazott írások gyűjteménye a Kr. e. 5. századra már lezárult, a második csoport kb. a Kr. e. 3. században zárult le, a harmadik csoport csak ezt követően, a Kr. e. 2-1. században alakult ki. A harmadik csoporton belül különleges helyet foglal el öt könyv, Rút, Én, Préd, Siralm, Eszt, mivel ezeket nagy ünnepek liturgiájában olvassák fel. Ezeket nevezik az öt tekercsnek (héberül 'megilla', többes számban 'megillot').

A hagyomány a zsidó Biblia könyveinek számát hol 22-re (a héber abc betűinek száma), hol 24-re teszi. A 22 úgy jön ki, ha 1-2Sám-t, 1-2Kir-t és 1-2Krón-t egy-egynek számoljuk, a 12 prófétát egy könyvnek, Ezdrást és Nehemiást szintén egynek, továbbá Rútot a Bírákhoz, a Siralmakat Jeremiáshoz vesszük. Ha ez utóbbiakat külön számítjuk, 24 könyvet kapunk.

A zsidó Biblia nyelve a héber és kis mértékben az arámi. Mindkét nyelv a sémi nyelvek északnyugati csoportjába tartozik. A sémi nyelvek felosztása:

Keleti	Nyugati	
akkád	déli	északi
	arab,	kánaáni nyelvek: héber, föníciai, moábita
	délarab,	arámi
	etióp	

Izrael ősei, amikor letelepednek Kánaán területén, átveszik a kanaáni nyelvet, ez lesz a héber. Az arámi nyelv a Kr. e. 14. századtól van jelen a szír sivatagban és Mezopotámia déli területein. A babilóni fogságban (Kr. e. 586 – 539) ez az általánosan beszélt nyelv, és így a hazatérés után az izraeliek körében is egyre inkább ez terjed el, fokozatosan kiszorítva a hébert. A héber mint szent nyelv mindvégig megmarad, de a beszélt nyelv az arámi lesz, ezt beszélte Krisztus is. A zsidó Biblia arámiul írott részletei a következők: Ezdr 4,8 – 6,18; 7,12-26; Dán 2,4b – 7,28 és egy-két szó Ter 31,47-ben és Jer 10,11-ben.

Mint a legtöbb sémi nyelv, a héber is és az arámi is csak a mássalhangzókat jelöli, így a zsidó Biblia szövege eredetileg vokalizálatlan volt. Az idők folyamán azonban

ennek mind a kiejtése, mind az értelmezése egyre több problémát okozott. Ezért a Kr. u. 6 és 10 század között zsidó tudósok kidolgozták a magánhangzók jelölésének rendszerét, és ezzel, illetve egyéb kritikai jelekkel igyekeztek a Biblia hagyományos szövegét rögzíteni. Őket nevezzük 'maszorétá'-knak (a héber 'massoret' = 'hagyomány' szóból), az így létrejött szöveg pedig a maszoréta szöveg. Ilyen maszoréták működtek Babilonban is és Palesztínában is, de végül a palesztínai Tiberiasban kidolgozott rendszer vált általánossá, bonyolultsága ellenére. A modern héber Biblia-kiadások kivétel nélkül ezt hozzák.

Az alexandriai gyűjtemény – a Septuaginta (LXX)

Az alexandriai hellenizált zsidóság körében a palesztínaitól eltérő gyűjtemény jött létre. Szoktak alexandriai kánonról is beszélni, azonban egyáltalán nem biztos, hogy az alexandriai zsidóság e gyűjtemény minden darabjának kánoni tekintélyt tulajdonított, valószínűleg inkább csak a kultuszban használt könyveket gyűjtötték egybe.

A Septuaginta keletekezését a Kr. e. 2. századból származó Ariszteasz-levél írja le. Eszerint II. Ptolemaiosz Philadelphosz király megbízza phaleróni Démétrioszt, a könyvtárosát, hogy a híres alexandriai könyvtár számára szerezze meg és fordíttassa le a zsidók törvénykönyveit. Démétriosz ír a jeruzsálemi főpapnak, aki elküld Alexandriába 72 tudós zsidó vént (törzsenként hatot). Azok el is készítik a Tóra görög fordítását, amit a király és általában mindenki nagy meglepéssel fogad. Ezt a történetet (melyben önmagában semmi hihetetlen sincs) a későbbi források legendás elemekkel tarkítják (a vének egymástól függetlenül dolgoznak, fordításuk mégis szóról szóra megegyezik), és a vének száma is hol 70, hol 72 (a Septuaginta 70-et jelent).

Az Ariszteasz-levél szerint tehát Mózes öt könyvét Kr. e. 280 tájékán fordították le görögre, e fordítás célja lehetett az alexandriai könyvtár gazdagítása is (amint a levél állítja), de nyilván gyakorlati oka is volt: az Alexandriában élő jelentős zsidó közösség a saját törvényeit követte és eszerint is ítélték meg őket, így nyilvánvalóan a királynak ismernie kellett e törvényeket. Közrejátszhatott az is a fordítás elkészítésénél (bár az Ariszteasz-levél ezt nem említi), hogy az Alexandriában élő zsidók görögül beszéltek, és

már nem vagy alig tudtak héberül. Az Ariszteasz-levél csak Mózes öt könyvének a lefordításáról beszél, a többi biblikus könyv fordításának körülményeiről nagyon keveset tudunk. E fordítások a Kr. e. 3. század és a Kr. u. 1. század közötti időszakban készültek, nagyrészt Alexandriában. Színvonaluk is nagyon különböző. Az így létrejövő gyűjteménybe azonban belekerültek olyan írások is, melyek a palesztinai kánonnak nem alkották részét: közülük némelyiknek volt héber eredetije (pl. Jézus Sirák fia), némelyik javarészt arámiul volt (Tóbit könyve), és vannak olyanok is, amelyek eredileg görögül íródtak (pl. a Bölcsesség könyve). Ezt az egész gyűjteményt szokták Septuagintának (rövidítve: LXX), magyarul Hetvenes fordításnak nevezni, bár a 70 (vagy 72) bölcs csak Mózes öt könyvének a fordítását készítette el.

A Septuaginta a palesztinai kánonhoz képest a következő könyveket tartalmazza többletként: Tób, Judit, Bölcs, Sír, Bár (ennek részét alkotja Jeremiás levele), 1-4Makk, 3Ezdr, Salamon zsoltárai, többletként tartalmaz továbbá néhány betoldást, elsősorban Eszter és Dániel könyvéhez (ezekkel részletesebben az adott könyveknél foglalkozunk).

Kezdetben a Septuaginta nagy népszerűségnek örvendett az alexandriai zsidóság körében (még Alexandriai Philón is erről tanúskodik a Kr. u. 1. század közepén), és a Palesztinában élő görögajkú zsidók is fenntartás nélkül használták. Mivel azonban a kereszténység létrejöttével a Septuaginta a kereszténység szent irata lett, és a zsidókkal folytatott vitákban is ennek alapján érveltek, a zsidóság egyre inkább elutasította, és a Kr. u. 2. századra már teljesen kiszorult a zsidó használatból. A későbbi zsidó írások szerint az a nap, amikor a Tórát lefordították görögre pont olyan sötét volt Izrael számára, mint amikor az aranyborjú készült, hiszen a Tórát nem lehet megfelelő módon lefordítani.

A keresztény Ószövetség

A kereszténység, mely a zsidóságból nő ki, a zsidó Bibliát automatikusan szent iratként fogadja el. Az Újszövetség általában úgy hivatkozik rá, mint az 'Írás' vagy 'Írások', de beszél róla úgy is, mint a 'Törvény' vagy a 'Törvény és a próféták'. Nem egyértelmű, hogy az Újszövetségben a 'Biblia' kifejezés előfordul-e terminus technicusként (a 'biblia' szó a görög 'biblion' = 'könyvecske, könyv' többes számú

alakja, így 'könyvek'-et jelent). 2Tim 4,13 említi a könyveket (biblia), de nem tudjuk, hogy itt az Ószövetség könyveire kell-e gondolnunk. Az 'Ószövetség' elnevezés csak lassan alakul ki, hiszen ehhez az kell, hogy mellette létezzen könyveknek egy másik, kánoni tekintéllyel bíró gyűjteménye, az 'Újszövetség'. Ilyen értelemben az 'Ószövetség' (és mellette az Újszövetség) elnevezés csak a Kr. u. 2. század közepe táján jelenik meg.

A kereszténység a zsidó Bibliát elsősorban (bár nem kizárólagosan) a Septuaginta formájában ismerte meg és használta. Az abban többletként szereplő könyvek státuszát illetően az egyházatyák eltérően vélekedtek: a keletiek általában, a nyugatiak közül pedig Jeromos és Rufinus a palesztinai kánonhoz ragaszkodtak, a nyugatiak viszont, és köztük is elsősorban Szent Ágoston (354 – 430) elfogadták a csak az alexandriai gyűjteményben szereplő könyveket is. Nyugaton így ez a nézet vált uralkodóvá, amit később a keletiek is elfogadtak (a 692-es II. trullósi zsinaton). A római katolikus Egyház számára érvényes kánont véglegesen a Tridenti zsinat rögzítette 1546. ápr. 8-án tartott ülésén (DS 1501). A zsinat határozata kánoninak mondja ki Tóbiás, Judit, Jézus Sirák, a Bölcsesség könyvét, Báruk, valamint a Makkabeusok 1-2. könyvét. E hét könyvet deuterokanonikusoknak (másodrendben kánoni, ellentétben a prótokanonikus könyvekkel) szokták nevezni. A katolikus Egyház ószövetségi kánonja tehát lényegében a Septuagintának felel meg, azzal az eltéréssel, hogy a Septuaginta könyvei közül nem fogadja el Makkabeusok 3-4. könyvét, Ezdrás 3. könyvét és Salamon zsoltárait.

A református egyházak csak a palesztinai kánont fogadják el, így a deuterokanonikus könyveknek, bár hasznosaknak és jámboroknak tartják őket, nem tulajdonítanak szentírási tekintélyt. A többi keresztény egyház kánonja is mutat kisebb-nagyobb eltéréseket (csak az Ószövetség esetében, az újszövetségi kánon egységes).

Ezen felül kialakult az Ószövetség körül egy nagyon tarka és szerteágazó apokrif irodalom is, mellyel jegyzetünk csak egész érintőlegesen fog foglalkozni. Az 'apokrif' szó maga annyit jelent, mint 'rejtett', ezek az írások ugyanis általában úgy állítják be magukat, mint amik valamiféle rejtett (csak keveseknek kinyilatkoztatott) tudást tartalmaznak. Szokták e műveket pszeudoepigráfáknak (szóról szóra: 'hamis címet viselők') is nevezni, mert általában valamelyik fontos személyiség neve alatt jelennek meg, pl. Mózes apokalipszise, Ábrahám testamentuma. Mivel ezek szerzősége és

tekintélye bizonytalan, nem kerültek be a kánonba, de némelyikük ennek ellenére rendkívül nagy népszerűsége tett szert.

Az Ószövetséget a keresztények a zsidóságtól eltérően osztják fel, a következő módon:

Történeti könyvek:

Ter, Kiv, Lev, Szám, MTörv, Jozs, Bír, Rút, 1-2Sám, 1-2Kir (a Septuagintában és az attól függő kiadásokban az utóbbi négy könyv 1-4Kir-ként szerepel), 1-2Krón, Ezdr, Neh, Tób, Judit, Eszt, 1-2Makk

Tanító könyvek:

Jób, Zsolt, Péld, Préd, Én, Bölcs, Sir

Prófétai könyvek:

Iz, Jer, Siralm, Bár, Ez, Dán, 12 kispróféta

A keresztények minden egyes könyvet külön számolnak, így a könyvek száma a deuterokanonikusak nélkül 39, azokkal együtt 46.

Ókori fordítások és átdolgozások

Egyéb görög fordítások és átdolgozások

Zsidó fordítások és átdolgozások:

A Septuagintát a zsidóságon belül többször átdolgozták és átjavították, ebben közrejátszott az is, hogy a Septuagintát egyre inkább a keresztények használták (gyakran arra is, hogy a zsidókkal vitatkozzanak), a zsidók pedig egy pontosabb, azaz a hébernek jobban megfelelő szöveget akartak. A kézikönyvek gyakran beszélnek a Septuaginta mellett egyéb görög fordításokról; valójában ezek nem mindig önálló fordítások, hanem átdolgozások, sokszor pedig nem lehet megállapítani, hogy fordításról vagy átjavításról van szó, már csak azért sem, mert mindegyikből csak töredékek maradtak fenn.

Aquila – Hadrianus császár idején (117-138) élt és működött. Pogányból tért át először feltehetőleg a kereszténynek, majd a zsidónak. Egyesek szerint ebionita volt (zsidó-keresztény szekta), de ennek valószínűleg semmi alapja. Vitatott, hogy újra

fordította-e a héber Bibliát, vagy a Septuaginta szövegét revideálta. Az Aquila-féle görög változatot az jellemzi, hogy a hébert szóról szóra és még a szórendet is megtartva akarja visszaadni, ami természetesen a görög nyelvhelyesség és főleg a szépség rovására megy. Aquila valószínűleg azonos Onkelossal, akitől a Targum Onkelosz származik (ld. lejjebb).

Szümmakhosz – feltehetőleg Kr. u. 160 és 180 között működött. Fordítása sokkal szabadabb és szebb, mint Aquiláé. Ebből is csak töredékek maradtak fenn.

Theodotion – keveset tudunk róla, feltehetőleg ő is prozelita volt. Működését általában a Kr. u. 2. sz. közepére tették, az újabb kutatások szerint azonban ennél korábban, Kr. u. 30 és 50 között működött. Dániel könyve az ő fordításában vált ismertté, annyira, hogy a legtöbb kéziratba ez került be, szinte teljesen kiszorítva a LXX fordítását (a modern LXX-kiadás mindekettőt hozza párhuzamosan). Theodotion csak részletekben módosítja a LXX fordítását.

Keresztény átdolgozások:

Órigenész (185-254) – Órigenész majd harminc évig (215-245) dolgozott monumentális művén, a Hexaplán. A szó maga „hatszoros”-t jelent, szerzője ugyanis hat párhuzamos oszlopban rendezte el az Ószövetség különböző szövegeit. Ezek a következők balról jobbra haladva: 1. a héber szöveg, héber betűkkel írva; 2. a héber szöveg görög betűkkel átírva; 3. Aquila; 4. Szümmakhosz; 5. Septuaginta; 6. Theodotion (helyenként ezek mellett még volt két másik oszlop is, két számunkra ismeretlen görög fordítással). A Hexapla is csak töredékesen maradt ránk, de ennek is óriási a jelentősége, hiszen Aquila és Szümmakhosz fordítását szinte csak innen ismerjük. Órigenész a Hexaplát azért állította össze, hogy a különböző görög fordítások és a héber szöveg összevetésével minél pontosabb görög szöveghez jusson. A Septuaginta szövegét vette alapul, és ezt kritikai jelek segítségével pontosította – ez az Órigenész-féle Biblia-recenzió. Órigenészt ennek alapján a bibliai szövegkritika létrehozójának tekinthetjük.

Az ókeresztény hagyomány ezen kívül a LXX-nak még két másik keresztény recenziójáról is tud: az egyik a Lukianosz-féle (Lukianosz Antiokhiában élt 250 és 312 között), a másik a Hészükhiosz-féle (Hészükhiosz állítólag Egyiptom püspöke volt a 4.

század elején), de mindkettővel kapcsolatban annyira bizonytalanok az adataink, hogy tulajdonképpen semmit sem tudunk róluk, még azt sem, hogy valóban léteztek-e.

A targumok

A 'targum' szó a héber 'tírgém' (a *rgm* = 'beszúr, bevés, ír' gyökből képzett kvadriliterális alak) = 'beszél, kijelent, magyaráz, fordít' igéből származik, és az arámi Biblia-fordításokat nevezzük így. Ezt az igét használja (passzív alakban) Ezdr 4,7, ahol a vádlólevél fordításáról van szó. A targumok keletkezését hagyományosan Neh 8,8-ra vezetik vissza, ahol azt látjuk, hogy a fogság utáni zsidó közösség már nem érti a héber Szentírást, ezért szóban arámira fordítják számukra.

A targumok tehát szóbeli fordítások, csak jóval később rögzítették őket írásban. Ebből az is következik, hogy gyakran jelentősen eltérnek a héber szövegtől. Sokszor inkább parafrázálják, mint fordítják azt, kibővítik, magyarázó megjegyzéseket iktatnak be, stb.

A fontosabb targumok:

Targum Onkelosz – szerzője feltehetőleg azonos Aquilával (ld. feljebb). A fordítás maga valószínűleg az időszámítás kezdete körüli időszakra megy vissza, de írásbeli megszerkesztése a Kr. u. 2. században történhetett Palesztinában. A zsidóságban később ez lett a „hivatalos” arámi fordítás, ezért szövegét állandóan átdolgozták, javították. A rabbinikus Bibliák máig is hozzák a héber szöveggel párhuzamosan.

Jeruzsálemi I. targum – Pszeudo-Jonatánnak is nevezik, mert tévesen a 2. századi Jonatán ben Uzielnek tulajdonították. Nyelve galileai arámi. A szöveget nagyon szabadon kezeli, korának vallásos elképzeléseivel és legendákkal egészíti ki. Sokáig a Kr. u. 7. vagy 8. századra tették, mert említi Mohamed lányának és feleségének a nevét is. Ez azonban nyilvánvalóan utólagos betoldás, és a targum jóval korábban keletkezett.

Targum Neophyti – nevét az őt tartalmazó vatikáni kéziratról kapta, csak töredékek maradtak fenn belőle. A qumráni targum-töredékektől eltekintve ez a legrégebbi targum, a Kr. u. 2. vagy 3. században keletkezett, és a többivel ellentétben nem tartalmaz későbbi módosításokat, kiegészítéseket.

Szír fordítások

Pesitto – a szó jelentése 'egyszerű', azaz az általánosan használt fordítás. Valószínűleg hosszabb folyamat eredményeként jött létre. A legrégebbi részeket héberből fordították le zsidó-keresztények már a Kr. u. 2. században, feltehetőleg Mezopotámiában. Utána elkészültek a hiányzó könyvek fordításai (ezeken már érződik a targumok hatása), és a deuterokanonikus könyvek görögből (kivéve Sír, amit héberből fordítottak), legkésőbb a Kr. u. 4. sz. elején. Végül a 4. sz. táján a LXX alapján véglegesítették a szöveget.

A továbbiakban a nyugati szírek, akik kapcsolatban voltak a görög nyelvű teológusokkal a Septuaginta alapján több olyan fordítást is készítettek, melyek pontosabban követték a görög szöveget, ezekből azonban csak töredékek maradtak fenn.

Latin fordítások

Vetus Latina (régi latin) vagy Itala – a Vulgata később teljesen kiszorította, így csak az egyházatyák idézeteiből ismerjük. Feltehetőleg a görög alapján készült.

Vulgata – a szó annyit jelent, hogy 'népi, közönséges', abban az értelemben, hogy ez lett az általánosan használt szöveg (ugyanúgy, mint a Pesitto). A Vulgata Szent Jeromos (345-420) műve. 382-ben Damasus pápa megbízta Jeromost, hogy mivel a latin Bibliák szövege nagyon nagy eltéréseket mutatott, állítsa helyre az „igazi” szöveget. A feladat csak a latin szöveg, a Vetus Latina revíziója volt, nem pedig újrafordítása. Jeromos először elvégezte a négy evangélium revízióját, aztán feltehetőleg a többi újszövetségi könyvét, majd a Zsoltárokét a LXX alapján (hogy az így létrejött Zsoltárok-szöveg azonos-e a máig használt Psalterium Romanummal, az nem biztos). A munkának ezt a szakaszát 384-ben fejezte be. 385-ben Jeromos Betlehemben telepszik le, ott nekilát az egész Ószövetség revíziójának. Ehhez Órigenész Hexaplijának LXX-ját veszi alapul, de tekintetbe veszi a hébert is. A munkának ebből a szakaszából csak Jób és a Zsoltárok maradtak fenn. Mivel a Zsoltároknak ezt a szövegét először Galliában kezdték használni, ezért ez lett a Psalterium Gallicum. Ma általában ez van a Vulgata kiadásaiban. 391-ben azonban Jeromos úgy döntött, hogy újra lefordítja az egész Ószövetséget a héber alapján (ez a 'hebraica veritas' – a héber igazság). A munka 406-ig tartott. Lefordította a protokanonikus könyveket, a Zsoltárok könyvét is (ez a Psalterium iuxta Hebraeos, a Zsoltároknak így összesen három változatát készítette el). A deuterokanonikus könyvek

közül csak Juditot és Tobitot fordította le. A többi deuterokanonikus könyv latin szövege a Vetus Latinából került át a Vulgatába. Az új fordítás csak nehezen nyert polgárjogot, a 8-9. századra szorította ki a régit. A tridenti zsinat a Vulgatát a katolikus Egyház hivatalos szövegévé tette (1546. ápr. 8, DS 785).

Az ószövetségi bevezetések felépítésükben általában a zsidó biblia felosztását követik, és a biblikus könyveket a zsidó csoportosításnak (törvény, próféták, írások + deuterokanonikus könyvek) és sorrendnek megfelelően tárgyalják. Részemről ezt azért érzem ellentmondásosnak, mert mielőtt „Ószövetség”-ről beszélünk (tehát számunkra létezik egy „Új” szövetség is), jelezzük, hogy mi a keresztények által használt gyűjteménnyel foglalkozunk, akkor pedig logikusabbnak tűnik, hogy az adott gyűjteményt a keresztényeknél elfogadott struktúra szerint kezeljük. Így tehát én a keresztény felosztás (történeti könyvek, tanító könyvek és próféták) szerint fogok haladni, az egyes csoportokon belül azonban nem követem mindig a katolikus biblia sorrendjét, hanem helyette valamilyen logikai rendet (pl. a prófétáknál időrend). Mivel a jegyzet egy katolikus főiskola számára készül, a deuterokanonikus könyveket sem külön csoportként tárgyalom, hanem a katolikus bibliában elfoglalt helyükön, bár természetesen jelzem, hogy azok deuterokanonikusak.

Előtte azonban Izrael történetét tárgyaljuk.

2. FEJEZET: IZRAEL TÖRTÉNETE

Előzmények

Az Ószövetség összes eseménye a Termékeny félhódok nevezett területen zajlik, mely a Mezopotámiától nyugatra a Földközi tengerig, délre pedig Egyiptomig húzódó lakható területet jelenti. Ezen a színtéren jelennek meg Izrael ősei valamikor a Kr. e. 2. évezred folyamán. Ekkor azonban Mezopotámiában és Egyiptomban már évszázadok, sőt

évezredek óta léteznek nagy kultúrák, és mivel Izrael egész történelme e két nagy hatalom között zajlik, röviden ezekkel is kell foglalkoznunk.

Mezopotámia

Az általunk ismert legkorábbi írásos emlékek Mezopotámiából származnak Kr. e. 3200 tájáról (innen számíthatjuk a történelem kezdetét), nyelvük a sumér. A sumérok nem tartoznak semmiféle általunk ismert nyelvcsaládhoz, bár nyelvüket sikerült megfejteni, mindmáig a nyelvtörténet egyik rejtélyét alkotják.

A sumér klasszikus kor Kr. e. 2850-től 2360-ig tartott, ezt az akkád birodalom (2360-2180) követte, az alapító Szargon volt. Az akkádok keleti sémi nép, ők voltak az első nagyhatalom Mezopotámia területén. Később ismét a sumérok vették át a vezetést, 2060-tól 1950-ig tartott a 'sumér reneszánsz', ennek legjelentősebb városa az Eufrátesz déli folyásánál fekvő Ur volt. A sumér reneszánsznak az 1950 táján betörő észak-nyugati sémi népek, az amoriták vetnek véget ('amorita' egyszerűen csak 'nyugati'-t jelent). A különböző városállamok versengéséből végül Babilón kerül ki győztesen, így születik meg az Óbabilóni birodalom (kb. 1830-1530). melynek legjelentősebb uralkodója és törvényhozója Hammurabi (1728-1686), aki maga is amorita. 1530 körül északról indo-árja népek törnek be, közülük legjelentősebbek a hurriták és a hittiták.

Egyiptom

Igazi nagyhatalom Alsó- és Felső-Egyiptom egyesítésével születik meg a Kr. e. 29. században (Alsó-Egyiptomnak az északi, a Nílus-deltához közeli területeit nevezzük, míg Felső-Egyiptom éppen a déli, a Nílus felső folyásánál levő részeket jelöli). Az Óbirodalom a 29-23. század között állt fenn, ezt követte az első átmeneti kor a 22-21. században, majd a Közép birodalom (2050-1720). A 18. században a Delta vidékére beszivárognak a hikszoszok, és urrá lesznek Egyiptom egész földjén. A név 'idegen törzsfő'-t jelent, az ázsiai törzsfőket nevezték így, feltételezhető, hogy a hikszoszok észak-nyugati sémi törzsekhez tartoztak. Kb. 1650-től 1542-ig uralkodtak Egyiptom fölött. Ez volt a második átmeneti kor, utána következik az Újbirodalom kora.

Palesztina

Palesztina területén ebben az időben még nem alakulnak ki nagykulturák. Területét sémi népek, kánaániták lakják. A 3. évezredben nagyarányú városiasodás indul meg, melynek a 23-22. században nomád bevándorlók vetnek véget, kegyetlen pusztítást végezve. E bevándorlók valószínűleg amoriták voltak. A 19. századtól ismét fellendülés figyelhető meg, megindul a városiasodás, feltehetőleg újabb bevándorlók érkeztek.

A pátriárkák

Ebben a környezetben jelennek meg tehát a pátriárkák, Izrael ősatyái. A Biblián kívül semmiféle adatunk sincs róluk. A fő problémát az jelenti, hogy a pátriárka-történeteket legkorábban a 10. században írták le, tehát több száz évvel a leírt események után. Ezért vannak olyan kutatók is, akik teljes egészében kétségbe vonják a leírtak történetiségét. Vannak azonban a pátriárka-történetekben nagyon ősi elemek is. Ilyenek a nevek, melyek megfelelnek a pátriárkák korából ismert egyéb nyugat-sémi neveknek.

Az Ószövetség tanúsága szerint Ábrahám a káldeus Urból származott (Ter 11,31). A káldeus az Ószövetség szóhasználatában babilónit jelent, Úr néven több város is van, de feltehetőleg arról van szó, amelyik Mezopotámia déli részén található, és a 3. évezredben játszott jelentős szerepet. Ábrahámék utána úgy tűnik, több időt töltenek Háránban (ez Lábán hazája), majd innen indulnak tovább Kánaánba.

MTörv 26,5 szerint: „Aztán mondd az Úr, a Te Istened színe előtt: kborló arám volt az én atyám...”, vagyis a pátriárkák arámok lettek volna. Ezzel az a baj, hogy ebben az időben meg nem tudunk arról, hogy léteztek volna arámok. Az arámi nyugati sémi nyelv, valószínűleg egy nyelvjárásból lett, melyet Szíria keleti, Mezopotámia nyugati részén beszéltek, a Kr. e. 14. században tűnnek fel olyan sémi törzsek Mezopotámiában és a szíriai sivatagban, akiket korabeli feliratok 'Ahlamu'-nak vagy 'Aramu'-nak hívnak. Ter 14,13 Ábrahámot hébernek nevezi, ez az első alkalom, hogy ez a szó a Bibliában előfordul

Az ősatyák életmódja félnomád, kisállattartó pásztorok, az állatokkal vonulnak legelőről legelőre, de nagy távolságokat nem tehetnek meg, és a sivatagba sem merészkedhetnek be, hiszen az állatoknak vízre van szükségük. Kezdenek letelepedni:

Ter 26,12 szerint Izsák vet és arat. Kapcsolatuk a kánaáni őslakossággal változó: szerződésről, szövetségről is tudunk (Ábrahám szövetséget köt Melkizedekkel, 14,18-20; megveszi a kánaániaktól Makpéla barlangját, hogy eltemesse Sárát), de csatározásokról is (vö. 14,1-16).

A páriárcák idejét illetően semmiféle támpontunk sincs, a kutatók egy része a 1900 és 1700 közötti időszakra teszi, mások inkább későbbre, a 15-14. század tájára. A kettő között nem lehet egyértelműen dönteni, talán inkább a korábbiba illenek bele a történetek: Mezopotámiában nincsenek nagyhatalmak, bármerre szabadon lehet közlekedni. Palesztínában azt látjuk, hogy nincs egyiptomi uralom, sem hűbéres királyok, viszont aránylag békés világ van.

Azt sem tudjuk, mikor mennek Egyiptomba, és a fáraót sem tudjuk azonosítani.

Az egyiptomi tartózkodás és kivonulás

Mivel a Biblián kívül semmiféle adatunk sincs az egyiptomi tartózkodásra és a kivonulásra, és az egyiptomi feljegyzések még csak nem is említik az eseményeket, melyek pedig a Biblia tanúsága szerint óriási katasztrófát jelentettek Egyiptom számára, vannak kutatók, akik feltételezik, hogy az egésznek semmiféle történeti alapja sincs; legendának tekintik, melyet Peszahkor felolvasnak. Vannak azonban jelek, melyek arra utalnak, hogy az elbeszélésnek van történeti magva. Ilyen például Mózes neve, melyben az egyiptomi 'szülni, nemzeni' gyök van (ugyanaz van Tutmesz, Tutmoszisz, Ramszesz nevében is). Mózes Madiánnal való kapcsolata is valószínűleg igaz (Mózes apósa madiánita – tehát pogány – pap, Madián amúgy mindig mint ellenség szerepel). Egyáltalán nem kizárt az sem, hogy József magas pozícióba került, ilyen esetekről tudunk, de róla semmit. Olyan esetekről is tudunk, hogy különböző csoportok éhínség idején Egyiptomba mentek. Kiv 1,11 szerint az izraeliták Pitom és Ramszesz raktárvárosokat építik. Egyiptomi szövegekből tudjuk, hogy ezek épültek II. Ramszesz idején (1290 – 1224), és az építkezéseken 'apiru'-kat dolgoztattak.

Az apiruk (eredeti jelentése valószínűleg 'poros') a 3. évezredtől rengeteg helyen előfordulnak: mezopotámiai emlékeken már nagyon korán, nuzi szövegekben (15-14. sz.;

Nuzi mezopotámiai város, a Kr. e. 15-14. századból származó hurrita szöveget ismerünk), mári szövegekben (18. sz.; Mári szíriai város az Eufratesz jobb partján), Anatóliában, rász-samrai szövegekben (Rasz Samra kikötőváros a Földközi tenger partján, ókori neve Ugarit, itt templomi levéltárat, palotákhoz tartozó levéltárat és magánkönyvtárat is találtak a Kr. e. 1500 – 1200 közötti időkből), Egyiptomban. Asszíriában mint ellenségek és lázadók szerepelnek, Egyiptomban mint rabszolgák. Valószínűleg nem népet, hanem inkább társadalmi réteget jelölnek: félnomád békés vagy fosztogató csoportokat. Elképzelhető, hogy mások szemében a héberek is ilyeneknek tûntek, bár vitatott, hogy a 'héber' név származhat-e az 'apiru'-ból.

Feltételezhető tehát, hogy a Mózes-történeteknek van valóságalapjuk: az izraeliták egy vagy több kisebb csoportja valamennyi időt töltött Egyiptomban (sem a lekerülés időpontjáról, sem az ott töltött idő hosszáról nincs biztos adatunk), ahol rabszolgamunkára fogták őket, majd megszabadultak a rabszolgaságból, olyan módon, amelyben ők Istenük csodálatos szabadító tettét látták. A Bibliában szereplő történetek és számadatok nyilvánvalóan túlzók. Szám 1,46 és 26,51 szerint Izrael a pusztában hatszázezer felnőtt férfit számlált, ehhez hozzászámítva az asszonyokat és gyerekeket több milliós tömeget kapunk, ez a szám pedig nyilván irreális. Kiv 1,15-22-ből megtudjuk, hogy az izraelitáknak mindössze két bábaasszonyuk volt, ami arra utal, hogy a csoport maga sem lehetett valami nagy. Azok, akik kivonultak Egyiptomból aligha voltak többen pár ezernél. Elképzelhető az is, hogy a kivonulásnál több csoport szerepelt, továbbá a pusztai vándorlás során is csatlakozhattak hozzájuk újabb csoportok. Az is nagyon valószínűnek tûnik, hogy nem az összes izraelita vonult le Egyiptomba, hanem sokan végig Kánaánban maradtak.

A kivonulás legvalószínűbb időpontja II. Ramszesz uralkodása (Kr. e. 1290 – 1224): nagyon sokáig uralkodott, ez magyarázná, hogy a Kivonulás könyvében csak egyetlen fáraó-váltásról esik szó (Kiv 1,8: „Közben Egyiptomnak új királya támadt, aki nem ismerte Józsefet”). Utódja Mernepta (1224 – 1211), az általa állított sztélén levő győzelmi felirat említi először Izraelt. A feliratban ugyan Izrael a legyőzött népek között szerepel, amit nem tudunk értelmezni, az viszont mindenképpen érdekes, hogy itt szerepel először Izrael mint egy adott egységnek (népnek, csoportnak?) a neve.

Vannak, akik József történetét a hikszoszokkal azok kapcsolatba, eszerint József egyiptomi működése a 1650 – 1542 közötti időszakra esne.

Mások szerint József Ekhnaton (kb. 1364 – 1347) idején élt volna, aki egyistenhitet (Aton) vezetett be Egyiptomba, és Mózes így került volna kapcsolatba az egyistenhittel.

A tartózkodás idejét a Biblia 400 vagy 430 évre teszi, amit nem kell túl komolyan vennünk, mert egyszerűen csak hosszú időt akar jelölni.

Összefoglalva annyit mondhatunk, hogy a kivonulásra a 13. század elfogadható, az egyiptomi tartózkodás kezdetéről és hosszáról nem tudunk semmit.

A tengeren való átkelés értelmezése is problémákat vet fel. A LXX-ban (és így a legtöbb fordításban is) Vörös tenger szerepel, az eredetiben azonban 'jam szuf' áll (Kiv 13,18), ami nádas tengert jelent, a Vörös tengerben pedig nincs nád. Így az átkelés valószínűleg nem a Vörös tengernél történt, hanem az attól északra elhelyezkedő mocsaras területeken.

A pusztai vándorlásról történetileg ismét alig tudunk valamit: Biblián kívüli forrásunk nincs, a biblikus leírások pedig különböző korokból származnak, és különböző hagyományok keverednek bennük, a cél nyilvánvalóan nem a történeti adatok szolgáltatása volt, valahol a jelenlegi Szezi csatorna helyén.

Az út két legfontosabb állomása Sinai és Kádes Barnea. Sinai pontos helyét nem tudjuk, a neve is hol Sinai, hol Horeb. Általában feltételezik, hogy a Sinai félsziget déli részén található. A Sinai-hegyi szövetségkötés olyan mély nyomokat hagyott Izrael gondolkodásában, hogy feltehetőleg történeti eseménnyel van dolgunk.

Kádes Barnea a Palesztína déli részén elhelyezkedő Beérsebától délre kb. 80 km-re található. MTörv 1,2 szerint 11 napi járásra van Sinaitól. Bír 11,16 úgy beszél, mintha Izrael fiai Egyiptomból egyenest ide jöttek volna, ennek alapján az is elképzelhető, hogy Egyiptomból nem egy, hanem két (vagy akár több) csoport jött ki. Kádesben valószínűleg hosszabb időt töltenek, mivel több esemény is történik ott: Mirjam halála és a kémek kiküldése.

A honfoglalás és letelepedés

Kádestől az út tovább Edomon és Moábon keresztül vezetne, és Szám 33,37-49 valóban úgy írja le, hogy áthaladnak ezen a két országon. Másik, feltehetőleg régebbi hagyomány szerint viszont nem sikerül az átvonulás (Szám 20,14-21), és így megkerülik a két országot (MTörv 2,1-9). A valószínű tehát az, hogy egy sikertelen déli betörési kísérlet után Edom és Moáb megkerülésével (ez utóbbiak ekkor már jól védett államokat alkottak, melyek határain aligha törhettek volna be), végül kelet felől, Transzjordániából közelítik meg az Ígéret földjét.

A honfoglalás és letelepedés történeti értelmezése ismét nehézségeket vet fel. A problémát az okozza, hogy a Jozsué könyvéből illetve a Bírák könyvéből kapott kép radikálisan különbözik. Jozsué könyve úgy beszél el a honfoglalást, mint ami nagyon rövid időn belül lezajlik: az izraeliták elfoglalják az összes kánaánita várost, a lakókat elpusztítják (hérem), minden törzs elfoglalja saját területét és véglegesen letelepszik. A Bírák könyvében ezzel szemben azt látjuk, hogy a honfoglalás még egyáltalán nem fejeződött be, a törzsek küzdenek területeikért, sok város még idegen kézen van (köztük olyanok is, amelyek elfoglalásáról Jozsué könyve tudósít, pl. Jeruzsálem és Hácór). Feltehetőleg ez utóbbi kép a realisabb, de ebből még nem következik, hogy Jozsué könyvének semmi valóságtartalma sincs (mint ezt néha állítják). Feltételezhetjük, hogy izraeliek egy csoportja valóban harccal foglalt el több várost és szerzett területet, de nyilvánvaló túlzás, hogy az ellenségből mindenkit lekaszaboltak volna. Az is biztos, hogy a kánaáni lakossággal való kapcsolat nem csak harcból állt, hanem nyilván voltak békés kapcsolatok és szövetségkötések is, amint ezt a gibeoniták esete is mutatja. Nagyon valószínű továbbá, hogyha volt is egy olyan csoport, amelyik Egyiptomból érkezett, voltak olyan izraeliták is, akik soha nem jártak Egyiptomban, hanem Kánaánban maradtak, továbbá lehettek máshonnan és máskor érkező csoportok is. Mindenesetre ha a letelepedés és az ország bizonyos területeinek elfoglalása meg is történt Jozsué idején, az ország teljes birtokbavétele hosszú folyamat, mely csak Dávid király idején zárul le. A honfoglalás időpontjára sincs semmiféle adatunk, általában azt szokták feltételezni, hogy az 1200 körüli időkre tehető.

A bírák kora (kb. Kr. e. 1200 – 1020)

A honfoglalás és a királyság létrejötte közötti időszakot (kb. 1200 – 1020) nevezzük a Bírák korának, forrásunk erről a Bírák könyve. Zűrzavaros időszak, Izrael nem egységes állam, hanem a 12 törzs laza szövetsége, az egyetlen összetartó erő a közös vallás. A törzsek már letelepedtek Kánaán földjén, de a terület jó része, több fontos várossal együtt még a kánaániták kezén van. Ebben a korszakban Izrael törzsei egymástól lényegében függetlenül élnek, néha egy-egy vezető alatt összefognak a közös ellenséggel szemben (soha nem az összes törzs). Az ilyen karizmatikus vezetők a 'bírák', feladatuk nem elsősorban a bíraskodás, hanem inkább megszabadítók. Az összecsapások nagy része kisebb helyi konfliktusnak látszik. A kánaáni őslakossággal nyilván voltak békés kapcsolatok is, kultúrájuk fejlettebb volt, mint az érkező izraelitáké, így azok feltehetőleg sok mindent átvettek tőlük. A Bírák korában az izraeliek életmódja jelentősen megváltozik: letelepsznek és földművelők lesznek. Városaik kezdetben nagyon primitívek, aztán építészetük egyre fejlettebb lesz. Részt vesznek a kereskedelemben is.

A bírák korának vége felé a fő veszélyt a filiszteusok alkotják, ezzel szemben ez a laza és meglehetősen sebezhető szövetség már nem tud fellépni (ld. Sámson-történetek). Úgy szintén képtelen ez a struktúra a törzsek közti konfliktusok kezelésére, amint azt Gibeá gaztette esetében látjuk: amikor baj van, nem tudnak más megoldást, mint hogy a törzsek egymást irtják. Mindez jól mutatja, hogy Izrael ebben a laza törzsszövetségben nem tud hosszú távon létezni (annak ellenére, hogy ez az állapot majd kétszáz évig fennállt), a megoldás nyilvánvalóan a királyság lenne. Izrael azonban egyelőre idegenkedik a királyság gondolatától, ezt jól mutatja Gedeon esete. Miután győzelmet aratott a madiánitákon, királlyá akarják kiáltani, amit ő a következőkkel utasít el: „Nem uralkodom rajtatok, s nem fog uralkodni rajtatok fiam sem: az Úr uralkodjék rajtatok.” Vagyis Izrael egyetlen királya Isten, földi uralkodóra nincs szükség. Másfelől viszont azt látjuk, hogy Gedeon egyik ágyasától származó fia, Abimelek, Szichem királyává választatja magát. Szichem csak egy kis városállam, pont olyan mint a kis kánaáni városállamok, és Abimelek „uralkodása” nagyon rövid ideig tart, de ez is mutatja, hogy azért már Izraelben is megjelenik a királyság lehetősége.

A királyság létrejötte, Sámuel és Saul

A 11-10. században nagy átalakulások mennek végbe Izraelben, melyek következtében Izrael hatalma óriási mértékben megnő: a bírák korának végén még a pusztá létéért küzdő kis országból nagyon rövid időn belül a térség nagyhatalma lesz.

Mint az előzőekben láttuk, a bírák korának végén a valódi veszélyt a filiszteusok jelentik: a tengerparti síkságot lakják, és meg akarják szerezni a hatalmat Nyugat-Palesztína fölött. Nem létszámukkal félelmetesek, hanem mert nagyon erős harci nép, és harci technikájuk sokkal fejlettebb, mint Izraelé. Ez mostmár nem helyi konfliktus, hanem Izraelt létében fenyegető veszély.

A filiszteusok Áfeknál (a tengerparti síkság szélén) teljes vereséget mérnek Izraelre, szinte az egész ország a kezükre kerül (Galilea egy része, a Jordánon túli területek és a középső hegyvidék egyes részei maradnak meg). Silót elfoglalják, a kultuszhelyet lerombolják.

A helyzetből a kiutat csak a királyság jelentheti, amivel szemben azonban Izraelnek erős fenntartásai vannak, egyrészt mert Izrael egyetlen uralkodója JHVH, másrészt mert a kánaáni városállamok példáján jól látják a királyság árnyoldalait. Végül mégiscsak létrejön Izraelben a királyság, méghozzá Sámuel közreműködésével. Sámuel különös figura: két korszak határán áll, ő maga egész lényével a régi korszakot, a bírák korát képviseli, mégis ő vezeti át (akarva-akaratlan) Izraelt az új korszakba, a királyság korába.

Sámuel és Saul

Sámuel Jahvének szenteli anyja, nazír lesz. Silóban, a szentélynél tölti gyermekkorát (Éli a főpap). Sámuel bíró (ítélkezik), az áldozatbemutatás is az ő feladata, próféta (a szöveg 'látó'-nak nevezi) és gyógyít. Gyakorlatilag minden funkciót ellát, ami egy ilyen kevésbé szervezett társadalomban lehetséges, de egy hiányzik: a harcos karizmája. Ezért keni fel Sámuel Sault. Saul uralkodás kb. 1020-tól 1000-ig tart. (A királyok uralkodási idejét Bright szerint adom meg – ld. Bibliográfia – vannak ettől eltérő számítások is, de mivel

úgysem tudjuk eldönteni, hogy melyik felel meg a valóságnak, nem tudunk mást tenni, mint valamelyiket kiválasztani, és ahhoz tartani magunkat. A különböző számítások között eltérés egyébként csak néhány év, a korszak elején több, a végén kevesebb.)

Sámuel Sault 1Sám 9,1 – 10,16 szerint 'nagid'-nak keni fel, ami nem 'király'-t, hanem 'vezér'-t, 'fejedelmet' jelent. 1Sám 8,11-18-ban Sámuel a királyság hátrányait ecseteli a népnek; erről általában feltételezik, hogy később, már jócskán a királyság idején íródott, és az akkori állapotokat vetíti vissza. Lehetséges azonban az is, hogy valóban Sámuel aggodalmait fejezi ki, aki ismerhette a környező népeknél a királyság intézményét, annak minden árnyoldalával. Akárhogy is legyen, Sámuel Saulnak valószínűleg a bírákéhoz hasonló, katonai vezetői szerepet szán, nem pedig állandó hatalmat, és továbbra is ő akar maradni a közvetítő Isten és közte. Saul viszont magát teljes jogú királynak tekinti. Nem tudjuk, hogyan vélekedett Sámuel, de tény, hogy elég hamar szembefordul Saullal. Saul kezdetben komoly sikereket ér el a filiszteusokkal szemben, de miután Sámuel elveti, egyre inkább lefele megy neki.

Saul királysága még bizonyos fokig az előző korszakhoz kapcsolódik. Ő is karizmatikus vezér, mint a bírák, neki is az a feladata, hogy megtisztítsa az országot az ellenségtől. Míg azonban a bírák hatalma csak egy-egy feladatra szolgált, Saul úgy tekinti, mint ami állandó, és a nép is királyként tekint rá. Valószínűleg ő sem vitte soha egész Izraelt harcra, de sokkal többet, mint előtte bárki. Az ország szervezetében nem hajtott végre változásokat, nem hozott létre királyi udvartartást sem, nagyjából úgy élt, mint elődei. Újdonság viszont, hogy fiatal katonákat gyűjt maga köré végleges katonai szolgálatra, ami annyit jelent, hogy megkezdődik az állandó (nem törzsi) hadsereg kialakulása.

Dávid és Saul

Dávid Betlehemből származott, szépen játszott a lanton, amit Saul szívesen hallgatott. A filiszteusok elleni sikerei nagyon népszerűvé tették, különösen Goliáth legyőzése. Saul fia, Jonátán Dávidnak jó barátja lesz, sőt Saul még a lányát, Míkkolt is hozzáadja feleségül. Ahogy azonban Dávid népszerűsége növekszik, Saul egyre féltékenyebb lesz és Dávid életére tör. Ahelyett, hogy a filiszteusokkal foglalkozna, Dávidot üldözi. Még a nóbi szentély papjait is megöleti, mert azok menedéket adtak Dávidnak (1Sám 22,6-23;

Nób papi város Jeruzsálemtől északra, egy darabig talán itt volt a frigláda). Dávid földönfutó lesz, Júda földjére (saját hazájába) menekül, ahol sokan csatlakoznak hozzá. E csapat élén kóborol (valójában bandavezér), hol a filiszteusokat üti, hol Saul elől próbál kitérni. Miután ez az állapot hosszú távon nem tartható fenn, átáll a filiszteusokhoz, Gátban lakik (Gát a filiszteusok területének északi részén helyezkedik el). Itt viszont kettős játékos: nem az izraelitákat támadja (mint a filiszteusok képezelik), hanem az Izraelt délről pusztító törzseket, így az izraeliek végülis védelmezőjüket látják benne.

Mikor a döntő ütközetre kerül sor a filiszteusok és Saul között, Ákis a filiszteusok királya ragaszkodik hozzá, hogy Dávid is harcoljon embereivel az ő oldalán, amit Dávid vállal is. A filiszteusok főemberei azonban gyanakodva néznek Dávidra, és az utolsó pillanatban ráveszik a királyt, hogy ne engedje harcolni (Dávid hiába tiltakozik ez ellen). Természetesen nem tudhatjuk, mit tett volna Dávid, ha részt vehet a csatában. Az ütközet a Gilboa hegy lábánál zajlott, a terep a filiszteusoknak kedvezett: az Esdrelonba vezető út az ő kezükben volt, ezért számíthattak a tengeri népek segítségére, és a sík terepen jól tudták használni harci szekereiket (Izrael a harci szekerek jelentőségét csak nagyon később ismerte fel). A csata Izrael számára teljes vereséggel végződött, seregüket szétverték, Saul három fiát megölték, Saul maga súlyosan megsebesült, majd megölte magát (kardjába dőlt, 1Sám 31,4; egy másik változat szerint fegyverhordozója adja meg neki a kegyelemdöfést Saul kérésére, 2Sám 1,9-10).

Dávid uralkodása (1000 – 961)

A gilboai vereség után Izrael újra filiszteus kézen van, a helyzet nagyjából ugyanaz, mint Saul uralkodása előtt volt. Dávid ilyen körülmények között lesz király (nyilván a filiszteusok támogatásával). Kezdetben csak a déli országrész, Júda fölött uralkodik, székhelye Hebron. Saul egyik fia, Isbaal életben marad, Ábnér, Saul hadvezére őt teszi meg az északi országrész, Izrael királyává. Valós hatalma nem sok lehetett, Dávid számára azonban mindenképpen vetélytárs volt. Ábnér, majd utána Isbaal gyilkosság áldozatai lesznek (az elbeszélés szerint Dávid mindkét gyilkosságot keményen elítéli, de tény, hogy nagyon kapóra jöttek neki), így most már az északi országrész is elfogadja

királyává (2Sám 3,1 – 5,5). Utána rögtön élet-halálharc kezdődik a filiszteusok ellen, azok a Refaim völgyben, Jeruzsálemnél támadnak (Jeruzsálem akkor még nem izraelita, hanem kánaánita város, feltehetőleg filiszteus fennhatóság alatt) A filiszteusok a hegyekből támadnak, Dávid visszaveri őket, újra támadnak, másodszor már teljes vereséget szenvednek. A továbbiakban nem tudjuk pontosan, hogyan folyt a háború, de tény, hogy Dávid megtisztította az országot a filiszteusoktól és visszazortotta őket a tengerparti síkság egy keskeny részére. Dávid ezután elfoglalja Jeruzsálemet (2Sám 5,6-10), és ide teszi át székhelyét (kedvezőbb helyen van, mint Hebron, ami sokkal délebbre volt). Jeruzsálem nincs beosztva a törzsi szerkezetbe, hanem közvetlenül Dávid birtoka („Dávid városa”). Tehát most az országot a király egy új, hagyományok nélküli városból, saját birtokáról kormányozza, ami újítás, szakítás a régivel. A frigyládát ünnepélyesen a városba szállítják (2Sám 8). Dávid ezzel nemcsak a közigazgatást, hanem a vallást is ellenőrzése alá vonta (amit Saul elmulasztott megtenni), két főpapja Abjátár és Cádok. Jeruzsálem tehát az országnak nemcsak közigazgatási, hanem vallási központja is lesz. Kérdés, miért nem épít templomot. Elképzelhető, hogy a régihez ragaszkodó próféták, mint Nátán, úgy gondolták, hogy az új szentélynek a régi kultikus központ folytatásának kell lennie, ezért nem akartak templomot. Az is lehet, hogy a kánaánita templomok láttán idegenkedtek a templomépítés gondolatától, mivel azokban a királyé volt a főszerep, aki a szertartások során bizonyos esetekben mintegy az istenség helyetteseként jelent meg.

Dávid elfoglalja a még kánaáni kézen levő városállamokat, a terület meghódítása valójában ekkor fejeződik be. Ezek a városok, akárcsak Jeruzsálem, a törzsi szerkezetbe már nem kerülnek be, hanem közvetlenül a király alá tartoznak. Miután a belső helyzet megszidárdult, Dávid hódításba kezd. Az ammoniták megsértik Dávid követeit, Dávid megtámadja Ammónt, de az arámok Ammón segítségére sietnek. Miközben Dávid katonái Rabbát, Ammón fővárosát ostromolják, zajlik Jeruzsálemben a Batseba-história. Dávid végülis elfoglalja Rabbát, és Ammón királyi koronáját is a fejére teszi. Ezután bosszút áll az arámokon, elfoglalja Cóbát és Damaszkuszt, továbbá leigázza Edomot és Moábot (8 – 11). Szíriai hódításaival Dávid gazdag rézlelőhelyekhez jut. Dávid rövid időn belül hatalmas birodalmat hoz létre, Izrael így Palesztína és Szíria vezető hatalma lett. Tírosz királyával Dávid szövetséget köt, ami gazdasági előnyökkel jár.

A dávidi birodalom magába foglalja Kelet- és Nyugat-Palesztínát a pusztától a tengerig, a tengerparton csak egy kis terület délen marad a filiszteusok kezén, az ország déli határa mélyen lehúzódik a Sínai pusztában egészen a Földközi tengerig, északon a határ Tírosznál illetve Kádesnél van, keleten fennhatósága az arámi törzsek felett egészen az Eufrátesz völgyéig terjed. Ez már nem a régi törzsszövetségi állam, hanem egy jól megszervezett birodalom. Az egészet Dávid személye tartja össze, őt fogadja el Júda és Izrael, neki személyesen fogadnak hűséget a meghódított területek.

Dávid főembereiről két jegyzékünk van, 2Sám 8,15-18 és 2Sám 20,23-26. Ezek alapján államigazgatásáról a következőket tudjuk: miniszterelnök nem volt, a kormány feje a király, a vezetők közé tartozik az izraeli sorkatonaság és hadsereg főparancsnoka (ez Joáb), az idegen zsoldoscsapatok („keretiek és feletiek”) parancsnoka, királyi jegyző, a király titkára, két főpap, és a második jegyzékben szerepel még a robotmunka vezetője is. Arról nem tudunk, hogy mindenkinek kellett-e adóznia, de a népszámlálást Dávid nyilván az adózás és a sorozás miatt rendelte el. Az ítékezésbe Dávid nem avatkozott bele, az helyi szinten folyt, de lehetett a királyhoz is fordulni.

A királyi udvar is meglehetősen népes lehetett a felelőségekkel, gyerekekkel és azokkal, akik „a király asztalánál étkeznek”. Dávidnak volt továbbá egy díszgárdája, a „harmincak”, akik valamiféle haditanácsot alkothattak.

Dávid utolsó éveit a trónöröklés problémája árnyékolja be. Dávid nem tisztázza időben a kérdést, továbbá ekkor még a dinasztikus utódlás sem magától értetődő. Saul utódai is követelheték a trónt (valójában csak Jónathán béna fia, Jefibóset maradt meg), és azt sem bocsájtották meg, hogy Dávid Saul egész férfirokonságát a gibeoniták kezére adta (2Sám 21,1-10).

Dávid legidősebb fia, Amnón, megerősokolja hugát, Támárt (féltestvére, csak az apjuk közös), Dávid nem bünteti meg ezért. Absalom, Támár édestestvére bosszút áll és megöli Amnón. Ezután már ő Dávid legidősebb élő fia. Absalomnak tette után menekülnie kell, Dávid csak nagyon lassan bocsájt meg neki. Absalom sértve érzi magát, szervezkedni kezd és népet gyűjt maga köré. Végül Hebronban királlyá kiáltatja magát és Jeruzsálem ellen vonul. Dávidot annyira felkészületlenül éri a támadás, hogy teljesen tehetetlen, és menekülésre kényszerül. Absalom bevonul Jeruzsálembe, de elköveti azt a hibát, hogy nem veszi rögtön üldözőbe apját, így annak van ideje felkészülni a harcra.

Legyőzi Absalomot és visszafoglalja Jeruzsálemet. Absalomot, Dávid akarata ellenére megöli Joáb, Dávid hadvezére. Utána az északi országrészben tört ki lázadás (Seba lázadása, 2Sám 18), aminek ugyan nagyon könnyen véget lehetett vetni, de mégis jelzi, hogy Izrael el akar szakadni.

Dávid öregkorára az utódlás kérdése még mindig nincs eldöntve. Adoniás, Dávid legidősebb élő fia, szekereket és lovasokat szerez magának, lakomára hívja testvéreit, és azokat, akik az ő pártjára állnak, és királlyá kiáltja magát. Joáb hadvezér és Ebjátár főpap is mellé állnak. Ezt meghallva Batseba ráveszi Dávidot, hogy Salamont tegye meg örökösévé (valószínűleg Dávid is így tervezte, de nem tett érte semmit). Cádok főpap felkeni Sámuelet. Adonija, mikor értesült a történetéről, megretten, és kegyelemért könyörög, Salamon megkegyelmez neki (1Kir 1).

Az utódlás tehát egy udvari cselszövény során dőlt el, a különböző főemberek részben ezen, részben azon az oldalon álltak, azok győztek, akiknél a fegyver volt (Salamont Dávid zsoldosai kísérik). A népnek az egészbe semmi beleszólása sincs, csak utólag ünneplik Salamont. Salamonnak sincs semmi olyan tulajdonsága, mely őt arra predisztinálná, hogy király legyen. Tehát nagyon távol vagyunk már a karizmatikus, próféta által felkent és nép által királlyá kiáltott uralkodó képétől.

Salamon uralkodása (961 – 922)

Ez az időszak Izrael virágkora, melyet elsősorban a nagy gazdasági fellendülés jellemez, azonban megvannak a maga árnyoldalai is. Külső veszély nincs, a feladat a birodalom megőrzése, felvirágoztatása.

Amikor Salamon trónra lép, Dávid még él (maga mellé veszi), de rá nem sokkal meghal. Apja halála után Salamon (apja tanácsát követve) leszámol mindenkivel, aki veszélyt jelenthet számára. Végez Adoniással (Adoniás Abiságot, Dávid ágyasát kéri magának feleségül, ezzel valójában azt jelzi, hogy igényt tart a trónra) és Joábbal (ez utóbbit az oltárnál öletti meg). Mindkét gyilkosságot Benaja hajtja végre, akit ezután Salamon megtesz Joáb utódjaként a hadsereg főparancsonkának. Így uralkodása egész ideje alatt belülről senki és semmi sem veszélyezteti hatalmát. Kívülről jövő támadás

sincs, és Salamon sem indít hadjáratot, így egész uralkodása békésen zajlik. Helyzetét házasságok (pl. az egyiptomi fáraó lánya) és szövetségek révén erősíti. Megújítja a Tírosszal kötött szövetséget. Bár nem harcol, az ország védelmi vonalát megerősíti, és ő az, aki a harci szekerek használatát bevezeti az izraeli hadseregbe. Állandó hadsereget tart fenn. Uralkodása alatt az ország területe nem nő, sőt kicsit kisebb lesz: problémák vannak Edommal, bár valószínűleg nem szakadt el, az arámi területeken pedig annyit tudunk, hogy Rázon Damaszkusz királya lesz, ami nyilván szintén gyengítette Salamon hatalmát. 1Kir 9,10-14 szerint Salamon húsz várost ad Hírámnak, Tírosz királyának Galilea földjén (az Akkói öböl közelében), valószínűleg tartozás fejében.

Salamon uralkodása alatt, ami leginkább felvirágzott, az a kereskedelem. Mivel birodalma délen egészen a Vörös tengerig nyúlt, és volt egy vörös tengeri kikötője (Ecjon Geber), Salamon hajókat építtetett, valószínűleg föníciai segítséggel, és a Vörös tenger két partján levő városokkal folytatott kereskedelmet. Hajói egészen Ofirig lementek, az út több mint egy évig tartott. Arábiával is kereskedett, valójában alighanem erről szól Sába királynőjének története (1Kir 10,1-13). A szabeusok (egy arab törzs) ekkortájt alapítottak királyságot kb. a mai Kelet-Jemen területén, ott megy keresztül az észak-déli karavánút, és Salamon vetélytárs lehetett volna számukra. Így Sába királynője feltehetőleg azért látogatja meg Salamont, hogy bemutassa neki árucikkeit (arany, drágakövek, fűszerek), és szerződést kössön vele. A szerződés létrejöttére utal, hogy 1Kir 10,15 szerint Arábiából vámok érkeznek Salamonhoz. A behozott javakért cserébe feltehetőleg rezet ad, melynek lelőhelye a Jordán völgye, a Holt tenger mellett. Izraelben mindig is volt rézbányászat, és Salamon új bányákat is nyitott. Különösen ügyesen szervezte meg a lovakkal és harci szekerekkel való kereskedelmet. Erről 1Kir 10,26-29 számol be, amit azonban szövegromlás miatt nehéz értelmezni. Valószínűleg arról van szó, hogy Salamon a lovakat Koából, vagyis Cilíciából (Kis-Ázsia) hozatta, mivel ott voltak a legjobb harci lovak, a harci szekereket pedig Egyiptomból. Így egyrészt az átmenő kereskedelmet bonyolította le, másrészt saját magának is beszerezte, amire szüksége volt.

Salamon leginkább talán építkezéseiről híres: Jeruzsálemben felépíti a templomot, és több új palotát (Libanon erdejének palotája – nevét azért kapta, mert cédrusoszlopai voltak -, a fáraó lányának palotája.

Az ő korában felvirágzik a kultúra is. Az írás terjed, hivatásos írnokok vannak, akik feljegyzéseket készítenek. Létrejön a történeti elbeszélő irodalom, ennek példája a Dávid-történet. Ekkor írják le a jahvista történeti művet (a benne felhasznált anyag természetesen jórészt korábbi). Felvirágzik a zsoltárköltészet és a bölcsességirodalom (a Példabeszédek könyvének legrégebbi részei erre az időre mehetnek vissza).

Mindezek alapján értehető, hogy ezt a korszakot tekintik Izrael aranykorának, és a Biblia úgy írja le, mint ahol abszolút jólét, biztonság, bőség uralkodik. Tény, hogy Salamonnak hatalmas vagyona lett, a kereskedlemből, iparból és a királyi birtokokból óriási összegek folyhattak be, ezek azonban a királyt gazdagították, és nem az országot. Az építkezések munkaalkalmat teremtettek, sok új város épült, a közbiztonság javult. Feltételezik, hogy Izrael lakossága Saul idejéhez képest a duplájára nőtt.

Mindezek ellenére Salamon uralkodásának megvoltak az árnyoldalai is. Salamon túl sokat költött, a közigazgatás is bonyolultabbá vált, aminek következtében nagy számú tisztviselőt kellett eltartani, ami mind súlyos terheket rótt a lakosságra. Ezek egyike az adózás: Salamon az országot 12 közigazgatási egységre osztja, melyeknek már semmi közük sincs a törzsi szerkezethez. Minden kerület élén egy helytartató („kamarás”, 1Kir 4,7) áll, és minden kerület az év egy hónapjában látja el az udvart. Ezzel a törzsszövetség megszűnt, a hatalom a király kezében összpontosul.

Az építkezéseknél Salamon bevezeti a robotot. Korábban csak a legyőzött népekből hozott rabszolgákat vitték robotra, Salamon azonban már az izraelieket is viszi: a Libánoszra küldi őket fát kitermelni.

A társadalom szerkezete is átalakul: a törzsi társadalom felbomlik, helyébe dinasztikus állam lép. A földművelés és pásztorkodás mellett erősödik az ipar és kereskedelem, ami ahhoz vezet, hogy a városok megerősödnek a vidék rovására. Kialakul egy nagyon jómódú, elsősorban városi réteg, velük szemben viszont nagy az elszegényedés, főleg vidéken. Gazdag és szegény között egyre nagyobb a különbség.

Salamon hatalma tehát erősen központosított, ami érvényes a kultuszra is: főpapot kinevezhet és elűzhet. Az izraeliek többsége elfogadta a királyságot és Dávid házát. Ennek ellenére vannak arra utaló jelek is, hogy a királyságot nem fogadták el egyértelműen, főleg az északi országrészben: Salamon uralkodásának végén Jeroboám kíséreltet tesz Izrael (azaz a 10 északi törzs) elszakítására (1Kir 11,26-40). Jeroboám

efraimita, Salamon „szolgája”, valószínűleg a robotmunka felügyelője. Ahiás próféta keni fel, vagyis a régifajta kiválasztás érvényesül. Salamon meg akarja ölni Jeroboámot, az Egyiptomba menekül.

A királyideológia

A királyság intézményéhez Izraelben megszületik az ideológia is: Isten szövetséget kötött Dáviddal, hogy soha nem fog kifogyni az ő házából való uralkodó, és Isten mindörökké Sionon (azaz Jeruzsálemben) fog lakozni (2Sám 7,12-16). Az egyéni (kharizmák alapján történő) kiválasztás helyébe tehát Dávid házának kiválasztása lépett. Ezt a teológiát találjuk az ún. királyzsoltárokból: a király Jahve fia, felkentje. Ha valamelyik király vétkezik, azt Jahve elveti, de Dávid házát soha nem fogja elvetni. Állam és kultusz összefonódott, a királyság szakrális intézmény lett, a király Isten földi helytartója, Isten fogadott fia, de soha nem tekinti magát Istennek vagy Isten megszemélyesítésének, amint ez a környező népeknél előfordult. Jeruzsálem lesz a szent város, egész Izrael vallási központja. Ehhez kapcsolódik a Messiás-várás: a Dávid házára vonatkozó próféciák messianisztikus jelentést kapnak.

A két részre szakadt ország (922 – 722)

Salamon halála után rögtön az ország két részre szakad, és a két királyság, északon Izrael és délen Júda, kétszáz éven át egymással párhuzamosan létezik. Erről az időszakról fő forrásunk a Királyok két könyve, ami a két királyság évkönyveinek felhasználásával íródott. Egyéb forrásaink: a két legkorábbi írópróféta, Ámosz és Hoseás, a Krónikák könyvei (melyek ugyan jóval későbbiek, de helyenként tartalmazznak olyan anyagot, mely a Királyok könyveiből hiányzik), továbbá ebből a korból maradtak fenn feliratok is.

Izrael és Júda királyai

Izrael

Júda

Roboám (922 – 915)	I. Jeroboám (922 – 901)
Abia (915 – 913)	
Ásza (913 – 873)	Nádáb (901 – 900)
	Bása (900 – 877)
	Éla (877 – 876)
Jozafát (873 – 849)	Omri háza (876 – 842)
Jorám (849 – 842)	Omri (876 – 869)
Ahaszja (842)	Acháb (869 – 850)
Atália (842 – 837)	Ahaszja (850 – 849)
	Jórám (849 – 842)
	Jéhu dinasztija (842 – 746)
Joás (800 – 783)	Jéhu (842 – 815)
	Joacház (815 – 801)
Amaszja (800 – 783)	Joás (801 – 786)
Uzija (Azarja) (783 – 742)	II. Jeroboám (786 – 746)
Jotám (742 – 735)	Zakariás (746 – 745)
750-től társuralkodó	Sallum (745)
	Menahem (745 – 738)
	Pekahja (738 – 737)
	Pekah (737 – 732)
Ácház (735 – 715)	Hósea (732 – 724)

Szamária eleste (722)

Salamon halála után Júdában a fia, Roboám (922 – 915) lesz a király, ez teljesen símán megy, talán az északi törzsek is elfogadnák, de ő elügyetlenkedi a dolgot, így azok fellázadnak ellene, és a közben Egyiptomból hazatért Jeroboámot teszik meg helyette királyukká. Ézsakon a dinasztikus elvet mindig is kevésbé fogadták el, inkább a régi hagyományokhoz ragaszkodtak, a próféták is ezt támogatták (ld. Jeroboám felkenése Ahiás által).

Az ország tehát kettészakad, egyesítésére többé nincs lehetőség, Roboám sem próbál harcolni. Az egész birodalom szétesik, az észak-keleti arám területek elszakadnak, Damaszkusz megerősödik. Dél-nyugaton a filiszteusokkal vannak határviellongások, keleten Ammón önállósul, valószínűleg ekkor szakad el Moáb is. Ennek következtében a gazdasági helyzet is romlik, a hűbéradók megszűnnek, a kereskedelem sem működik jól.

Izrael (922-től a 8. század közepéig)

Izraelnek nincs sem közigazgatási, sem vallási központja. Jeroboám először Szichemet teszi meg székhelyévé, később Tircát, Szichemtől kb. 10 km-re. Hogy miért változtatott, nem tudjuk, Tircának semmiféle történeti múltja sem volt. A vallási központ hiánya azért problematikus, mert akkor az északi országrész lakóinak is (a déli országrészhez tartozó) Jeruzsálembe kell feljárniuk. Jeroboám ezért létrehoz két hivatalos szentélyt, Bételben és Dánban (Bétel az ország déli részén van, Dán északon, mindkettőnek van hagyománya), a továbbiakban főleg Bételről hallunk. Jeroboám felállít két aranyborjút és annak áldoz. Ünnepet rendel el a jeruzsálemi ünnep mintájára, és ő maga áldoz Bételben az oltáron, ekkor prófétai figyelmeztetést kap, majd meghasad az oltár. A Királyok könyve mindvégig Júda, és főleg Dávid háza szemszögéből írja le az eseményeket, így elfogult Izraellel szemben, és ezt a kultuszt mint bálványimádást írja le. Ez így valószínűleg túlzás: az aranyborjú nem Istent szimbolizálta, hanem Isten zsámolyát vagy trónusát. Mindamellert az északi kultusz valószínűleg nem volt tiszta Jahve-hit, erre utalhat az is, hogy Ahiás, aki eredetileg felkente Jeroboámot, szakít vele.

922 és 876 között az uralkodóházak gyors egymásutánban váltják egymást, egymással küzd a karizmatikus vezető régi hagyománya és a dinasztikus elv. A gyors uralkodóváltások természetesen állandó zűrzavart okoznak, ennek vet véget Omri, amikor trónra kerül. Háza több mint 40 évig uralkodik, ami Izrael viszonylatában meglehetősen hosszú időnek számít, ezért ez az időszak viszonylagos stabilitást hoz. Omriról a Királyok könyve csak egész röviden ír (1Kir 16,23-28), holott nyilvánvalóan jelentős uralkodó volt: az asszírok még jóval később is úgy emlegetik Izraelt, mint „Omri háza”.

Amikor Omri trónralép, az országot a belső szétesés mellett külső veszélyek is fenyegetik. Benhadad Damaszkusz (arámok) királya támad, és ekkor jelenik meg az

asszír veszély: Asszíria megerősödik, és egész Szírián átvonulva eljut a földközi tengerig, de aztán visszavonul, ahhoz még nem elég erős, hogy megtartsa ezeket a területeket.

Omri ideje alatt az országban béke van, szövetséget köt Júdával, amit házasság pecsétel meg (Omri fiának, Achábnak a hugát vagy leányát, Atalját, veszi el Jorám, Jozafát judeai király fia – lehet, hogy a házasság már Acháb uralkodása alatt jön létre). A szövetség nemcsak politikai (jó viszony a két ország között), hanem kereskedelmi előnyökkel is jár. Omri szövetséget köt Tírosszal is, ami kölcsönös előnyökhöz vezet: a kereskedelem fellendül és Tírosz jó piacot jelent Izrael számára a mezőgazdasági termékeknek. A szövetség megerősítésére Acháb, Omri fia elveszi a tíroszi király leányát, Jezabelt. Izrael és Júda ismét meghódítja a Jordánon túli területeket, Ammón kivételével.

Omri uralkodása alatt lesz Izrael új fővárosa Szamária.

A trónon Omrit a fia, Acháb követi. Háborúskodnia kell Benhadaddal, végül legyőzi, sőt fogságba is ejti, de nagyon szelíden bánik vele, sőt végül elengedi és szövetségre lépnek. Ennek oka az újabb asszír támadás, amit azonban a nyugati királyok szövetsége meg tud állítani (a szövetségben a Cilíciától Ammónig terjedő országok vesznek részt.)

Omri háza alatt Izraelben aránylag jólét van, de súlyos társadalmi problémák is jelentkeznek. A szegény teljesen kiszolgáltatott a gazdaggal szemben, amint ezt Acháb és Nábot esetében látjuk (1Kir 21).

A vallás területén is súlyos problémák vannak: Jezabel, Acháb felesége, a tíroszi király leánya a Baal kultuszt akarja elterjeszteni a Jahve hit rovására. Az természetes, hogy ő maga, mint Baal-hívő gyakorolhatja vallását, ő azonban ezt akarja a hivatalos vallássá tenni, Baal és Astarté prófétái (több százan vannak) a király asztalánál étkeznek, és a dolog odáig fajul, hogy kivégeztet Jahve-prófétákat. Jezabel fő ellenfele Illés próféta, aki az ősi mózesi hagyományt képviseli. Kihívja istenítéletre a Baal-prófétákat a Karmel hegyen, és miután ő kerül győztesen a viadalból, leöletli azokat (1Kir 18,20-38).

Acháb az arámokkal vívott harcban hal meg (Acháb és Jozafát, Júda királya megtámadják Rámot-Gileádot), utána két fia uralkodik egymás után (Ahaszja és Jorám). Közben egyre több a külső baj, az arám háború elhúzódik, nő az elégedetlenség Omri házával szemben.

842-ben Jehu (a hadsereg főparancsnoka) szerzi meg a hatalmat. Elizeus elküldi az egyik „prófétaiat”, és az keni fel őt. Tehát itt ismét a „régifajta”, karizmatikus kiválasztás működik. Jehu mindenkivel leszámol, aminek egyik eredménye az, hogy a Baal-kultusz teljesen eltűnt, másik eredménye viszont, hogy azzal, hogy mindenkit kiírtott kívülről- belülről tönkretette az országot. A Tírosszal és Júdával való szövetségnek vége lett (megölte Jezabelt és Ahaszját is), az országban pedig az udvari emberek és tisztviselők közül senki sem maradt életben.

Külvilől ismét felváltva fenyeget Damaszkusz és AsszírIA. Kezdetben AsszírIA erős, újra végigvonul a föníciai tengerpartig, Jehu is hűbéradó fizetésére kényszeríti, utána azonban visszavonulnak, AsszírIát belső bajok gyengítik. Közben Damaszkusz erősödik, elszakítja a transzjordániai területeket, sőt később egész Izrael Damaszkusz hűbérese lesz. Utána viszont AsszírIA leveri Damaszkuszt, Izraelt is hűbéradó fizetésére kényszeríti. De AsszírIA ismét gyengül, a nyolcadik század közepére közel áll a széthulláshoz.

Júda (922-től a 8. század közepéig)

Júda ebben az időszakban sokkal nyugodalmasabb, nincsenek harcok az uralomért. A dinasztikus elvet teljesen természetességgel fogadják el, végig Dávid háza uralkodik. Belső ellentét azonban van a liberálisok és konzervatívok között. Ez utóbbiak közé inkább a falusi, egyszerű, hagyományhű lakosság tartozik, az előbbieket a felvilágosult, előkelő városiak. Roboám és Abia a liberálisokat képviselik, uralkodásuk alatt lazulás a vallási élet terén: eltűnik a bálványimádás, a homoszexualitást és a szakrális prostitúciót. Ásza ennek véget vet, még anyját is, aki az Astarté-kultusz híve volt, megfosztja a rangjától. Utódja, Jozafát, jó viszonyt tart fenn Izraellel, ennek következtében Júda felvirágzik. Reformot hajt végre: a helyi bírák mellett Jeruzsálemben feljebbviteli bíróságot állít fel, ezáltal egységesíti az igazságszolgáltatást.

Júda és Izrael a 8. század közepén

AsszírIA gyengül, mindkét országot ebben az időszakban a fellendülés és stabilizálódás jellemzi.

Izraelben a felemelkedés Joás (801 – 786), Jehu unokája idején kezdődik, utána fia, II. Jeroboám 40 éven át uralkodik. Visszaszerzi az elveszett területeket: északon Damaszkusz és Hámát (arám királyságok) egy részét, keleten a transz-jordániai arám területek jó részét, a moábitákat és az ammonitákat kiűzi az országból, lehet, hogy valamennyit el is foglal a területükből.

Júdában ugyanekkor Uzija/Azarja (783 – 742) uralkodik. A Királyok könyve keveset ír róla, főleg a Krónikákból tudunk uralkodásáról (2Krón 26). Megerősíti Jeuzsálemet, korszerűsíti a hadsereget. Ő is növeli területét: visszaszerez edomita területeket, Ecjon-Gebert, a Negebet, a tengerparti síkságon filiszteus városokat. Uralkodása végén bélpoklos lesz, maga mellé veszi fiát, Jotámot, és vele együtt uralkodik.

Ez a negyven év tehát mindkét ország életében virágkort jelent. Júda és Izrael területe majdnem akkora, mint Salamon idejében volt, jólét és béke van, virágzik a kereskedelem és a bányászat, új iparágak jelennek meg, növekszik a népsűrűség.

A belső problémák azonban továbbra is megvannak, elsősorban északon. Nagyon a társadalmi igazságtalanságok, a szegény teljesen kiszolgáltatott, óriási a különbség gazdag és szegény között. A társadalmi szerkezet átalakult, a régi, törzsi teljesen megszűnt, helyébe új nem lépett. Mindezt erős vallási hanyatlás kíséri: a királyok eltűrik a pogány kultuszt, a Jahve kultuszba is sok pogány elem vegyül, a kultusz célja mindössze az istenség kiengesztelése és a jó helyzet megőrzése. Emögött az a felfogás áll, hogy ha az ember teljesíti feladatát az istenséggel szemben, azaz bemutatja az előírt áldozatokat, akkor semmi baj sem lehet, hiszen az istenség is fogja teljesíteni feladatát az emberrel szemben, azaz megóvjá minden bajtól. Senki sincs, aki mindez ellen felszólalna, a papok állami tisztviselők lettek, a prófétai rend is megalkuszik. A jólétből azt a következtetést vonják le, hogy minden rendben, a Jahvéval kötött szövetség annyit jelent, hogy ők mindenképpen kapják az isteni kegyelmet. Akik mindezzel szemben felemelik a szavukat, azok az első írópróféták, Ámosz és Ozeás, mi is az ő könyvükből ismerjük elsősorban ezeket a problémákat.

Az asszír hódítás, Izrael vége

Forrásaink: Királyok könyve, Krónikák, asszír uralkodók évkönyvei, próféták (Izajás, Mikeás, Ozeás)

AsszírIA szeretné megszerezni az Eufráteszen túli területeket, így megnyílna előtte az út Egyiptom, Kis-Ázsia délnyugati része és a Földközi tenger felé. Az igazi hódítás megindítója III. Tiglat-pileszer (745 - 727), 743-tól kezdi nyugati hadjáratát. Elődeivel ellentétben ő már végleges hódításra törekszik. Az elfoglalt területet hűbéradó fizetésére kényszeríti, de ha azok fellázadnak ellen, elhurcoltatja a lakosságot, és az adott területet asszír tartománnyá teszi.

Izraelben II. Jeroboám halála után teljes a szétesés, politikai, vallási és erkölcsi téren egyaránt. A királyok gyors egymás utánban váltják egymást, általában gyilkosságok árán, névtelen senkik kerülnek a trónra, a törvényességnek még csak a látszatát sem akarják fenntartani. Végül Pekah (737 – 732) lesz a király, felrúgja AsszírIAval a hűbéresi viszonyt, sőt, Damaszkusz királyával együtt egy asszír-ellenes szövetség feje lesz. Júda is rá akarják venni, hogy csatlakozzék hozzájuk, és mikor az tiltakozik, megtámadják. Ez az ún. szír – efraimi háború (a szír az arámok későbbi neve; efraimita, mert Efraim törzse volt az egyik északi törzs). Júda így kétségbeejtő helyzetbe kerül. nincs számára más kiút, minthogy Tiglat-pileszerhez fordul segítségért, aki rögtön be is avatkozik. Tönkreveri a szövetségeseket, köztük Izraelt is (ez valószínűleg 733-ban történik), Izrael galileai és transzjordániai területeit elpusztítja, a lakosság egy részét elhurcolja. Izrael úgy ússza meg a teljes pusztulást, hogy Pekahot meggyilkolja egy bizonyos Hosea, ő lesz a király, és azonnal behódol AsszírIA-nak. Utána viszont, amint biztonságban érzi magát, felrúgja a hűbéri viszonyt, erre az alkalmat az szolgáltatja, hogy az asszíroknál uralkodóváltás van: Tiglat-pileszert a trónon fia, V. Szalmaneszer követi. Hosea Egyiptomtól vár segítséget, ami nem jön. Szalmaneszer 724-ben megtámadja Izraelt, Hoseát fogságba viszi. Számária, a főváros két évig tartja magát, 722/721-ben esik el, lakóit (az asszír feljegyzések szerint több mint 27 ezret) elhurcolják, ezekről a továbbiakban nem tudunk, nyilván beolvadtak. Helyettük mindenfelől elhurcolt népeket telepítenek Izrael területére, ezek keverednek az ott maradt izraelitákkal, belőlük lesznek később a samaritánusok. Izrael állam így megszűnt, helyén asszír tartomány lett, élén asszír kormányzóval.

Júda 722-től 587-ig

Júda királyai

Acház (735 – 715)

Ezékiás/Hiszkijja (715 – 687/686)

Manasszé (687/686 – 642)

Ámón (642 – 640)

Josiás (640 – 609)

Joáház (609)

Jojákim (609 – 598)

Jojákin (598 – 597)

Cidkijja (597 – 587)

Júda megússza az asszír támadást, de azon az áron, hogy AsszírIA hűbérese lett. Ennek következménye vallási züllés lesz. Az ókori keleten általános szokás, hogy a hűbérúr isteneit is tisztelni kell, így Acháznak a jeruzsálemi templomban újításokat kell végrehajtania (2Kir 16,10-18), azonfelül megtűri a pogány kultuszt és pogány szokások, babonák terjedését. A gazdasági helyzet is romlik, Edom és Ecjon-Geber elveszett, a hűbéradók is nagy terhet jelentenek. A régészeti leletek ennek ellenére azt mutatják, hogy Júdában ebben az időben meglehetősen normális élet folyt. Acház tehát végig hűséges AsszírIAval szemben, valószínűleg nem is tehet mást.

Utána azonban fia, Ezékiás/Hiszkijja (715 – 687/686) fellázad AsszírIA ellen. Ebben közrejátszik a hazafiság erősödése, a pogány kultuszok felett érzett felháborodás, az a felfogás, hogy Izraelt vétkeiért érte a pusztulás, és nekik vallási reformot kell végrehajtaniuk, ha el akarják kerülni a bajt, továbbá a hivatalos király-teológia, mely szerint Dávid háza örökké fennmarad és Sión Isten örök lakhelye. Közben AsszírIA gyengül. Ezékiás vallási reformot hajt végre, megszünteti az idegen kultuszt, és igyekszik rávenni az északi területeken élő izraelitákat, hogy csatlakozzanak a jeruzsálemi kultuszhoz, azok azonban nem hajlanak erre. Mikor az asszíroknál uralkodóváltás van, Szargon helyett fia, Szanhérib (704 – 681) kerül a trónra, Ezékiás megtagadja a hűbéradó

fizetését. Nem csak ő lázad Asszíria ellen, hanem a környék összes állama (Szíria, Moáb, Ammón, Edom, sok föníciai és filiszteus város), a vezető Tírosz királya. Ezékiás, Izajás próféta tiltakozása ellenére csatlakozik a felkeléshez, sőt ő lesz annak vezetője. Felkészül az asszír támadásra: felépíti a Siloám csatornát, mely a Gihón forrás vizét vezeti be Jeruzsálembe, hogy biztosítsa a vízellátást egy esetleges ostrom idejére (a csatornát azóta meg is találták). Szanhérib nem hagyja annyiban a dolgot: 701-ben támad, Tíroszt legyőzi, a többi szövetséges azonnal kapitulál. Utána Júda ellen fordul, állítólag 46 megerősített várost pusztított el, a lakókat fogságba vitte vagy lemészárolta. Hiszkijja kénytelen békét kérni, de a feltételek nagyon súlyosak. Elveszti területe jó részét, amit az Asszíriához hű hatalmak kapnak meg, és azon felül nagyon magas hűbéradót kell fizetnie. Később 688-ban lehet, hogy volt egy újabb lázadás, Szanhérib újra Jeruzsálem ellen vonul, de a város végülis nem pusztul el. Pontosán nem tudjuk, mi történt, az egyik variáció szerint járvány tör ki az asszír seregben (2Kir 19,35-36), a másik szerint Szanhérib hírt kap hazulról, amiért vissza kell térnie (2Kir 19,7). Tény, hogy Jeruzsálem megmenekül.

Ezékiást fia, Manasszé követi a trónon (687/686 – 642). Nem lázad, nem is lenne rá módja, Asszíria ekkor van hatalma csúcsán, még Egyiptom is a fennhatósága alá kerül. A vallás területén ismét lazulás: Manasszé azon túl, hogy az asszír isteneknek oltárt állított a jeruzsálemi templomban (ezt kellett), megtúrta a pogány kultuszt, a szakrális prostitúciót (még a jeruzsálemi templomban is), a varázslást, sőt az emberáldozatot is (vö. 2Kir 21,6-7; 23,4-7; Szof 1,4-5). Mindebben a politeizmus veszélye rejlett, bár továbbra is tisztelték Jahvét, a többire kezdtek úgy tekinteni, mint kisebb istenségekre mellette. Manasszét, amiért eltúrta ezt a vallási züllést, a Biblia mint a leggonoszabb királyt ábrázolja.

A Manasszé uralkodását követő időszakban Asszíria fokozatosan gyengül. Egyiptom 655-ben függetlenné válik, Asszíriában egyre több a belső baj, végül Babilon és az észak felől érkezett médek erősödnek meg, és szövetségre lépnek Asszíria ellen. Az utolsó pillanatban az addig ellenlábas Egyiptom Asszíria megsegítésre siet a médek és babilóniak ellen, de már ez sem segít, Asszíriának 609-ben végérvényesen vége. Mindezek közepette Júda visszanyeri függetlenségét, anélkül, hogy ezért bármit is tett

volna. Ez Josiás király uralkodása alatt történik. Manasszét fia Ámón követi a trónon (642 – 640), de őt meggyilkolják, utána 8 éves fia, Josiás lesz a király

A Josiási reform

Josiás alatt (640 – 609) tehát Júda ismét független lesz, megerősödik, a fennhatósága alá kerül Szamária és Meggidó is, az a két tartomány, melyre az asszírok az északi országrészt, Izraelt felosztották. Josiás uralkodásának legfontosabb eseménye a vallási reform, ennek középpontjában pedig a törvénykönyv megtalálása áll. Erről két leírásunk van: 2Kir 22,3 – 23,15 és 2Krón 34,1 – 35,19. 2Kir leírása szerint a törvénykönyv megtalálása indítja el a reformot 622-ben, Krón szerint viszont a reform már folyt, amikor megtalálják a könyvet. Ez utóbbi tűnik valószínűbbnek, hiszen a könyv a templomban folyó javítások közben kerül elő. A reform tehát feltehetően folyamatos volt, és párhuzamosan haladt a függetlenedéssel.

A megtalált törvénykönyv felehetőleg a Deuteronomium valamilyen változata volt, mert a reform ennek a felfogását tükrözi. A josiási reform célja a vallás megtisztítása, idegen kultuszok megszüntetése. Leglényegesebb pontjai: minden idegen kultusz teljes tilalma és a vallás összpontosítása Jeruzsálemben. Josiás minden egyéb kultuszhelyet megszüntet (a Jahve-kultusz helyeit is): az északi ország szentélyeit, főleg Bételt leromboltatja, a papokat leöleti, a déli országrész vidéki szentélyeit szintén megszünteti, a papokat a jeruzsálemi templomhoz osztja be (azok itt természetesen csak alacsonyabbrendű feladatokat láthatnak el, hiszen a jeruzsálemi templomnak addig is megvoltak a papjai).

A josiási reform az első alkalom Izrael történetében, amikor írott törvény kerül az előtérbe, itt fordul elő először, hogy van egy írat, amelyet a közösség a maga számára méltékadónak fogad el. Ez a kezdete annak a folyamatnak, mely majd a fogság után fog felelősödni, melynek eredményeképpen a zsidó vallás kultuszvallásból törvényvallássá alakul.

Josiás Meggidó közelében (nem tudjuk miért) megtámadja az Asszíria megsegítésére felvonuló fáraót, az eredmény teljes kudarc, Josiás meghal a csatában és egész Júda egyiptomi fennhatóság alá kerül 609-től 605-ig. Josiás utódja fia, Joaház lesz, de őt a fáraó megfosztja trónjától és Egyiptomba hurcolja. Helyette annak testvérét,

Eljácimot ülteti a trónra, nevét Jojácimra változtatja (a névváltoztatás annak a jele, hogy hatalma van az illető fölött). Jojácim uralkodása (609 – 598) alatt a reform semmibe vész, újra jelen van a pogány kultusz, az erkölcsök romlanak.

Közben Babilon megerősödik, 605-ben legyőzi Egyiptomot, 604-től Nebukadnezár lesz Babilon királya, aki azonnal hódításba kezd. 603/602-ben Jojácim meghódol előtte, de az első alkalmat felhasználja, hogy felrúgja a hűbéri viszonyt. Megtorlásképpen Nebukadnezár 598-ban Jeruzsálem ellen vonul, Jojácim meghal (valószínűleg meggyilkolják), a város 597-ben megadja magát. A király ekkor Jojácin, Jojácim 18 éves fia. A babilóniak a királyt, királynőt és a vezetőket, valamint a templomi kincseket és a királyi kincseket Babilónba viszik. 597-ben tehát már van egy elhurcolás. Nebukadnezár Jojácin nagybátyját, Mattanját teszi királlyá, de megváltoztatja a nevét Cidkijjára. Cidkijja jóindulatú, de gyenge király, a saját helyzete is bizonytalan, hiszen Babilonban él a törvényes király, Jojácin. Így Jeremiás minden figyelmeztetése ellenére újból fellázadnak az asszírok ellen, Egyiptomtól várnak segítséget. Nebukadnezár természetesen azonnal reagál, 588-ban felvonul Jeruzsálem ellen. Az egyiptomiak ugyan valóban a város segítségére sietnek, de a babilóniak visszeverik őket, 587 júliusában beveszik Jeruzsálemet, a templomot lerombolják, a vezetők nagy részét kivégzik, a még megmaradt lakosságot elhurcolják.

Júda ezután a babilóni birodalom egyik tartománya lett, azonban valami kis önállóságot még így is megtarthatott, ugyanis kormányzónak Nebukadnezár Gedalját nevezi ki, aki egy előkelő judai családból származik. Gedalja igyekszik is minden tőle telhetőt megtenni, hogy az állapotok normalizálódjanak, de meggyilkolják. Erre feltehetőleg újabb megtorlás és újabb fogságba hurcolás következett 582-ben. Ezzel Júda önállóságának teljesen vége. Egy csoport Egyiptomba menekült, és vitték magukkal Jeremiást is.

A fogságba hurcolás tehát három lépcsőben történt: 597-ben, 587-ban és 582-ben.

Fogság és visszatérés

A Biblia a fogságról magáról nem mond semmit, az azt követő kb. 100 évről is csak töredékes adataink vannak Ezdrás és Nehemiás könyvéből.

Gedalja meggyilkolása után Júda minden önállósága megszűnik, északi része Szamária tartományába lesz beosztva, a déli részeket az edomiták foglalják el. A babilóniak az ország vezető rétegeit vitték el (tisztségviselők, kézművesek), összesen állítólag 4600 embert (Jer 52,28-30). Mivel csak a felnőtt férfiakat számolták, ez elfogadhatónak tűnik. Mezopotámia déli részén telepítették el őket, ahol viszonylag szabadon éltek, nem voltak helyhez kötve, úzhettek különböző foglalkozásokat, és magas társadalmi pozícióba is kerülhettek.

Tudjuk, hogy 582-ben egy csoport Egyiptomba menekült, az ő további sorsukat nem ismerjük, de azt tudjuk, hogy 525-ben már létezik Elefantinében (Felső-Egyiptomban, a Nílus első zuhatagánál) egy zsidó katonai kolónia. Tehát már Palesztínán kívül is jelentős zsidó népesség él, vagyis kezd kialakulna a diaszpóra.

A Palesztína területén maradtak nagyon nyomorúságos körülmények között élni. Miután a vezető rétegeket elvitték, csak a legegyszerűbbek, az 'am ha-arec', 'a föld népe' maradt helyben. Kultusz nincs, hiszen a templom elpusztult.

Mezopotámiában közben újabb hatalomváltás van: Babilón gyengül, a médek megerősödnek. 550-ben a perzsa származású Círusz (görögösen Kürosz) legyőzi Asztüagész méd királyt, és létrehozza a hatalmas perzsa birodalmat, mely nagyobb minden eddigi birodalomnál. Babilónt 539-ben foglalja el. Círusz felvilágosult uralkodó, azt akarja, hogy birodalmában minden nép saját szokásai és saját vallása szerint éljen. Ez érvényes a zsidóságra is: 538-ban rendeletet bocsájt ki, mely felszólítja a zsidókat a hazatérésre, a templom felépítésére és a kultusz helyreállítására. Mindehhez a kiadásokat a királyi kincstár fedezi, és az elvitt templomi felszereléseket is visszakapják.

A rendelet kibocsájtása után valószínűleg zsidók egy csoportja rögtön elindul haza, de aligha lehettek túl sokan. A többség addigra nyilván meglehetősen jól berendezkedett Babilónban, és nem siettek vissza a bizonytalanba. A visszatérők első csoportját, úgy tűnik Sesbaccár vezette, akit Ezdrás könyve „Júda fejedelmé”-nek nevez, a templom építése valószínűleg rögtön megkezdődött (vö. Ezdr 5,14-16). Az otthoni állapotok meglehetősen lehangelőek, Júda csak egy apró kis tartomány egy hatalmas birodalomban, a valóság egyáltalán nem hasonlít Deutero-Izajás fényes jövendöléseire.

Júdában nagyon kevesen élnek, 522-ben az ottmaradt régiekkel együtt is csak kb. 20 ezren lehetnek. A hazatérteknek az otthon maradottak sem örülnek, a számáriai előkelők pedig minden lehető módon nehezítik életüket. Ezek magukat éppen olyan Jahve-hívőnek tartják, mint bárki más, a hazatértek viszont úgy tekintenek magukra, mint a „szent maradék”, vagyis mintha csak ők lennének az „igazi” Jahve-hívők, és nem állnak szóba a többiekkel és elutasítják, amikor azok is részt akarnak venni a templom építésében. Ezért a számáriai előjárók bevádolják a zsidókat a perzsa királynál, és el is érik, hogy az felfüggeszse a templom építését.

A továbbiakban nem tudunk semmit Sesbaccárról, a helytartó, úgy tűnik, Zerubbabel, Sesbaccár unokaöccse, Jojakin király unokája. Zerubbabel 538 és 522 között érkezett Palesztínába, feltehetőleg vele is jöttek zsidók, és valószínűleg dolgozott a templom építésén, de az továbbra sem készült el. 522-től Perzsiában bajok vannak: Dariusz lesz a király és uralkodásának első két évében mindenütt problémák vannak. A zsidókban újjáéled a remény, ezt főleg Zakariás és Aggeus próféták szítják, akik szerint most fog eljönni Jahve ideje, Izrael újra dicsőséges lesz, és Zerubbabelben fognak teljesülni a Dávid házának adott ígéretek. Mindezek eredményeként folytatódik a templomépítés és 515-ben el is készül a „Második templom”. A dicső jövődölésekből semmi sem lesz, a perzsa birodalom Dariusz alatt éri el legnagyobb kiterjedését, Zerubbabel is eltűnik.

Az ezt követő kb. hetven évről szinte semmit sem tudunk. Júdában valószínűleg nincsenek túl jó állapotok, és Babilónból sem sokan térnek vissza. Az elefantinei katonai kolónia virágzik, van saját templomuk. Ők is Jahve-hívők, de emellett tisztelnek más istenségeket is, mint Jahve különböző megnyilvánulás formáit.

Júdában a zsidóság politikai és vallási megújulása az ötödik század közepén történik (tehát majdnem száz évvel a hazatérés után) Ezdrás és Nehemiás vezetésével. A közigazgatás újjászervezése Nehemiás műve, a vallási reform Ezdrás nevéhez fűződik.

A két személy egymáshoz viszonyított időrendje problematikus. Nehemiás működésének tudjuk a pontos idejét: Kr. e. 445-től 433-ig tartott. A problémát Ezdrás okozza. Ezdr 7,7 szerint Artaxerxész király 7. évében indult haza, ennek az adatnak az értelmezésénél három lehetőség van:

1. I. Artaxerxész királyról van szó, akkor uralkodásának 7. éve 458-at jelentené. Ezzel az a probléma, hogy így Ezdr. működése megelőzné Nehemiásét, holott a könyvek ennek pont az ellenkezőjét sugallják

2. II. Artaxerxész királyról van szó, uralkodásának 7. éve 398 lenne, így Ezdrás jóval Nehemiás után érkezett volna Jeruzsálembe.

3. a 7. év elírás a 37. helyett, így I. Artaxerxész uralkodásának 37. évéről, azaz 428-ról lenne szó. Ezdrás tehát valamivel Nehemiás után érkezett volna Jeruzsálembe.

A kutatók véleménye megoszlik e három lehetőség között.

Nehemiás tevékenysége:

I. Artaxerxész (465-424) udvarában élt, magas pozícióban, mint pohárnok, így közvetlen kapcsolatban állt a királlyal. Mikor saját testvére beszámol neki az otthoni sanyarú helyzetről, megrendül és a király segítségét kéri. Az valóban megengedi, hogy hazamehessen és felépítse a városfalakat, és ehhez segítséget is nyújt. A korábbi felfogás szerint Nehemiást kinevezi helytartónak, az utóbbi időben a kutatók azonban ezt kétségbe vonják, és úgy vélik, Nehemiás semmiféle hivatalt nem visel, csak egy adott feladatra kapott megbízást. Hazatérve Nehemiás nagy nehézségek árán valóban felépíti a városfalakat, a nép egy részét Jeruzsálemben telepíti le, a városfalakat felszentelik. Nehemiás felszólítja a zsidókat, hogy minden tartozást engedjenek el egymásnak. Nehemiás első alkalommal 12 évet töltött Jeruzsálemben (445-433), utána visszatért Perzsiába, de aztán egy-két év múlva ismét Jeruzsálemben van. Eddigre a helyzet csak romlott, a leviták otthagyták a templomot és szétszéledtek, mert nem kapták meg a járandóságukat. Nehemiás gondoskodik a tized befizetéséről, erélyes intézkedéseket hoz a szombat megtartása érdekében, fellép a vegyesházasságok ellen.

Ezdrás tevékenysége

Megbízását Ezdr 7,12-26 mondja el. Ennek az arámi nyelven írott dokumentumnak az értelmében Artaxerxész király Ezdrást mintegy „vallásügyi miniszteri” megbízással ruházza fel (úgy szerepel, mint „a menny istenének törvényében igen jártas írástudó”), mely arra jogosítja fel, hogy a „folyamon túli területeken” (a folyam az Eufrateszt jelenti, tehát hatalma nem csak a Palesztina területén élő zsidókra terjed ki) a zsidókat a saját

törvényük alapján ítélje meg. A kutatók között nincs egyetértés afölött, hogy ez a levél eredeti-e vagy sem, és hogy Ezdrás valóban viselt-e valamilyen hivatalt. Annyi mindenesetre biztos, hogy pap és írástudó volt. Jeruzsálemben megérkezvén valószínűleg azonnal hozzálát a törvény tanításához: Neh 8 leírja, hogy Ezdrás, egy emelvényen állva felolvastatja a törvényt az összegyűlt népnek. A törvényt nem csak olvassák, hanem fordítják és magyarázzák is: a nép a fogságban átvette az árámi nyelvet, és a hébert (a szent szöveg felolvasása természetesen héberül történt) már sokan nem értették, ezért fordítani kellett. Általában erre vezetik vissza a targumok keletkezését (ld. feljebb). Ezután ünnepélyes bűnvallást tartanak, megfogadják, hogy a törvény szerint élnek, többé nem kötnek vegyesházasságot, megtartják a szombatot, a szombatévet, elengedik egymásnak az adósságokat, és a templom számára fizetik a tizedet (Neh 9 – 10). Ezdrás kb. egy év alatt befejezte munkáját. A cél az volt, hogy a zsidó közösséget a törvény alapján szervezze újjá. Pontosán nem tudjuk, mi az a törvénykönyv, amit Ezdrás magával hozott és felolvasott, de alighanem a Pentateukhosz volt nála, ez lett a közösség életének szabályozójává, mintegy alkotmányává. Mivel ezt a perzsa király is elismerte, ezáltal a zsidók egyértelmű jogi helyzetbe kerültek: Izrael mostmár nem nemzet, hanem népközösség, melyet a törvény szabályoz. Innentől beszélhetünk a judaizmus, a zsidóság kialakulásáról.

Az ószövetségi kor vége

Az ezt követő korszakról ismét meglehetősen keveset tudunk. Annak ellenére, hogy ugyanebből az időszakból más népek történetét kitűnően ismerjük, a zsidóságról alig van adatunk. A következő biblikus történeti könyv (Makk) Kr. e. 175-től beszéli el az eseményeket. A korszak első részéről szinte csak az elefantinei levelekből tudunk, a második felére fő forrásunk a Makkabeusok 1-2 könyve és Josephus Flavius.

Nehemiás után testvére, Hanáni lett a helytartó, a továbbiakban azonban nem tudjuk, hogy van-e zsidó helytartójuk. Feltehetőleg nyugalomban élnek és viszonylagos önállósággal rendelkeznek. Vallásukat szabadon gyakorolják, a vallási, és ezzel együtt egyre jobban a politiaki élet vezetője is a főpap. A főpapot valószínűleg a perzsa király

nevezi ki. Az arámi (a perzsa birodalomban általánosan használt nyelv) a köznapi használatban egyre jobban kiszorítja a hébert, ez utóbbi mint szent nyelv természetesen továbbra is megmarad. A szamaritánusok végleges elszakadása is ekkor következhetett be, felépítik szentélyüket a Garizim hegyen.

A 4. század második felében Nagy Sándor makedón uralkodó (336 – 323) hatalmas, minden eddiginél nagyobb birodalmat hoz létre, mely Makedóniától Indiáig terjed. Elfoglalja Egyiptomot és Perzsiát is. Nem tudjuk pontosan, Palesztína mikor kerül a kezére, de ez feltehetőleg békésen történt. Csak a szamaritánusok láznak fel ellene, amiért is lerombolja szentélyüket a Garizim hegyen.

Nagy Sándor halála után birodalmát a Diadokhoszok osztják fel maguk között. Egyiptom uralkodója I. Ptolemaiosz (Nagy Sándor hadvezére), innentől Egyiptom fölött egészen a római hódításig az ő dinasztiája, a ptolemaidák uralkodnak. A főváros a Nagy Sándor által alapított Alexandria. Babilónia felett I. Szeleukosz (szintén Nagy Sándor egyik hadvezére volt) uralkodik, utódai a szeleukidák. A főváros Szeleukia a Tigris mellett és Antiókhia Szíriában. Palesztína e két birodalom között helyezkedik el, és mindkettő igényt tart rá. Kezdetben Egyiptomhoz tartozik, ez életén nem sokat változtat. Egyiptomban egyre több a zsidó, Alexandriában rendkívül jelentős hellenizált zsidó közösség él (ebben az időszakban készül el a Septuaginta).

198-ban azonban III. Antiokhosz, szeleukida uralkodó megveri a ptolemaidákat, és kiűzi őket Ázsiából, így Palesztína is szeleukida kézre kerül. A zsidók ennek örülnek, és Antiokhosz mindenben a kedvükbe jár: 3 év adómentességet ad és a kultuszt állami segéllyel támogatja.

A hellenizmus egyre jobban terjed a zsidóság körében. Nagy Sándor hatalmas birodalmát a kultúrák keveredése jellemezte: mindenfelé elterjedt a görög nyelv és a görög műveltség, de más részről a görög gondolkodásba is keveredtek idegen, a különböző keleti vallásokból származó elemek. Így egyfajta szinkretista, keveredett műveltség és gondolkodásmód jött létre, amely alól a zsidóság sem vonhatta ki magát. A különböző területeken élő zsidóságra a hellenizmus természetesen nem azonos mértékben hatott. Az Alexandriában, ebben a hellenista nagyvárosban élő zsidóság nagyon erősen hellenizálódott, átvette a görög nyelvet (héberül már alig tudtak), a filozófiai gondolkodást, és többé-kevésbé az életformát is. Palesztínában mindez kevésbé

érvényesült, de a zsidóságnak ott is szembesülnie kellett a hellenista kultúrával, és ez a szembesülés, sajnos, elég kellemetlen körülmények között történt.

A Makkabeus-felkelés előzményei

A bajok ott kezdődnek, hogy a szeleukidák megtámadják Rómát, és 190-ben Magnéziánál verséget szenvednek, utána pedig Róma nagyon súlyos békefeltételeket rótt rájuk. Ezután Antiokhosz Epiphanész (IV. Antiokhosz) lesz a király. Egyrészt egyesíteni akarja népeit, másrészt pénzre van szüksége, hogy a hadisarcot Rómának fizetni tudja. Saját magát mint Zeusz földi megnyilvánulást állítja be (ezt más uralkodók is megtették már előtte, így pl. Nagy Sándor is), de egyáltalán nem az a célja, hogy bármilyen más vallást elpusztítson.

Júdában a problémát egyrészt a hellenizálódott és konzervatív csoportok közötti ellentét okozza (a kérdés az, hogy egy zsidó mit vehet át és mit nem a hellenizált gondolkodásból és életformából), másrészt a főpapi posztért folytatott versengés.

A törvényes főpap III. Oniás (a főpapnak cadokitának kell lennie, vagyis egy adott családból kell származnia), testvére Jázon (a Jozsué név görög formája, ez is jelzi, hogy viselője szimpatizált a görög kultúrával, és az azt képviselő szeleukidákkal) nagy összeget ajánl Antiokhosznak, ha őt teszi meg főpapnak, továbbá megígéri, hogy mindenben támogatni fogja politikáját. Antiokhosz örömmel elfogadja az ajánlatot, ezután három évig (175 – 172) Jázon a főpap. Ő a „gonosz főpap”, fő bűne az, hogy felépíti a „gümnaszeion”-t. A magyar ezt „gyakorló iskolá”-nak fordítja, valójában inkább tornacsarnok lenne a helyes, itt folytak a sportversenyek és edzések, de egyben ez lett a hellenizálódott zsidóság központja is. A gümnaszeion mintegy az egész görög életforma megtestesítője lett: míg minden görög város szerves tartozéka volt, a konzervatív zsidók utálattal tekintettek rá, nem utolsósorban azért, mert ott a sportolók meztelenül jelentek meg. Jázon azonban nem maradhat sokáig a posztján, mert egy bizonyos Menelaosz (aki már nem származik a főpapi családból, tehát semmiképpen sem elfogadható a zsidók számára) Antiokhosznál ráígér 300 ezüst talentumot (ami hatalmas összeg), a pénzhiányban levő király pedig megteszi őt főpapnak. Menelaosz, hogy a királynak ígért összeget fizetni tudja, a templomi szent edényeket adogatja el. Köben Oniást, a törvényes főpapot meggyilkolják, valószínűleg Menelaosz parancsára. Jázon, az elűzött főpap,

bosszúból Jeruzsálem ellen vonul, Menelaosz a fellegvárba menekül, erre Jázon nagy mérsárlást rendez a saját honfitársai között. Antiokhosz ezt természetesen úgy értelmezi, mint ellene irányuló lázadást: Jeruzsálem ellen vonul, beveszi a várost, öldöklést rendez és kifosztja a templomot. Utána előjárókat állít, hogy azok „zaklassák a népet” (2Makk 5,22). Jeruzsálemet részben lerombolták, a falakat ledöntötték, és egy fellegvárat építettek, az Akrát, melyben a szeleukida helyörség volt, de ez volt a hellenizálódott zsidók székhelye is. A templomot a város pogány szentélyévé teszik, ahol Zeusz és Antiokhosz Epiphanész tiszteletére végzik a kultuszt. Menelaosz és vele együtt az áruló papok mindehhez segédkezet nyújtanak.

Antiokhosz megtilt minden zsidó vallásgyakorlást: halálbüntetés terhe mellett tilos a zsidó áldozatbemutatás, a körülmetélés, a szombat megünneplése, és megparancsolja a törvénytekercek elpusztítását. Az országban mindenfelé oltárokat állítanak fel, rajtuk disznóhúst áldoznak a pogány isteneknek, a zsidókat pedig kényszerítik rá, hogy egyenek belőle. A zsidók közül sokan hithagyók lesznek, de sokan ragaszkodnak vallásukhoz, ők a „haszidim” („jámborak”). Sokan vállalják a vértanúságot is. Ezek az előzmények vezetnek a Makkabeus-felkelés kitöréséhez.

A Makkabeus-felkelés

Amikor 166-ban Módin városába (Jeruzsálemtől észak-nyugatra kb. 30 km-re) is eljutnak Antiokhosz rendelkezései, egy bizonyos Matatiás (aki papi családból származik) megöli először azt a zsidót, aki áldozni akart a pogány isteneknek, aztán a király követét. Utána ő és öt fia a hegyekbe vonul, többen követik őket, és csatlakoznak hozzájuk a haszidok is. Ez még nem igazi felkelés, inkább csak guerilla-harc: támadják az ellenséget, ahol érik. Elsősorban a behódolt zsidókat pusztítják, és lerombolják a pogány oltárokat. Matatiás néhány hónappal később meghal, a vezetést utána harmadik fia, Júdás veszi át, ő kapja a Makkabeus (makkaba = pöröly) melléknevet, vele az egészből szabadságharc lesz. Júdás sikereket ér el, legyőzi Antiokhosz Epiphanész csapatait, és bevonul Jeruzsálembe. A megszentelt templomot megtisztítják és 164 decemberében újra felszentelik, ennek ünnepe a Hanukha („megszentelés”). Ezzel a felkelés tulajdonképpen elérte a célját.

Júdás az Akrát, ahol a szeleukida helyőrség van, nem tudja bevenni. A harc tovább folyik Júdás és Líziasz, Antiokhosz hadvezére között, de sem Júdás nem tudja bevenni az Akrát, sem Líziasz visszaszorítani Júdásékat. Líziasznak végül haza kell térnie, de előtte békét kötnek (162): ez nagyjából az Antiokhosz Epiphanész előtti állapotok helyreállítását jelenti, a zsidó vallásgyakorlat újra szabad. Démétriosz, az új szeleukida uralkodó kinevez egy főpapot, Alkimoszt, aki Áron családjából származik. A haszidok el is fogadnák, ő azonban Bakhidésszel, a király bizalmasával érkezik Jeruzsálembe, és legyilkoltat hatvan haszidot. Erre ismét kiújul a harc, Júdás kezdetben sikereket ér el, Róma is őt támogatja, végül azonban vereséget szenved Bakhidésszel szemben, és maga is meghal a csatában (161).

Utána a szabadásharc vezetője testvére, Jonatán lesz (161 – 142). Kezdetben nagyon rossz helyzetben van, 153-tól azonban a szeleukida birodalomban polgárháború tör ki, amit Jonatán nagyon ügyesen kihasznál: azáltal, hogy mindig a megfelelő trónkövetelőt támogatja rendkívül mértékben megnöveli hatalmát. 152-ben megszállja Jeruzsálemet, majd az egyik szeleukida trónkövetelőtől megkapja a főpapi címet. Szintén a trónkövetelők segítségével egyre nagyobb területek (Júda, Szamária) felett van hatalma. Rómával is kapcsolatot tart fenn, ami ahhoz vezet, hogy Róma befolyása megnő a térségben. Jonatánt végül az egyik, Trüphón nevű trónkövetelő törbe csalja és megöli (142). Itt már látható, mennyire átalakult az, ami kezdetben a vallásszabadság helyreállításáért indított felkelés volt: Jonatán az idegen, hellenizált uralkodó segítségével szerzi hatalmát, és az nevezi ki őt főpappá. A cél tehát már nem a vallási tisztaság helyreállítása (Jonatán papi családból származik, de nem cadokita, tehát elvileg nem lehetne főpap), és nem is a függetlenség, hanem Jonatán és családja hatalmának a növelése.

Csoportok a zsidóságon belül

Josephus Flavius szerint Jonatán idején alakul ki a zsidóságon belül három nagy csoport, a szaduceusok, a farizeusok és az esszénusok csoportja.

A szaduceusok nevüket állítólag Cadok főprapról kapták (ez az etimológia nem biztos, de jobbat nem nagyon tudunk). A felsőbb osztályokból kerülnek ki, elsősorban a főpap és követői tartoznak ide. Hatalmuk megőrzése érdekében hajlandók idegen

hatalmakkal is szövethet. Vallási felfogásuk nagyon konzervatív, középpontban a templomi kultusz áll. Csak az írott törvényt fogadják el, a szóbeli hagyományt nem. Tagadják a feltámadást, az angyalok és démonok létét, szemben állnak az apokaliptikus és messiási mozgalmakkal.

A farizeusok eredete ismeretlen, nevük „elkülönültek”-et jelent. A társadalom középső rétegeiből kerülnek ki. Elfogadják a szóbeli hagyományt is. Vallási gondolkodásuk középpontjában a törvény, a szabályok pontos betartása áll. Hisznek a feltámadásban, az angyalok és démonok léteiben.

Az esszénusok nevének jelentését nem ismerjük, az eredetükről sem tudunk semmit. Korábban csak az ókori szerzők, elsősorban Josephus Flavius és Alexandriai Philón írásaiból ismertük őket, 1947-ben azonban Qumránban, a Holt-tenger mellett megtalálták egy esszénus közösség könyvtárát, így most már meglehetősen pontos képünk van róluk. Az esszénusok teljes mértékben elítélik a jeruzsálemi kultuszt és papságot, ezért nem is vesznek semmiben részt. Kivonulnak a „világból”, a pusztában élnek önálló és nagyon jól szervezett közösségekben. E közösségeket szokták a későbbi szerzetesi közösségek elődjének tekinteni, mivel itt is megvan az önmegtartóztatás, szigorú szabályok az élet minden területére, pontos napi beosztás, a belépésnél próbaidő.

Vallási felfogásukat erős dualizmus jellemzi. Magukat tekintik a fény fiainak, akik állandó harcban állnak a sötétség fiaival. Fő ellenfelük a „gonosz tanító”, aki valamelyik jeruzsálemi főpap (hogyan pontosan melyik, az vitatott). Többféle Messiás-kép is él náluk. Készülnek a végső, eszkatológikus harcra, melyben majd a fény fiai végső győzelmet aratnak a sötétség hatalmai fölött, ezt azonban nagyon is konkrét harcként képzelik el, melyet nekik kell megvívniuk itt a földön.

A Hasmoneus-kor (142 -63)

Jonatán utódja fivére, Simon lesz (142 -134), inentől kezdve beszélünk „Hasmoneus dinasztia”-ról (állítólag így hívták a Makkabeusok egyik őst). Simonnal Júda függetlenné válik. Simon főpap, fejedelem és hadvezér. Simon is kapcsolatokat keres Rómával, azok megerősítik őt a posztján. Végül Simon veje törbe csalja és megöleti Simont és két fiát, egyik fia, János azonban életben marad, ő lesz Johannes Hyrcanus. Itt ér véget a Makkabeusok első könyve, inentől fő forrásunk Josephus Flavius.

Joannész Hürkanosz (134 – 104) jelentős területeket hódít meg: transzjordániai városokat, az iduemusok területeit, lakóit zsidókká teszi, elfoglalja Szichemet, leigázza a szamaritánusokat, elpusztítja a Garizimon levő templomukat. A birodalom majdnem akkora, mint Salamon korában volt. Uralkodása alatt az ország teljesen független. Belső problémák ennek ellenére is vannak. Hürkanosz zsoldosokat tart, hogy ezeket fizetni tudja, kifosztja Dávid sírját, ami természetesen felháborodást kelt. Gondolkodása hasonlít a korábbi hellénistákéhoz, ami a konzervatívoknak nem tetszik. A farizeusok azt kifogásolják, hogy főpap.

Arisztobulosz (104 – 103), Hürkanosz legidősebb fia. Hürkanosz azt akarta, hogy ő legyen a főpap, az országot pedig anyja kormányozza. Arisztobulosz azonban börtönbe veti az anyját, aki ott éhen hal, testvérét megöleti, így minden hatalom az övé lesz. Ő az első állítólag a Hasmoneus-dinasztiában, aki a „király” címet felveszi. Észak-Galileában hódít, és mindenkit körülmetélkedésre kényszerít. Halála után özvegye, Szalome Alexandra kiszabadítja a börtönből Arisztobulosz még élő testvéreit, és az egyikhez, Alexander Jannaioszhoz hozzámegy.

Alexander Jannaiosz (103 – 76). Szalome megteszi őt királynak és főpapnak, kíméletlen uralkodó, a saját hatalmán kívül semmi sem érdekli. Róma ekkor a saját ügyeivel van elfoglalva, így Jannaiosz akadálytalanul hódíthat: elfoglalja a parti síkságot is. A belső ellentétek ismét erősödnek, a farizeusok rossz szemmel nézik, hogy ilyen harcos főpapjuk van, és nem bocsájtják meg neki, hogy megszegte a mózesi törvényt, főpap ugyanis nem vehet el özvegyet. Az egyik ünnepen citrommal dobálják meg, mire ő bosszúból megölet 6000 embert. Mikor az egyik hadjáratból vesztesen tér haza, nyílt lázadás tör ki, amiből polgárháború lesz, mert a lázadók még a szeleukidákat is segítségül hívják. Végül a többség az idegenekkel szemben mégiscsak Alexander Jannaiosz mellé áll, a szeleukidák pedig visszavonulnak. Innentől kezdve az országban béke van. Alexander tovább hódít, újabb transzjordániai városokat szerez meg, ezek mind zsidók lesznek. Végül egy transzjordániai hadjárat során hal meg. Uralkodása Júda történetének elég sötét korszaka, bár az ország területe megnő, a kereskedelem is fellendül. A sok baj és zűrzavar hatására a messianizmus erősödik.

Halála után özvegye, Szalome Alexandra veszi át a hatalmat (76 – 67), a főpap fia, II. Hürkanosz. Szalome kibékül a farizeusokkal, ezt állítólag férje tanácsolta neki

halála előtt. Szalome halála után két fia, Hürkanosz és II. Arisztobulosz között folyik a harc a hataloméért. Mindketten Rómához fordulnak segítségért, Pompeius beavatkozik, az erős Arisztobulossal szemben a gyenge Hürkanoszt támogatja. Arisztobuloszt legyőzi, majd Jeruzsálem ellen vonul, Hürkanosz megnyitja előtte Jeruzsálem kapuit. Így 63-tól Palesztína is római fennhatóság alá kerül, ekkor már egész Szíria is római kézen van. Hürkanosz a főpap (63 – 40), aki természetesen Róma-barát és adót fizet Rómának. 40-től 37-ig Antigonosz, II. Arisztobulosz fia a király, de a rómaiak ekkor már kinevezték Heródest. Heródes 38-ban a rómaiak segítségével meghódítja egész Júdát, de Jeruzsálemet csak 37-ben tudja bevenni. Ott vérfürdőt rendez, Antigonoszt kivégezteti, és felelőségül veszi Mariamnét, II. Hürkanosz unokáját.

Nagy Heródes (Kr. e. 37 – 4)

A „nagy” jelzőt csak azért kapta, hogy megkülönböztessék azonos nevű fiától. Kegyetlen uralkodó, mivel tudja, hogy hatalma az elnyomáson alapul, gyanakvó mindenkivel szemben, saját családjá tagjaival szemben is. Különösen a Hasmoneusoktól félti uralmát, közülük senkit sem hagy meg. Felesége Mariamne Hasmoneus-lány, így őt is, tőle született fiait is elpusztítja. Mindenek fölött igyekszik Róma kedvében járni, hiszen egész hatalma tőlük függ. Nagy Heródes idomeus, a zsidókkal szemben zsidónak mutatja magát, kifelé azonban hellenziált uralkodóként viselkedik. Bár vazallus király, tehát hatalma korlátozott, saját országában élet-halál ura. Saját hadserege van, és adót vethet ki. Az ország területe majdnem akkor, mint Alexander Jannaiosz idején volt. Heródes elsősorban építkezéseiről híres: Jeruzsálemben a templomot átépíti és kibővíti, saját palotát építtet. A nemzsidó városokban pogány templomokat építtet a római császár tiszteletére. Felépíti Caesareát a tengerparton, Szamária városát pedig újjáépíti Szebaszte néven. Állítólag valami borzalmas betegségben hal meg.

. Ezzel eljutottunk Krisztus koráig, annak tárgyalása pedig már nem feladatunk.

3. FEJEZET: TÖRTÉNETI KÖNYVEK

A Pentateukhosz

Az Ószövetség első részét Mózes öt könyve, héberül Tóra (törvény), görögül Pentateukhosz, latinosan Pentateuchus, alkotja. A Pentateukhosz szó a görög 'penta' = 'öt' és 'teukhosz' = 'tekercs' szavakból tevődik össze, és azt jelzi, hogy a Törvényt öt tekerésre írták, öt részre osztották. Ez a felosztás utólagosan történt, de meglehetősen korán, a LXX ugyanis már ezt követi. Bár a felosztás célja feltehetőleg az volt, hogy a művet öt, nagyjából egyforma hosszú tekerésre lehessen leírni, az öt rész tartalmilag is önálló egységeket, könyveket alkot.

Ezek neve:

	Magyar (katolikus)	magyar (protestáns)
	Teremtés könyve (Ter)	Mózes 1. könyve (1Móz)
	Kivonulás könyve (Kiv)	Mózes 2. könyve (2Móz)
	Leviták könyve (Lev)	Mózes 3. könyve (3Móz)
	Számok könyve (Szám)	Mózes 4. könyve (4Móz)
	Második törvényköny (MTörv)	Mózes 5. könyve (5Móz)

	görög	latin	héber
	Geneszisz	Genesis (Gen)	b ^e résit(= 'kezdetben')
	Exodosz	Exodus (Ex)	s ^e mot (= 'nevek')
	Leuitikon	Leviticus (Lev)	vajjik ^e ra (= 'és hívta')
	Arithmoi	Numeri (Num)	b ^e midbar (= 'a pusztában')
	Deuteronomion	Deuteronomium (Deut)	d ^e barim (= 'beszédék')

A zsidóság a könyvek kezdőszavát (vagy kezdőszavainak egyikét) veszi címként, a görög a könyv tartalmát többé-kevésbé kifejező címeket választott. A latin ezeket fordította le, vagy írta át, a magyar is ezeket fordítja. Az egyes könyvek nevével és tartalmával majd az adott könyv tárgyalásánál fogunk részletesen foglalkozni.

A Pentateukhosz szerzője

A Pentateukhoszt mind a zsidó, mind a keresztény hagyomány évszázadokon, sőt évezredekken át Mózesnek tulajdonította, és mindkét valláson belül vannak fundamentalista csoportok, melyek mind a mai napig ragaszkodnak ehhez. A valóság azonban az, hogy a Pentateukhosz sehol sem állítja magáról, hogy Mózes írta volna, és csak nagyon kevés olyan részlet található benne, amelyet a szöveg egyértelműen Mózesnek tulajdonít. Az első utalást arra, hogy Mózes lenne a Pentateukhosz szerzője a Kr. e. 4. századból származó Krónikák könyvében találjuk (2Krón 30,16 Mózes törvényéről beszél, és itt sem biztos, bár valószínű, hogy ezen az egész Pentateukhoszt érti). Egyértelműen először Philón és Josephus Flavius (Kr. u. 1. század) tulajdonítják a Törvényt Mózesnek. Ezt fogadja el az Újszövetség is, és vele együtt az egész kereszténység. A Pentateukhosz létrejötte és a mózesi szerzőség feltételezése között tehát évszázadok teltek el. Az ókorban és a középkorban is akadt mindig egy-egy gondolkodó, aki kétségbe vonta, hogy a Pentateukhoszt valóban Mózes írta volna, ezek azonban elszigetelt esetek maradtak.

A Pentateukhoszt végigolvasva pedig elég könnyű észrevenni, hogy annak aligha lehet Mózes a szerzője: MTörv 34 Mózes halálát írja le; számos anakronizmussal találkozunk (olyan nevek, fogalmak szerepelnek, melyek Mózes korában nem léteztek); gyakran szerepel a „még ma is” kifejezés, ami arra utal, hogy az elbeszélte események a szerző számára már a régmúlthoz tartoznak, stb.). Sőt az is nyilvánvaló, hogy az egész nem is származhat egyetlen személytől. Ezt elsősorban a párhuzamos történetek (dublettek) bizonyítják: amikor ugyanazt az eseményt kétszer, vagy akár többször is leírják, egymástól eltérő, sőt néha egymásnak ellentmondó módon. Ilyenből pedig számtalan található a Pentateukhoszban, pl. a két teremtéstörténet (Ter 1,1 – 2,4a; Ter 2,4b – 3,24); a vízözön leírásánál (Ter 6 – 7) két elbeszélés keveredik; a szent hegy hol

Hóreb, hol Sinai néven szerepel; a szövetségekötés is két változatban fordul elő (Kiv 19 és 24), stb.

A Pentateukhosz keletkezése és forrásai

Arra a kérdésre, hogy valójában hogyan is keletkezett a Pentateukhosz először H. B. Witter, német lelkész (1711), majd valamivel később tőle függetlenül Jean Astruc, francia orvos (1753) próbált választ adni. Észrevették, hogy Isten hol mint Jahve, hol mint Elohim szerepel, és ennek alapján megkülönböztettek két forrást, melyeket „Jahvistá”-nak, illetve „Elohista”-nak neveztek el. A 18. század második és a 19. század első felében ezt az elméletet próbálták különböző módokon továbbfejleszteni, míg végül Wellhausen (1844-1918) megalkotja nagy hatású okmányelméletét. Ő a Pentateukhoszon belül négy dokumentumot különböztet meg, ezek J (Jahvista), E (Elohista), D (Deuteronomium) és P (Papi irat). A továbbiakban a kutatók ezt fejlesztették tovább. A legújabb okmányelmélet lényege az, hogy a fent említett okmányokon belül is megkülönböztet különböző forrásokat. A formatörténeti (H. Gunkel és G. von Rad) valamint hagyománytörténeti (M. Noth) kutatás azt hangsúlyozza, hogy az egyes okmányok nem egy-egy szerzőtől származnak, hanem írásbeli rögzítésüket hosszú szóbeli fejlődés előzte meg (a szájhagyomány jelentősége). Ennek alapján okmányok helyett célszerűbb inkább hagyományokról beszélni. A korábbi elgondolás még azáltal is módosult, hogy M. Noth 1943-ban felfedezte a Deuteronomisztikus történeti mű létezését, melynek első könyve MTörv és melyhez Jozs, Bír, 1-2Sám és 1-2Kir tartozik. Később MTörv-t leválasztották a Deuteronomisztikus történeti műről és az előző négy könyvhöz csatolták, miközben e könyvek is áttestek egy deuteronomisztikus redakción. Bár az így továbbfejlesztett okmányelmélet hosszú időn át általánosan elfogadott volt, az utóbbi egy-két évtizedben többen kétségbe vonták érvényességét (elsősorban a Jahvista korai datálását és az Elohista önállóságát), de mivel más kielégítő magyarázat a Pentateukhosz keletkezésére azóta sem született, a legtöbben továbbra is ezt fogadják el. Mi is lényegében ennek alapján fogjuk felvázolni a Pentateukhosz keletkezéstörténetét.

A Jahvista (J)

A Jahvista forrás kb. Kr. e. 950 és 850 között keletkezett a déli országrészben. A történelmet üdvtörténetként ábrázolja, melynek mozgatója Isten. Elbeszélését a teremtéstől indítja, és arra törekszik, hogy az emberiség történetét egységes folyamatként vázolja fel: Isten megteremti az embert, az ember bűne miatt azonban rögtön a teremtés után megromlik kapcsolata Istennel, világgal, sőt a másik emberrel is (ld. Kain és Ábel). Az emberiség annyira megromlik, hogy Isten elhatározza az elpusztítását (vízözön), amit csak egy kis csoport él túl. A tőlük származó emberiség ismét a rossz felé fordul, ld. Babel tornya. Utána Isten, hogy segítsen az emberiségen, kiválasztja Ábrahámot, szövetséget köt vele és ígéretet tesz neki: utódjai megkapják az Ígéret földjét és általa lesz áldott a föld minden nemzetsége. Ez a Jahvista elbeszélés központi gondolata. A továbbiakban ennek az ígéretnek a teljesedéséről értesülünk a honfoglalással és a dávidi monarchia létrejöttével. Vitatott, hogy időben meddig megy el a Jahvista, de általában elfogadják, hogy egészen a honfoglalásig eljut. A Jahvista nem riad vissza attól, hogy Istent antropomorf módon ábrázolja, a kánaáni népekkel és kultusszal szemben nem ellenséges, felhasznál nem izraelita eredetű anyagokat is, és az erkölcsi problémák iránt sem túl érzékeny (pl. szépítés nélkül elmeséli Ábrahám és Sára kalandját a fáraóval, ld. Ter 12,10skk.)

A Jahvistához tartozó részek a Teremtés könyvében: 2,4b – 4,26; 6,1-8; 9,18-24; 10,8-19; 11,1-9; 12 -13; 18,1skk.; 28,13-16; 29,2-14.31-35; 43,1skk.; 50,1-11. A Pentateukhosz többi könyvében meglehetősen nehéz egyértelműen elkülöníteni a Jahvistához tartozó részeket, de talán idetartozik Kiv 1 -14; 16 – 18; Szám 10,11 – 16,34; 20,14skk.

Az Elohista (E)

Rövidsége miatt keveset tudunk róla mondani. Azt sem tudjuk pontosan megállapítani, hol kezdődik, egyesek szerint Ter 15-nél, mások szerint csak Ter 20-nál. A befejezés is vitatott, valószínűleg a Bálám-perikópában (Szám 22 – 24) található az utolsó elohista elbeszélés.

Az Elohista felfogása a korai prófétai hagyományhoz áll közel, Ábrahámot is prófétának nevezi (Ter 20,7). Isten ábrázolásánál kerüli az antropomorfizmusokat, Isten és ember közé közvetítőket iktat be (angyalok és álmok), örömet leli a csodák leírásában

(amiben a Jahvista nagyon visszafogott). A kánaáni népekkel és kultuszokkal szemben sokkal ellenségesebb, mint a Jahvista. Erkölcsi kérdésekben érzékenyebb, mint a Jahvista, például mentegeti Ábrahám hazugságát (Ter 20,12 – Sára valóban Ábrahám húga). Különösen fontos az Elohista számára az istenfélelem: Ábrahám annyira féli Istent, hogy még a fiát is feláldozná (Ter 22,12), József egyik fő jellemzője az istenfélelem (Ter 42,18), a bábák istenfélelemből nem teljesítik a fáraó parancsát (Kiv 1,17.21), stb.

Az Elohista forrás feltehetőleg északon keletkezett a Kr. e. 9 – 8. században. Az északi királyság 722-es pusztulása után átkerült délre, ahol beledolgozták J-be. Így jött létre JE, amit szoktak Jehovistának is nevezni. Célja az északi királyság és Júda történeti és vallási egységének bemutatása.

Elohista részletek a Teremtés könyvében: 20,1skk.; 21,1-14; 22,1-19; 27,1skk. (J-vel keveredve); 28,10-12.17-22; 29 – 34 (J-vel keveredve); 35 – 37 (J-vel és P-vel keveredve). A Pentateukhosz többi könyvében: Kiv 1,15skk (a bábák); Mózes meghívásának egyes részletei (Kiv 3,1b. 4b. 6. 9-14); Kiv 18,1 skk.; a Sinai hegyi kinyilatkoztatás (Kiv 19 – 24) egyes részletei és Bálám történetének (Szám 22 – 24) egyes részletei.

Deuteronomium (D)

Ez Mózes ötödik könyvének, a Második törvénykönyvnek a görög címe. Az okmányelmélet szerint a Deuteronomium mint forrás lényegében azonos az ezt a nevet viselő könyvvel, csak a 32 – 33. fejezetben levő költemények és a 34. fejezet tartoznak más forráshoz. Kr. e. 622-ben, a Josiás-féle vallási reform idején a jeruzsálemi templomban megtalálnak egy „törvénykönyv”-et (ld. feljebb a történeti részben). Általában feltételezik, hogy ez a Deuteronomium volt, vagy legalábbis annak valamilyen változata (talán a 12 – 26. fejezetben található törvénykönyv).

A Deuteronomium valószínűleg nem közvetlen megtalálása előtt keletkezett, hanem van benne 8. századi anyag is. Célja a nemzet egységének megszilárdítása. A vallási életet Jeruzsálemben összpontosítja (amit természetesen nem nevez nevén, hiszen ez Mózes korában anakronizmus lenne, hanem úgy említi, mint „a hely, amelyet kiválasztott Jahve”), minden más helyen tilos az áldozat bemutatása, minden egyéb szent

helyet meg kell szüntetni. A Húsvétből családi ünnep helyett zarándokünnep lesz, melyre mindenkinek Jeruzsálembe kell vonulnia. A levitikus papság szerepe megnő, őket eltartják, nincs más dolguk, mint Jahvét szolgálni. A papság közvetítő szerepe meg lesz erősítve. A jövendölés egyetlen megengedett formája a prófétálás (MTörv 18,9-22). A Deuteronomium igyekszik enyhíteni a szociális igazságtalanságokat is (tilos kamatra kölcsönadni, rabszolgák felszabadítása a hetedik évben). A Deuteronomium tudja, hogy Izrael csak Istennel kötött szövetsége és a Törvény által létezik – Jahve megjutalmazza a hűséget, megbosszulja a hűtlenséget. De hangsúlyozza Isten könyörületességét is, ami éppen a Törvény adásában nyilvánult meg. Izrealnek erre a jótéteményre mindig emlékeznie kell; ez már nem jogi viszony, hanem szeretet: „Szeresd Uradat, Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből és teljes erődből” (MTörv 6,5). Istent szeretni mindenkinek személyes kötelessége. A MTörv tanítását egy mondatban úgy foglalhatnánk össze, hogy teljes odaadás az egyetlen Istennek.

A Deuteronomiumot folytatja a hasonló szellemben írott ún. Deuteronomisztikus történeti mű (ezzel majd később foglalkozunk). Mivel a Pentateukhosz első, második és negyedik könyvében is vannak deuteronomiumi vagy deuteronomisztikus részletek (a kettő gyakorlatilag megkülönböztethetetlen), feltételezhető, hogy JE is átesett egy deuteronomiumi vagy deuteronomisztikus redakción. Ilyen részletek a Teremtés könyvében: Ter 16,9; 18,17-19 (betoldások és teológiai értelmezések a pátriárka-történetekben); a Kivonulás könyvében: 3,8b. 17. 21-22 (Mózes meghívása); 12,24-27a; 13,1-16 (a pászka); Kiv 23,20skk. (rendelkezések a Sinai-hegynél); 32,7skk. (az aranyborjú).

Nem tudjuk, mikor szerkesztették egybe D-t JE-vel, de feltehetőleg még mielőtt a Pentateukhosz a papi irattal elnyerte végső formáját. Van azonban olyan feltételezés is, mely szerint a Pentateukhosz éppen a deuteronomi redakció során nyerte el végső formáját (erre az utal, hogy helyenként a papi szövegeken is érezhető deuteronomi redakció).

A Papi irat (P)

A Papi irat végigvonul az egész Pentateukhoszon, a teremtéstörténettől kezdve egészen Mózes haláláig. A mózesi elbeszéléseknek különösen nagy figyelmet szentel, a

középpontban pedig a sinai-hegyi kinyilatkoztatás áll. A Papi iratban sok a felsorolás, nemzetségtáblák, számadatok, mértékek, ami stílusát sokszor nehézkessé teszi. A közösségben a vezető szerepet a papságnak szánja. Különböző kultikus szokásokat, rendelkezéseket visszavetít Mózes korára, de lejegyez régebbi anyagot is. A történelemtől nagyszerű képet fest egészen a kezdetektől (hat napos teremtéstörténet), mellyel Izrael Istenének mindenhatóságát és egyetemességét fejezi ki. A Papi irat felfogása szerint ahhoz, hogy Isten és Izrael között a szövetség fennmaradjon a népnek a szentség állapotában kell megmaradnia, ezt szolgálják a szabályok, szertartások (tisztulás, engesztelő áldozat). Mindez olyan jól e van rendezve, hogy nem kell jobb jövőt várni, a Papi iratban nincs messianizmus. A lényeg az, hogy a Templom rendesen működjék és a papság lássa el feladatát, akkor minden rendben lesz. A Papi irat kerüli Istennel kapcsolatban az antropomorfizmusokat és egyéb égi lényeket sem ábrázol.

A Papi irat sem egységes mű, hanem fokozatosan alakult ki. Először feltehetőleg az elbeszélő, történeti részek születtek meg, ezeket egészítették ki később a kultikus rendelkezéseket, törvényeket tartalmazó szövegekkel.

A Papi irat a Fogság alatt és után keletkezett, bár legrégebbi rétegei ennél korábbra nyúlhatnak vissza. Hogy mikor dolgozták egybe a Pentateukhosz már meglévő részeivel (papi redakció) azt nem tudjuk, de biztos, hogy ez megelőzte a samaritánusok végleges elszakadását (hiszen a samaritánusok is az általunk ismerttel szinte teljesen megegyező Pentateukhoszt használnak). Hogy ez a szakadás pontosan mikor következett be, nem tudjuk, de a Kr. e. 4. század végén már mindenképpen fennállt.

A Papi irathoz tartozó szövegrészek

A Teremtés könyvében: 1,1 – 2,4a, 5,1-27.30-32; 9,1-7.28-29; 11,10-27.31-32; 17,1skk.; 23,1skk.; 25,7-20; 27,46 – 28,9; 35,9-13.15.22-29; 46,6-27;

A Kivonulás könyvében: 1,1-7.13-14; 6,2-30; 7,1-13.19-20.23; 8,1-3.12-15; 11,9-12.20.28; 12,40-51; 25 – 31; 34,29-30;

A Leviták könyve teljes egészében

A Számok könyvében: 1 – 10; 13 – 14; 16,1-9; 20 (részben); 22,1skk.; 28 – 30 (?); 33 – 36.

A Teremtés könyve

Görögül Genesizisz, ami szóról szóra 'keletkezés'-t jelent. Címét onnan kapta, hogy az első három fejezet a világ teremtését, keletkezését beszéli el.

Felépítése:

1 – 11. fejezet: őstörténet

12 – 36. fejezet: pátriárkák történetei

12 – 25,18: Ábrahám

25,19 – 27 : Izsák

28 – 36: Jákob

37 – 50: József-történetek

Tartalma:

Az 1 -11. fejezet alkotja az ún. őstörténetet, az itt elmondottak nem tekinthetők történeti tényeknek, hanem az emberiség kezdeti állapotáról, sorsáról számolnak be.

Főbb témák: teremtés, vízözön, Bábel tornya. A Jahvista és a Papi forrás végigvonul az egész őstörténeten, az Elohista itt hiányzik.

A Teremtés könyve a Papi irathoz tartozó ún. hatnapos teremtéstörténettel kezdődik (1,1 – 2,4a). Ennek két alapvető témája van: a világ teremtése és az ember teremtése. A kettő eredetileg független volt egymástól, de valószínűleg már az írásbeliséget jóval megelőzve összekapcsolták. A világ megteremtése a káoszból (kezdetben a föld „tohu vabohu”, „puszta és üres” volt, 1,2) halad a rend felé (a „világ”-ra használt görög „koszmosz” szónak az első jelentése „dísz, rend”), Isten mindennek kijelöli az életterét. Isten a szavával teremt: „És Isten szólt: «Legyen világosság!» És lett világosság.” (1,3) A Papi irat az így elkészült világ jó és szilárd mivoltát hangsúlyozza: ez a világrend egyszer s mindenkorra érvényes (a teremtés minden mozzanata azzal zárul, hogy „És látta Isten, hogy jó”). Az ember, bár része a teremtett világnak, mégis egészen különös helyet foglal el benne: ő az egyetlen, aki Isten képmására teremtett, és Isten őt a világ feletti uralkodásra rendeli. (Majd azt mondta Isten: «Alkossunk embert a mi képünkre és hasonlatosságunkra, hogy uralkodják, a tenger halain, stb...»” 1,26) A papi

teremtéstörténet nem beszél sem bukásról, sem a rossz megjelenéséről, ennek ellenére a Papi irat is tud arról, hogy az eredeti szép rend valahogyan elromlott, erre utal a vízözön leírásánál Ter 6,11: „A föld azonban megromlott Isten előtt, és telve volt gonoszsággal”.

A Jahvista teremtéstörténet (2,4b – 3,24) két nagy témája az ember teremtése és a bűnbeesés. A világ teremtéséről nem ír, azt adottnak tekinti. Az ember teremtésénél az ember és a föld (világ) szoros kapcsolatát hangsúlyozza (az ember héberül 'adam' – ez itt még nem tulajdonnév, a föld ennek nőnemű megfelelője, 'adamah'). Az ember eredeti állapotát (= Paradicsom) a harmónia jellemzi (az ember közvetlenül beszélhet Istennel, az állatokkal békességben él, a fák maguktól teremnek), a bűnbeeséssel azonban ez a harmónia szűnik meg Isten és ember, ember és ember (ld. Kain és Ábel) és ember és világ között. A Jahvista őstörténet azt akarja bemutatni, hogy a szenvedés, fáradtság és mindenek előtt a halál nem Isten akaratából, hanem az ember hibájából került a világba. A bűnbeesés után Isten megbünteti az embert, de mégis megkönyörül rajta: életét nem veszi el, a fenyegetéssel ellentétben („...azon a napon, melyen eszel róla, meg kell halnod”, 2,17), és továbbra is gondoskodik róla. Ez a motívum végigvonul az egész Jahvista őstörténeten: az ember vétke, Isten büntetése, könyörület (vízözön, Babel tornya).

A Paradicsomból való kiűzetés, azaz az eredeti szép állapot elvesztése után az emberiség egyre mélyebbre süllyed. A Jahvista feltehetőleg tud valamiféle égi lények bukásáról: 6,1-4 azt beszéli el, hogy Isten fiai lejöttek az emberek leányaihoz, akikkel óriásokat nemzettek. Bár a történet egy szóval sem mondja, hogy ezzel bűnt követtek volna el, a következő mondat („Amikor azonban az Úr látta, hogy nagy az ember gonoszsága a földön, és hogy szíve minden gondolata folyton gonoszra irányul...”, 6,5) azonban arra utal, hogy itt mégis valamiféle bukásról van szó.

Az emberek gonoszsága miatt Isten elhatározza, hogy elpusztítja az emberiséget, csak az egyetlen igaz Noénak és családjának kegyelmez meg, akik egy bárkában vészelik át a vízözönt.

A vízözön leírásánál (6,1 – 9,29) a papi és a jahvista hagyomány végig keveredik, ezért előfordulnak ismétlések és eltérések is (pl. a papi szerint minden állatból 2-2-t kell bevinni a bárkába (6,19-20), a jahvista szerint pedig a tiszta állatokból 7-7-et, a tisztátalanokból 2-2-t (7,2-3). A vízözön elmúltával Isten megállapítja a világ új rendjét

(9,1-7), és szövetséget köt Noéval: megfogadja, hogy többé nem pusztítja el az emberiséget (9,8-17). A vízözöntörténetnek ez a lezáró része (9,1-17) a papi iratból származik.

Az őstörténet Babel tornyának történetével (11,1-9) zárul: az emberiség újabb bűnt követ el, az eget ostromolja, vagyis Istennel akar versenyre kelni. Büntetésül Isten összezavarja a nyelvüket, úgyhogy a továbbiakban nem értik meg egymást, és széteszlanak az egész földön. A történet önálló egységet alkot, keletkezése vitatott. Az egyik felfogás szerint a J része (ez magyarázná, hogy nem illeszkedik az előző, P-hez tartozó elbeszéléshez, mely éppen a különböző népek létrejöttét mondta el), másik felfogás viszont a Pentateukhosz végső redaktorának tulajdonítja.

Miután nyilvánvalóvá válik, hogy a vízözön utáni emberiség sem sokkal jobb az előzőnél (Babel tornya), Isten azáltal akar segíteni rajtuk, hogy kiválaszt egy embert, Ábrahámot.

A pátriárka-történetek

A pátriárka-történeteket a 11,10-32-ben levő (P-ből származó) nemzetségtábla kapcsolja az őstörténethez. A történet így mintegy beszűkül: míg az őstörténet az egész emberiség őseiről szól, innen már Ábrahámról és leszármazottairól (Izrael őseiről) van szó.

Ábrahám meghívást kap Istentől, hogy hagyja el szülőföldjét, a káldeus Urt, és menjen arra a földre, melyet Isten mutat majd neki. Ábrahámék Háránba érnek, ahol Isten ígéretet tesz Ábrahámnak:

„Nagy nemzetté teszlek, és megáldalak,
s nagyjá teszem neved, és áldott leszel.
Megáldom azokat, akik álnak téged,
s megátkozom azokat, akik átkoznak téged.

Benned nyer áldást a föld minden nemzetsége.” (12,2-3)

Ezután Ábrahám, a felesége, Sára és az unokaöccse, Lót továbbvonulnak, eljutnak Kánaán földjére, majd onnan Egyiptomba, és ismét vissza Kánaánba. Ábrahám és Lót elválnak egymástól, Lót Szodomában telepedik le. Isten ismét ígéretet tesz Ábrahámnak, hogy megsokasítja utódait. Ábrahám harcban legyőzi az ellen támadó kánaánita

királyokat, majd találkozik Melkizedekkel, Szálem királyával és a „fölséges Isten papjá”-val (14,18), aki megáldja őt. Isten szövetséget köt Ábrahámval, e szövetség jeleként rendeli el a körülmetélést, majd megszületik Izmael, Ábrahám fia Hágártól, Sára szolgálójától. Mamré tölgyénél Isten megjelenik Ábrahámval, és megígéri, hogy Sára, aki addig meddő volt, és már nagyon idős, fiat fog szülni neki. Isten bűneiért elpusztítja Szodomát és Gomorrát, de Lót megmenekül. Megszületik Izsák, Ábrahám elüzi Hágárt és Izmaelt, Isten azonban gondoskodik róluk. Hágár is ígéretet kap, hogy fiától nagy nemzet fog származni. Isten felszólítja Ábrahámot, hogy áldozza fel neki fiát, Izsákot, Ábrahám engedelmeskedik is, de az utolsó pillanatban Isten közbelép: az áldozat a gyerek helyett egy kos lesz. Sára meghal, Ábrahám megveszi Hebronnál Makpéla barlangját, és ott temeti el.

Izsáknak Ábrahám rokonságából hoznak feleséget, Rebekát, aki ikreket szül, Jákobot és Ézsaut. Mikor felnőnek, Ézsau eladja Jákobnak egy tál lencséért az elsőszülöttségi jogot, illetve egy másik variáció szerint Jákob csalással szerzi meg (a Jákob név egyik lehetséges jelentése 'csaló'), majd Háránba menekül, ahol viszont ő lesz család áldozata: hét évig szolgál Lábánnál, anyja testvérénél annak lányáért, Ráhelért, Lábán viszont először idősebbik (és csunyábbik) leányát, Leát adja hozzá, majd Ráhelért újabb hét évet kell szolgálnia. Végül visszatér Kánaán földjére, két feleségtől és azok szolgálóitól, Bilhától és Zelpától összesen 12 fia és egy leánya születik. A 12 fiútól fog származni Izrael 12 törzse.

A páttriárka-történetekben D nincs, P főleg időrendi és nemzetségtáblákat közöl, tehát lényegében J és E megy végig. A páttriárka-történetek először három önálló ciklust alkottak, a páttriárkák eredetileg feltehetően nemzetségfők voltak (a három páttriárka működése különböző földrajzi területekhez kapcsolódik, ez is arra utal, hogy különböző klánokról van szó), a róluk szóló történetek arra voltak hivatottak, hogy az adott nemzetség identitástudatát erősítsék. Így az is érthető, hogy történeteik az idők folyamán legendás elemekkel bővültek.

A legterjedelmesebb a Jákob-ciklus, ennek is legnagyobb részét a Jákob és Ézsau, illetve a Jákob és Lábán történetek teszik ki. Bekerültek máshonnan származó részek is, mint Bétel és Penuél története (28,10-12.17-19; 32,23-33). Izsákkal valójában csak egy fejezet (Ter 26) foglalkozik. Ábrahám került be valószínűleg utoljára a páttriárkák sorába, erre utal, hogy nála találjuk a legtöbb teológiai vonást. A ciklus nagy részét az

Ábrahám – Lót történetek teszik ki, de itt is találkozunk máshonnan származó hagyományokkal, pl. 18,1-15 (Mamré szentélyének etiológiája); 22 (Izsák feláldozása).

Az, hogy a három ciklust egybekapcsolták arra utal, hogy akkor már az adott nemzetségek egyesültek.

A pátriárkák vallása

A pátriárka-történetekben, mint az imént láttuk, nehéz szétválasztani a valóságot és a legendát, továbbá úgy szintén nehéz eldönteni, mi az, ami valóban a pátriárkák korára megy vissza, és mi az, amit később, a királyság idején tettek hozzá. Feltehetőleg ősi például az az áldás, mely az őznek utódokat ígér (ezzel találkozunk az ugariti legendákban is). Az is ősi vonásnak tűnik, hogy a pátriárkák istenének nincs neve (a tetragrammaton használata anakronizmus, csak a Jahvista követi el), úgy szerepel, mint 'az atyák istene', 'Ábrahám istene'; ilyen elnevezéseket más sémi népeknél is találunk. A vallás fő megnyilvánulása az áldozat, ezt bárki bemutathatja, nincs papság. Izsák feláldozása talán azt mutatja, hogy az elsőszülöttet állat feláldozásával váltották ki. Valószínűleg nagyon régi időszakra megy vissza a 'teraphim' (Ter 31, a magyar 'bálványok'-nak fordítja) használata, ezek valamiféle háziistenek lehettek. Szerepel néhány olyan szent hely, mely valószínűleg már a pátriárkák kora előtt is az volt, és még utána is sokáig az maradt, és úgy akarták őket legitimálni, hogy a pátriárkákhöz kötötték őket (Szichem, Bétel – ahol Jákob a létrás látomást látja, Ter 28,10-22, Penuél – ahol Jákob harcol az Úrral, stb). Ezek a pre-izraelita szent helyek valószínűleg helyi istenségeké voltak.

A József-novella

Tartalma:

József, Jákob legkedvesebb fia, különböző viszontagságok árán elkerül Egyiptomba, ahol végülis a birodalom főembere lesz, a Fáraó után ő a második az egész országban. Testvérei, akik a vesztére törtek, az éhínség idején Egyiptomba jönnek élelemért. József elé kerülnek, akit természetesen nem ismernek fel. József, miután próbára tette (és némiképpen megbüntette őket), felfedi kilétét, majd Egyiptomba hozatja idős atyját is, és letelepíti az egész családot.

Keletkezése:

Probléma, hogyan kapcsolódik a Teremtés könyvéhez és a Pentateukhoszhoz általában. Az világos, hogy kapcsolatot teremt a pátriárka-történetek (Jákob Kánaánban) és a Kivonulás között (Izrael Egyiptomban). Keletkezésével kapcsolatban az egyik felfogás szerint rajta is végigvonul J, E és P. Például az egyik variáns szerint Ruben akarja megmenteni József életét (J), a másik szerint Júda (E); József sorsának két különböző leírása: eladják egy izmaelita karavánnak (J), illetve madiánita kereskedők rabolják el (E). A másik felfogás éppen a József-történet egységét emeli ki: eszerint nem különböző forrásokból „összevagdalt” történetről van szó, hanem egy meglehetősen nagy irodalmi érzékkel megírt novelláról, mely a salamoni udvari irodalom egyik mesterműve

A Kivonulás könyve

A cím a görög 'Exodosz' pontos fordítása.

A könyv felépítése:

1,1 – 15,21: szabadulás Egyiptomból

15,22 – 18,27: pusztai vándorlás a Sinai-hegyig

19 – 24: szövetségkötés a Sinai-hegyen

20,2-17: dekalógus (tízparancsolat)

20,22b – 23,33: a Szövetség könyve (kezdetének és végének meghatározásánál

bizonytalanságok vannak)

25 – 31: a kultuszra vonatkozó előírások

32 – 34: a szövetség megszegése (aranyborjú) és megújítása

35 – 40: a kultuszra és a szentélyre vonatkozó előírások

Tartalma:

Izrael fiai, akik József idején Egyiptomba települtek, nagyon megsokasodtak. Az új fáraó, „aki nem ismerte Józsefet”, félni kezd tőlük, és sanyargatja őket. Isten kiválasztja

Mózes, aki Izrael fiai közül való, de a fáraó udvarában nevelkedett, hogy vezesse ki népét Egyiptom földjéről. Isten egy égő csipkebokorban jelenik meg Mózesnek, és itt nyilatkoztatja ki neki a Jahve nevet. Mivel a fáraó nem akarja elengedni a népet, Isten 10 csapást küld Egyiptomra. Az utolsó az elsősülöttek elpusztítása: Isten felszólítja az izraelitákat, hogy kenjék be ajtófélfájukat bárány vérével, mert amikor éjszaka lejön elpusztítani az elsősülötteket, ezeket a házakat el fogja kerülni (12,1-20). Ez ellen tehát a Pászka ünnep megalapítása: a szó eredeti jelentése 'átugrik, kikerül', arra utalva, hogy a pusztító Isten kikerülte az izraelieket. A Pászka ünnepében egy ősi pásztorünnep (a bárány feláldozása) és a szintén nagyon ősi új kenyér ünnep kapcsolódik össze és telik meg új tartalommal: a zsidóság számára mind a mai napig ez a legfontosabb ünnep, mely Isten szabadító erejét hirdeti.

Utána az izraeliek valóban el tudnak indulni, és csodálatos módon átkelnek a tengeren. A tenger kettéválására is két hagyomány van, a korábbi Jahvista szerint (Kiv 14,21) a szél választja ketté.

Ezután következik a hosszú pusztai vándorlás, melynek legfontosabb állomása Sinai. Itt történik a szövetségkötés Isten és Izrael fiai között. Ezt is különböző hagyományok beszélik el: a legrégebbi tradíciót valószínűleg 24,9-11 őrizte meg, mely szerint Mózes a vénekkel együtt megy fel a hegyre; 19,9-25 szerint Mózes egyedül.

Az elbeszélés szerint a Sinai-hegyi kinyilatkoztatás részét alkotta a tíz parancsolat, az ún. Szövetség könyve és a szentélyre és a kultuszra vonatkozó előírások.

A Kivonulás könyvében is végigvonul J, E, D és P. Az alapot J szolgáltatja. A kivonulást úgy ábrázolja, mint ami része annak a folyamatnak, melynek során Jahve beteljesíti a pátriárkáknak tett ígérését, mely szerint utódaik nagy néppé lesznek és megkapják Kánaán földjét. Ennek érdekében kapja Mózes küldetését, és mivel ennek végrehajtása csak erőszak alkalmazásával sikerülhet, Jahve csapásokkal sújtja Egyiptomot. A Jahvista számára a cél az Ígélet földje, az oda vezető úton Sinai is csak egy állomás, akármilyen fontos állomás is. Az Elohista számára maga Sinai a cél, és a szövetség lényege az, hogy Izrael Isten papi királysága, szent népe lesz (vö. 19,6). A papi irat célja annak bizonyítása, hogy a templomi kultusz Mózes korára megy vissza, és a

Sinai hegyi kinyilatkoztatás ad neki tekintélyt. A Papi irat kiemeli Áron szerepét, akitől a jeruzsálemi papság származtatja magát.

A Mózes-történetek nagyon összetettek, akár csak a pátriárkák esetében, itt is valószínűleg hosszú fejlődés előzte meg az írásbeliséget, feltehetőleg különböző csoportok emlékeiről van szó, melyeket később kapcsoltak Mózes személyéhez, amit aztán legendás elemekkel is felruháztak. Ilyen például a hős csodás születése (ld. Akkádban Szargon, Rómában Romulus és Remus).

A dekalógus önálló egységet alkot, valószínűleg utólag került a Sinai-perikópába. Másik változatát MTörv 5,6-21-ben találjuk. Kora vitatott, általában feltételezik, hogy a Kiv-beli változat a régebbi, de a kettő egymáshoz való kapcsolata nem egyértelmű.

A Szövetség könyve is utólag került a Sinai-perikópába. Törvénygyűjtemény, mely nagyon ősi állapotokat tükröz, a királyságot még nem ismerő, de már letelepedett, földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkozó társadalom rajzolódik ki belőle. Ennek alapján vagy a királyságot megelőző időkből (Bírák kora) vagy a királyság kezdeti korszakából származik.

A szentélyre és a kultuszra vonatkozó rendelkezések a papi irathoz tartoznak: a szentélyt és az ott végzett kultuszt a jeruzsálemi templom mintájára ábrázolják, ily módon legitimálva azt.

Izrael vallása a pusztai vándorlás idején

A szövetség

Az izraeli vallás alapját az Istennel kötött szövetség adja. Ennek tartalmát legpontosabban Kiv 19,5-6 fejezi ki: (Isten beszél Mózeshez) „Ha tehát majd hallgattok szavamra és megtartjátok szövetségemet, tulajdonommá lesztek minden nép közül – hiszen az egész föld az enyém -, és ti lesztek az én papi királyságom és szent népem”. Isten tehát kiválasztja magának Izraelt, Izrael így Isten népe lesz (valójában itt lesz belőle egyáltalán nép), Isten mintegy Izrael királya lesz (ami azt is jelenti, hogy földi királyra nincs szükség). Ez a kiválasztás „ingyen” történt, nem pedig Izrael érdemeiért. Izrael feladata ennek fejében az, hogy engedelmessédjék Istenének, betartsa annak parancsait.

Ebben a részletben az elohista megmutatja, hogyan értelmezték az izraeliták kapcsolatukat Istenhez. Az, hogy az ő istenük az egész világ ura, nem különleges,

ilyennel más sémi vallásokban is találkozunk, és elképzelhető, hogy az izraeliek vallásában is megvolt már kezdettől fogva, ez nem más, mint a nemzeti öntudat vallási kifejezője.

Az viszont különösebb, hogy ezt a kapcsolatot szövetségként értelmezik. Olyan leírásokat ismerünk az ókori keleten, hogy egy király dicsekszik azzal, hogy valamelyik isten a szövetségese, de az teljességgel egyedülálló, hogy Isten egy néppel lép szövetségre. Olyan szerződésszövegeket is ismerünk, ahol egyenlő felek szerződnek egymással, ez azonban nem ilyen. Ennek ellenére ez is teljesen szabályos szövetség, mely a kölcsönösségen alapul, a különbség csak az, hogy az egyik fél nem ember. A héberben a szövetségkötésre használt kifejezés 'karat berit' (karat = vág; berit = szövetség), azaz 'elvágná a szövetséget'. Ez arra a nagyon elterjedt szokásra utal (melyet hettita és más szövegekből is ismerünk), hogy a szövetségkötésnél a szerződő feleknek egy feláldozott állat két fele között kellett végigmenniük, az Ószövetségben ezzel Ter 15-ben találkozunk. Hogy az Izrael és Isten közötti szövetség is ugyanígy működik, arra utal Jer 34,18: „Azokat a férfiakat pedig, akik megszegték szövetségemet, és nem váltották valóra a szövetség szavait, melyet színem előtt kötöttem, olyanokká teszem, mint az a borjú, melyet kettévágtak, és átmentek a részei között.”

Kutatók kimutatták, hogy a Sinai-hegyi szövetségkötés szövege sok hasonlóságot mutat a hettitáknál előforduló hûbéri szerződésekkel, vagyis itt is erről van szó: Isten mint uralkodó lép szövetségre népével. Izrael tehát olyan nép, melynek Isten a király, a népnek pedig minden tagja pap, mert mindenkinek szent cselekedeteket kell végrehajtania.

A törvény

A legősibb törvénykönyv az ún. Szövetség könyve (Kiv 20,22b – 23,33), a királyság megalakulása előtti állapotot tükröz, tehát Izrael vallása kezdettől fogva törvényvallás (is) volt, hiszen törvény nélkül nincs nemzet. A szövetségen belül ez a törvény fejezi ki az uralkodó/hûbérúr akaratát.

Isten neve

Isten az égő csipkebokorban nyilatkoztatja ki Mózesnek nevét, a tetragrammatont ('négy betű', így szoktuk hívni, mivel csak a mássalhangzókat ismerjük, a vokalizációt nem, nem tudjuk, hogyan ejtették): JHVH (???). Szokták a létigével is kapcsolatba hozni (??), de ez valószínűleg nem helytálló; Isten amikor Kiv 3,14-ben Mózes kérdésére azzal válaszol, hogy „Vagyok, aki vagyok”, nem magát akarja definiálni, hanem csak elhárítja a kérdést. A 'Jahve' kiejtési forma csak Kr. u. 2. századi görög forrásokban jelenik meg (Alexandriai Kelemennél), így nem valószínű, hogy ez lenne az eredeti. A legrégebbi görög átírás Iao, ez egy héber Jahvo formára utalna. Egy Nubiában talált Kr. e. 14. századból származó felirat Jahvo beduinjairól beszél, ezek arra felé éltek, ahol Mózes a kinyilatkoztatást kapta (Madiánban), tehát, lehet, hogy a név innen származik.

Istenábrázolások?

Tudjuk jól, hogy az izraeli vallás (és a zsidó vallás mind a mai napig) szigorúan tiltja Isten ábrázolását, és egyáltalán mindennemű képi ábrázolást. Ennek ellenére azt látjuk, hogy e nagyon ősi időkben ez a tilalom még nem volt ilyen egyértelmű. A Bírak könyvében szereplő nagyon régi történet (Mika szentélye, Bír 17 -18) azt bizonyítja, hogy a királyság kora előtti Izraelben tiszteltek faragott és öntött képeket. Talán Kiv 32 (az aranyborjú) is két ilyen tendencia összeütközését tükrözi: az egyik elfogadná Isten bika-ábrázolását (Ugaritban nemcsak Baalt, hanem Élt, a fősitent is ábrázolták ilyen alakban), a másik ezzel szembeszegül, és ezzel is azt hangsúlyozza, hogy Izrael mennyire más, mint a környező népek.

Isten szimbolumai

Két olyan tárgy van, amely Istent szimbolizálja, a szövetségláda és a sátor.

A szövetségláda valószínűleg egy láda volt, melyen üres szállítható trónus helyezkedett el, ezen voltak a kerubok, valószínűleg mint egy-egy szfinx, melyek a trón karfáit díszítik (ilyen ábrázolásokat ismerünk). Erre utal 1Sám 4,4: „Elküldött tehát a nép Silóba, és elhozták onnan a kerubok felett trónoló seregek Urának szövetségládáját”.

A szövetség sátra Kiv 33,7-11 szerint a táboron kívül helyezkedik el, Szám 11,16-17 és 12,4-5 szerint Isten itt nyilatkoztatja ki akaratát, tehát ez inkább a kinyilatkoztatás helye, nem pedig Isten állandó lakhelye. Valószínűleg Salamon ezt is a templomban

helyezte el (1Kir 8,4: „...és elhozták az Úr ládáját, meg a szövetség sátrát...” – amikor elkészült a templom, és mindezt ott helyezik el). A papi irat ezt a sátrat azonosítja a láda lakhelyével, de a kettő eredetileg valószínűleg nem tartozott össze.

A Leviták könyve

Nevét a levitikus papságra vonatkozó törvényekről kapta. Teljes egészében P-hez tartozik, kultikus-rituális törvényeket, előírásokat tartalmaz.

Felépítése:

- 1 – 7: az áldozatbemutató törvényei
- 8 – 10: rendelkezések a papságról (Áron és fiai)
- 11 – 15: rendelkezések a tiszta és tisztátalan dolgokról, valamint a megtisztulásról
- 16: engesztelő nap (bűnbak)
- 17 – 26: Szentség törvénye
- 27: fogadalmak megváltása

A Szentség könyve

Központi téma: hogyan kell szent életet élni Istent utánozva. Címét a gyakran előforduló formuláról kapta: „Szentek legyetek, mert én, az Úr, a ti Istenetek szent vagyok”. Lehet, hogy korábban önálló törvénykönyvként létezett. Maga sem egységes, különböző témákat (állatok levágás, nemi élet, istentisztelet, bűnök fajtái, előírások papok számára, áldozat, ünnepek, stb.) tárgyaló gyűjteményekből lett összerakva. Izraelt kultikus közösségnek tekinti papokkal, élén a főpappal. Ha Izrael ezt a kultikus rendet követi, akkor a szent-ség állapotában marad. Izrael szent kultuszközösség, Isten Izraelt a kiválasztással szent néppé tette.

A Számok könyve

Címét a népszámlálásról kapta, melyet az Úr rendel el Mózesnek és Áronnak.

Felépítése:

1,1 – 10,10: népszámlálás, rendelkezések a levitákról, a tábor rendjéről

10,11 – 22,1: vándorlás a Sinaitól a Moáb-síksáig

állomások a pusztában:

12: Mirjam lázongása

14: Izrael fiainak kishitűsége, büntetés: Kalebet és Józsuét kivéve senki sem léphet be közülük az Ígéret földjére

16: Koré lázadása

22,2 – 36,13: vándorlás az Ígéret földjének határáig

22,2 – 24,25: Bálám-perikópa

A Pentateukhoszon belül ennek a könyvnek a keletkezéstörténete van legkevésbé tisztázva. A könyvet a témák és irodalmi műfajok változatossága jellemzi. Ennek a nagyon tarka anyagnak az eredete és kora valószínűleg nagyon különböző. Így például az 1. és 26. fejezetben szereplő jegyzékek, melyek a 12 törzshöz tartozó nemzetségek felsorolását tartalmazzák, eredetileg feltehetőleg törzsi nemzetségábrák voltak. A Szám fő témája talán a nemzetségváltás az Ígéret földjére történő belépés előtt. Az első rész a régi, pusztai generáció állandó lázongását meséli el (1 – 25), a második rész pedig az új generáció megjelenését (26 – 36), itt már nem lázadásokról, hanem új reményről, az új élet elrendezéséről van szó. Önálló egységet alkot a Bálám perikópa, melyet később iktattak be erre a helyre: a történet azt beszéli el, hogy indul el Bálám, a pogány próféta, hogy megátkozza Izraelt, a végén azonban ehelyett megáldja.

Szám 32. a Jordánon túli területek elfoglalását beszéli el: itt telepszik le Rúben és Gád törzse, valamint Manassze, József fia törzsének a fele.

A Második törvénykönyv (Deuteronomium)

Címét 17,18 alapján kapta: „Amikor trónra lép [a király], készíttessen magának másolatot egy könyvbe erről a törvényről, amelyet a Lévi fiai közül való papok fognak őrizni.” Szinte az egész könyvet Mózesnek Izraelhez intézett beszédei alkotják, melyeket az Ígéret földjének határánál mond.

Felépítése:

1 – 4: első beszéd (visszatekintés)

5 – 11: második beszéd (dekalógus, buzdítások)

17 – 26: deuteronomiumi törvény

27 – 28: a beszéd vége, áldások és átkok

29 – 30: az utolsó beszéd, a szövetség megszilárdítása

31 – 34: Mózes halála

A mai kutatásban legáltalánosabban elfogadott álláspont az, hogy a Deuteronomium eredetileg a deuteronomisztikus történeti mű elejét alkotta, onnan választották le és tették meg a Pentateukhosz lezárásának (ld. feljebb, a Pentateukhosz keletkezésénél). Úgy szintén általánosan elfogadottá vált G. von Radnak az a megállapítása, mely a Deuteronomiumot az egész Ószövetség teológiai középpontjának nevezte. A deuteronomista átdolgozás nyomait viselik ugyanis a Pentateukhosz előző könyvei is, az Ószövetség későbbi könyvei közül pedig nagyon sok felfogását nagy mértékben meghatározza a deuteronomista teológia (deuteronomista történeti mű, próféták – különösen Ámosz, Jeremiás és Ezékiel, krónikás történeti mű).

Tanítását Mózes szájába adva közli, Mózes mintegy halála előtt, az Ígéret földjének küszöbén összefoglalja a korábban történeteket, és elmondja intelmeit, rendelkezéseit.

A Deuteronomium Mózes halálával zárul: miután megtette utódjának Jozsuét, Nun fiát, felmegy Nébo hegyére, ahonnan az Úr megmutatja neki az egész földet, amit majd Izrael birtokba vesz. Ezután meghal, és az Úr eltemeti, úgyhogy sírját senki sem tudja.

A Második törvénykönyv (vagy annak valamilyen változata) alkotta a josiási vallási reform alapját (ld. feljebb). A MTörv teológiájával kapcsolatban ld. a Pentateukhosz keletkezéséről szóló részt.

A Deuteronomisztikus történeti mű

Idetartozik Józsué, Bírák, 1-2Sám, 1-2Kir (Rút könyve, ami a keresztény felosztásban a Bírák könyve után áll, nem tartozik bele). Az utolsó dátum benne 561, amikor Evil-Merodak babilóni király megkegyelmez Jojákinnak, tehát a letelepedéstől a fogságig szépen összefűzi az egész történelmet és teológiát ad neki: Isten nem gyenge, hanem ő az egész történelem ura. A baj megérdemelt büntetésként érte Izraelt.

A Deuteronomisztikus történeti mű felhasznál régi forrásokat, de azokat tendenciózusan kezeli. Mindent teológiai szempontból néz, ehhez a mércét a Josiás-féle reform szolgáltatja. Mindent ehhez viszonyít, ezen alapul az egyes királyok megítélése is. A Deuteronomisztikus történeti műhöz tartozó könyvekben a régi anyag és a későbbi szerkesztés egymáshoz való viszony más és más. Bírák és 1-2Kir erős átdolgozáson esett át, ott a régi epizódok vannak beillesztve a deuteronomista szövegbe. Józsué és 1-2Sám nincs ilyen erősen átdolgozva, ott az eredeti szövegbe vannak beillesztve hosszabb részek, melyek az egészet teológiailag (át)értelmezik.

Az egész Júda, és főleg Dávid-háza szempontjából mutatja be az eseményeket, azt akarja bizonyítani, hogy Dávid az Isten akaratának megfelelő király, az ő házának kell örökké uralkodnia.

Józsué könyve

Felépítése:

1-12: Nyugat-Jordánia meghódítása

13-21: a meghódított területek felosztása a törzsek között

22-24: Józsué elbocsájtja a kelet-jordánai törzseket, Józsué búcsúbeszéde, a

szichemi gyűlés, Jozsué halála

Tartalma:

A 2 – 9. fejezet az ország középső részének, Benjamin területének az elfoglalását beszéli el, ezek a hagyományok feltehetőleg a terület közepén levő Gilgal törzsi szentélyéhez kötődnek.

Jozsué előszöris kémeket küld Jerikóba, akiket egy szajha, Ráháb rejt el és ment meg (2. fejezet). Utána az egész nép Jozsué irányításával átkel a Jordánon; bár ez az átkelés semmi nehézséget sem okozhatott, mégis úgy van leírva, mint Jahve csodája (a tengeren való átkelés mintájára) (3. fejezet). A 6. fejezet Jerikó elfoglalását írja le. Jerikót a világ legrégebbi városának tartják, már Kr. e. 8000 táján volt ott valamiféle fallal megerősített település, ezt az idők folyamán mindig újabb és újabb települések váltották fel. A régészeti leletek alapján nehéz eldönteni, mennyi igazság lehet a Jozsué-féle történetben. Úgy tűnik, hogy Jerikót valóban elpusztították, de korábban, így Jozsué idejében nem voltak falai, melyek leomolhattak volna, bár ettől még bevehették a várost. A biblikus leírás, mely szerint a falak a harsona hangjára leomlanak, csak azt akarja kifejezni, hogy Isten Izrael kezére adta a várost. A következő elfoglalt város Áj (7-8. fejezet). A név annyit jelent, mint „romváros”, és általában névelővel szerepel (tehát nem tulajdonnév). A régészet is azt bizonyítja, hogy Kr. e. 2000 táján lerombolták, Jozsué idején tehát valószínűleg lakatlan volt, és 1200 körül épült ott újra egy kis település. Nem tudjuk pontosan, hogyan kell az Aj elfoglalásáról szóló részt értelmezni, lehet, hogy etiológiai elbeszélésről van szó, mely éppen azt magyarázza, hogy hogyan lett Áj romváros. A 9. fejezet azt beszéli el, hogy veszik rá a gibeoniták Jozsuét csellel a szövetségkötésre. Gibeon Jeruzsálemtől északra fekszik 10 km-re, lakói hivviták (akikről nem tudunk semmit). Elképzelhető, hogy ez a szövetségkötés valóban megtörtént: 2Sám 21,2 szerint Dávid korában ott élnek Izraelben, bár nem tartoznak Izraelhez (itt úgy szerepelnek, mint akik az amoriták maradékai), Saul pedig megszegte a velük kötött szövetséget, amiért is Izraelben éhínség lett.

A tizedik fejezet a déli területek elfoglalását beszéli el, az elfoglalt városok között szerepel Jeruzsálem is. Azt viszont tudjuk jól, hogy Jeruzsálemet csak Dávidnak sikerül elfoglalnia (vagy két száz évvel később), ebből arra következtethetünk, hogy az itt leírt

események valójában nem Jozsué korában, hanem később történtek. Ugyanez igaz a 11. fejezetben elbeszélte északi hódításokról is: itt arról van szó, hogyan foglalja el Jozsué Hácór városát, holott a Bírák könyvében azt látjuk, hogy Hácór még egyáltalán nincs izraeli kézen (Debora és Bírák Hácór királyának hadvezére, Sisera ellen harcolnak).

A történet szerint az ország elfoglalása után a törzsek felosztják egymás között a területeket és letelepednek, ld. 13 – 22. fejezet. Valójában ez a letelepedés azonban csak hosszú évszázadok alatt valósult meg.

A 24. fejezet az ún. szichemi országgyűlést írja le. Szichem régi kánaáni város, szerepel Ábrahámmal és Jákobbal kapcsolatban is. Közép-Kánaánban van, Jeruzsálemtől kb. 50 km-re északra. Az elfoglalásáról nem tudunk semmit, lehetséges, hogy Izrael barátságos viszonyban volt a lakóival. Jozs 24 keletkezése vitatott. Általában elfogadott, hogy átment deuteronomista átdolgozáson, de van benne régi anyag is, mint amilyen a 25-27. versek. Ez feltehetőleg valóban Jozsué idejére megy vissza, ami annál inkább valószínű, mert a Bírák idején Szichem jelentősége csökken Siló javára. Annyi világos, hogy valójában nem országgyűlésről van szó, hanem szövetségkötésről Jahvéval, vagy a szövetség megújításáról. Nem világos azonban, miért van erre szükség, és kik vesznek ebben részt. Feltűnő, hogy Jozsué beszédében, ahol felsorolja Jahve szabadító tetteit, a Sinai-hegyi szövetségkötés nem említi. Nagyon valószínű, hogy itt olyan törzsek is jelen vannak, akik nem voltak Egyiptomban, és nem voltak jelen Sinainál. Mindenesetre úgy tűnik, a szichemi országgyűlésen a 12 törzs vallási szövetségre lépett egymással, az ilyen szövetséget hívjuk amphüktióniának.

Jozsué könyve Izrael történetét mint Izrael, a kiválasztott nép és Isten kapcsolatát mutatja be: az események mind Isten akaratából történnek, Isten teljesíti az ősatyáknak tett ígéretét; Izrael egységet alkot, ő Isten népe; Isten és népe között ideális a kapcsolat; a későbbi (587 utáni) időből visszatekintve ez aranykor.

Jozsué könyve, akárcsak a deuteronomista történeti mű többi darabja, felhasznál régi anyagot, amit aztán saját teológiája fényében értelmez. Ilyen régebbi részletek lehetnek: a Rahab-történet nagy része a 2. fejezetben, az Igazak könyvéből származó versrészlet 10,12-13-ban, a legyőzött királyok listája 12,9-24-ben, a városok felsorolása 15,20-62-ben és 18,21-28-ban. Az ország felosztásának leírása 13,1 – 15,19-ben és 17,1-

18-ban, valamint a területek felosztása sorshúzás útján 18,11-20-ban és 19,1-51-ben szintén ősinek tűnik.

A deuteronomista szerző különösen kedveli a buzdító, érvelő beszédeket. Ilyenek pl. 1,2-9 (Isten felszólítja Józsuét a föld elfoglalására); 1,10-11.13-15 (Józsué beszél a néphez); 1,16-18 (a nép válasza Józsuénak); 2,9-13 (Rahab beszéde a kémekhez); 3,7-8 (Isten beszél Józsuéhez); 23 (Józsué nagy búcsúbeszéde).

A Bírák könyve

A könyv címe héberül 'sophetim', görögül 'kritai', latinul Liber Judicum. A magyar ennek pontos fordítása.

Felépítése:

1,1 – 3,6: bevezetés (két részből)

1,1-36: katonai problémák

2,1 – 3,6: vallási problémák

2,6 – 16,31: a bírák története

17 – 21: befejező rész (két részből)

17 – 18: Dán szentélyének alapítása

19 – 21: Gibea gaztette és a Benjamin törzse elleni háború

A könyv központi részét (a bírák történetei) keretbe foglalja egy bevezetés, mely visszatekint Józsué könyvére, és egy befejezés, ami Sámuel és a Királyok könyveit készíti elő.

Tartalma:

A Bírák könyve 12 bíróról beszél, a tizenkettes szám természetesen a törzsek számának felel meg, bár nem kell azt képzelnünk, hogy minden törzsből egy-egy bíró került ki, legtöbbjük ugyanis az ország középső területein működött.

A bírákat általában két csoportra szokták osztani, kis és nagy bírákra. A héber 'safat' = 'ítél' ige, amiből a 'sófét' = 'bíró' származik tágabb jelentésű, mint magyar megfelelője, és jelentheti azt is, hogy 'kormányoz, uralkodik'. Ez magyarázza, hogy a bírák között olyanok is vannak, akikkel kapcsolatban egyáltalán nem látjuk, hogy 'bíráskodtak' volna a nép fölött. A kis bírák valószínűleg a szó szoros értelmében vett bírák, valóban „bíráskodnak”, azaz Izrael, vagyis inkább egy-egy törzs életét irányítják. Ilyenek: Tóla, Jaír, Ibszán, Élon, Abdon és Sámgar (ez utóbbi nem is bíró, sőt valószínűleg nem is izraeli). Őrölük a nevükön kívül szinte semmit sem tudunk.

A másik csoport, az ún. nagy bírák Debora kivételével, egyáltalán nem 'bírák' a szó szoros értelmében, hanem karizmatikus törzsi vezetők, szabadítók, akik egy adott veszélyhelyzetben összefogják a törzseket, vagy legalább néhány törzset, és legyőzik az ellenséget. A róluk szóló elbeszélések valószínűleg nagyon ősi anyagot is tartalmaznak.

Nagy bírák:

Otniél (3,7-11) – az aram-nahariami Kúsan-Risataim támadását verte vissza, nem tudjuk ez ki volt, és mivel a neve annyit jelent, mint 'kétszeresen gonosz' Kúsan, lehet, hogy mitikus figuráról van szó. Van olyan javaslat is, hogy Arám helyett 'Edom'-ot kell olvasni (a kettőt vokalizálatlan héber szövegben nagyon könnyű összekeverni), és így Edom királya lett volna az ellenfél.

Áod (vagy Ehúd) (3,12-30) – Moábot győzi le, ez a 12. században történhetett.

Debóra és Bárak (4 – 5) – Debóra bíró és prófétanő, Bárak a hadvezére. A harc Jezreel völgyének a birtoklásáért folyik (Esdrelon síkság), az a veszély, hogy ha ezt megszerzi az ellenség, akkor Izrael déli és északi területei el lesznek szakítva egymástól. Az ellenség elvileg Jábin, Hácor királya, valójában azonban a hadvezére, Sisera. Debóra és Bárak győzelmet aratnak fölötté Taanak közelében, ezután birtokba veszik a termékeny síkságot. Mindez 1130-1120 körül történhetett. Az 5. fejezetet Debóra győzelmi éneke alkotja. Ezt a profán jellegű dalt korábban az Ószövetség egyik legrégebbi részletének tartották, mely magukkal az eseményekkel lehet egyidős. Az utóbbi időben azonban ennél későbbre, talán a 8. és a 7. század fordulójára datálják.

Gedeon (6 – 8) – a 12. században működött. Az ellenség a „madiániták, az amelekiták, meg a többi napkeleti népség” (6,3), ezek tevehajtó nomádok, akik aratáskor intéznek rablóhadjáratokat és elvisznek minden élelmiszert. Gedeon győzelmet arat a madiániták

fölött, ezért királlyá akarják választani, ő azonban elutasítja. Egyik ágyasától származó fia, Abimelek, azonban Szichem királyává kiáltja magát és három évig uralkodik, utána megölik. A történetben számunkra az az érdekes, hogy már kezd megjelenni a királyság lehetősége.

Jefte (11 – 12) – a bírák korának végén lehetett. Gileádi zsoldos, akit az ammoniták elleni harc során megszáll az Úr lelke. Az ammoniták ki akarják terjeszteni hatalmukat Izrael Jordánon túli területeire, Jefte legyőzi őket. Jefte a döntő harc előtt fogadalmat tesz: ha győztesen tér haza, az elsőt aki/ami eléjön feláldozza. Ez a valaki a leánya lesz, egyetlen gyermeke. A leány bátran vállalja sorsát, és Jefte kénytelen teljesíteni fogadalmát. Ez a részlet azon ritka helyek egyike, ahol Izraelben emberáldozatról hallunk. Érdekes, hogy a történet egyáltalán nem ítéli el Jefte tettét.

Sámson (13 -16) – valójában nem bíró, hanem népi hős. Anyja Istennek szentelte (nazir volt, ld. lejjebb, a vallásról szóló részben), feladata a filiszteusok legyőzése lett volna. Ő azonban ehelyett értelmetlen csetapatékban pazarolta el erejét. A Sámson-történetek jól mutatják a határmenti helyzetet a filiszteusokkal.

Keletkezése:

A deuteronomisztikus szerző a karizmatikus törzsi vezetőkről szóló régebbi hagyományt beillesztette az Izrael történetéről szóló leírásba, és az egésznek történetológiai értelmezést adott (ld. 2,1 – 3,6): Józsué korában a nép hűséges volt Istenhez, de utána a hűtlenség korszaka következett (baáloknak szolgáltak), ezért Isten megbünteti őket és ellenséget küld rájuk, erre a nép Jahvéhoz könyörög, Jahve pedig megkönyörül és támaszt egy szabadítót, aki legyőzi az ellenséget. Az egész könyvön ez az ismétlődő eseménysor vonul végig: elpártolás Jahvétől – büntetés – könyörgés Jahvéhoz – szabadító. Ez az ismétlődő minta az egész könyvnek ciklikus szerkezetet ad. A teológiai mondanivaló érdekében a szerző a bírákat úgy rendezi el, mintha sorban, egymás után jöttek volna, holott nyilván egymással párhuzamosan működtek (ha sorba rakjuk őket, a bírák korára 410 év jön ki, ami nyilván lehetetlenség), és összizraelita jelentőséget tulajdonít nekik, mintha ők lennének az egész nép vezetői, holott csak helyi szerepet játszottak. Valójában soha egyetlen bírónak sem volt hatalma egész Izrael felett és egy sem vitte harcba az egész népet. A bírák, akik törzsi vezetők voltak, úgy vannak

ábrázolva, mint egész Izrael vezetői, és mint ilyenek alkalmasak arra, hogy a királyok előfutárai legyenek.

A könyv végére az addig uralkodó ciklikus szerkezet felbomlik. Az egyes bíráknál is fokozatos romlás figyelhető meg: a végén Sámson már nem képes megszabadítani Izraelt az ellenségtől (a filiszteusoktól). A könyvet záró két történet is azt mutatja be, mennyire tarthatalanná váltak az állapotok, a megoldást pedig természetesen a királyság (még hozzá majdani a dávidi királyság) fogja jelenteni. Az utolsó mondat ezt világosan meg is fogalmazza: „Azokban a napokban nem volt király Izraelben, hanem mindenki azt cselekedte, amit jónak látott” (21,25).

Rút könyve

Nem tartozik a deuteronomisztikus történeti műhöz, a keresztény kánonban azért szerepel a Bírák könyve után, mert a bírák idején játszódik. A zsidó felosztás a harmadik részbe, az Írások közé teszi. Egyike az öt tekercsnek, Pünkösdkor olvassák fel.

A könyv jól szerkesztett kis novella, melynek tartalma röviden a következő. Noémi férjével és két fiával az éhínség miatt Moáb földjére költözik, ahol mindkét fia moabita nőt vesz feleségül. Idővel a férj is, a két fiú is meghal, a magára maradt Noémi pedig vissza akar térni hazájába. Egyik menyé hazatér szüleihez, a másik, Rút azonban ragaszkodik ahhoz, hogy elkísérje anyósát az idegenbe. A két nő tehát megérkezik Betlehembe, és mivel semmijük sincs, Rút elmegy böngészni az aratók után Noémi távoli és gazdag rokonának, Boóznak a földjére. Boóz felfigyel a nőre, majd mint férjének rokona, a sógorházasság kötelezettsége alapján feleségül veszi. Fiúk születik, aki Izájnak, Dávid apjának lesz az apja.

A kis könyv vagy teljesen egységes, vagy csak az utolsó részt, mely az egészet Dávid családjához kapcsolja (melynek alapján bekerült a Bibliába) tették hozzá utólag. Így mindenestre az a mondanivalója, hogy Dávid egyik ősanynya idegen, moabita volt. Mivel ez erősen elüt az egész Ószövetség általános felfogásától, mely elítéli az idegen nőkkel kötött házasságot, valószínű, hogy a könyv éppen ezzel akar vitába szállni. Így elképzelhető, hogy a josiási reform (622 táján) vagy Ezdrás és Nehemiás idején (5.

század második fele) keletkezett. Mind Josiás, mind Ezdrás és Nehemiás tiltották a vegyesházasságot.

Izrael vallása Palesztínában Dávid uralkodás előtt

Szent háború

Nincs állandó hadsereg, veszély esetén mindenki hadba száll. Ehhez nagy lelkesedés kell, az egész vallási alapokon nyugszik. Ilyenek: előtte figyelnek az előjelekre (Bír 7,9-15: Gedeon), istenítélet alkalmazása (Bír 7,1-8: aszerint vesz részt a harcban vagy sem, hogy hogyan issza a vizet), a zsákmány Istennek ajánlása (hérem = 'elpusztítás' a 'haram' = 'levág' igéből, eszerint semmit, ami a legyőzött ellenségtől származik, nem szabad megtartani, mert az Istené, vagyis mindent – legyen az ember, állat – el kell pusztítani). A győzelmet győzelmi ének és tánc ünnepelte (ld. Debora éneke). A harcosok azzal is megszentelték a harcot, hogy tartózkodtak előtte a szexualitástól (1Sám 21,6; 2Sám 11,11). Külsejük is megkülönböztette őket a többiektől, kibontott hajjal indulnak a háborúba, ez annak a jele, hogy Istennek szentelik magukat a szent háborúra (Bír 5,2 „Ti, akik Izraelben kibontott hajjal...” a magyar fordításban ez elvész). A kibontott, hosszú haj elsősorban a nazírokat jellemzi, ők azoka, akiket állandó jelleggel harcra szánnak, ilyen Sámson. Később ez a funkció a háttérbe szorul, a nazír egyszerűen Istennek szentelt ember lesz.

Szent helyek

A Bírák korában Siló a nemzeti szentély. Ezen túl vannak különböző szent helyek, ilyenek a „magaslatok”, ezek nem természetes, hanem mesterségesen kialakított dombok. Sok, az izraeliek által látogatott szent helyet kőből vagy fából készült oszlop jelzett, az ún. 'asera', ami nem az istennőt (Asera v. Astarte) jelenti, hanem az istenség jelenlétét. Az ilyenek felállítását csak MTörv tiltja majd meg (16,21-22). Az hogy az oltárokat faragatlan kőből kell készíteni (Kiv 20,25-26) nem tipikusan izraeli szokás, ilyeneket ismerünk az Izrael előtti Palesztínából is.

Próféták

Izraelben ebben az időben jelenik meg a próféta-ság, ezzel majd külön foglalkozunk az 5. fejezetben, a próféta-i könyvek tárgyalásánál.

Papság

A pap (héberül 'kohén') Lévi leszármazottja kell hogy legyen. Később a pap fő funkciója az áldozatbemutatás, kezdetben azonban nem, hiszen áldozatot mindenki mutathat be, hanem az, hogy közvetítő legyen Isten és Izrael között. Fő feladata tehát kezdetben az áldás és Isten akaratának közvetítése a többiek felé. Ez utóbbi jóstehnikák útján történik (a héber 'kohén' szó az arab 'kahin' megfelelője, ami ott 'jós'-t jelent). Az izraeli jóslásról, mivel a későbbiekben eltűnik, keveset tudunk. Fő formája feltehetőleg a sorshúzás volt: egy zsákból, amit 'efód'-nak hívtak (később ez a szó a főpap ruháját jelöli), vagy egy ládából, amit szintén 'aron'-nak hívtak (akár a szövetség-ládát), kihúzták az 'urim'-ot és 'tumim'-ot, ezek talán kis pálcák voltak (ilyesmirel tudunk az iszlám előtt araboknál). (1Sám 14: így keresik meg a bűnöst; 1Sám 23,9-12: Dávid tanácsot kér.)

Áldozat

Az áldozatnak több fajtája van. A legelterjedtebb, amikor a levágott állatnak csak bizonyos részeit áldozzák fel, a többit megesszik; eredetileg közösségi étkezés volt, az ősi időkben valószínűleg csak akkor ettek húst, ha áldozatot mutattak be. Ez nagyon ősi, és egyáltalán nem tipikusan izraeli, szinte minden ókori népnél megtalálható. Az áldozat másik formája a teljesen elégő áldozat (héberül 'olah' az 'alah' = 'elégni' igéből), ez a többi sémi népnél nem ismert (csak Kánaánban). Ez a fajta áldozat csak a királyok korában válik általánossá, hiszen meglehetősen drága. Az 'olah' kifejezést több helyen az emberáldozatra használják, elképzelhető, hogy baj esetén volt emberáldozat (ld. Jefte lánya). Az elsőszülöttek rituális elpusztítását soha nem gyakorolták, talán állattal helyettesítették.

Talán a körülmetélkedés is valamiféle áldozat-kiváltás: erre utalhat az a jelenet, amikor az angyal meg akarja ölni Mózes fiát, és anyja azzal menti meg, hogy körülmetéli. A körülmetélés nagyon elterjedt a sémi népeknél, de általában serdülőkorban történik, és a felnőtté válást jelenti. Izraelben az a különleges, hogy gyermekkorban végzik a körülmetélést.

Népi vallásosság

Erről nagyon keveset tudunk, mert a Szentírásba nem került be az, ami nem egyezett a „hivatalos” felfogással. A tilalmakból sejthetjük, hogy a varázslás és jóslás a nép körében nagyon is élt, de többet nem tudunk róla. Az egyetlen részlet, ahol ennek a népi (és nagyon is tiltott) vallásosságnak az egyik megnyilvánulási formájáról részletes leírást kapunk az a jelenet, amikor Saul elmegy az éndori halottlátó asszonyhoz (1Sám 28). Ebből megtudjuk egyrészt, hogy működtek halottlátók Izraelben (valószínűleg elég sokan, Saul kiirtotta őket, csak ez az asszony maradt), és volt valamiféle elképzelésük a túlvilágról: a lelkek a föld alatt halovány, árnyszerű létet folytatnak, jók, rosszak együtt, és bizonyos technikákkal megidézhetők.

Sámuel könyvei

1-2Sám-t és 1-2Kir-at a görög hagyomány egy egységnek tekintette, melyet a LXX gyakorlati okokból négy részre osztott. Görögül ezek Baszileión 1 – 4, azaz a Királyságok 1 - 4 könyvei. Ezt veszi át a Vulgata: Regnorum 1 – 4, vagy Regum 1 – 4 (Királyságok vagy Királyok 1 – 4 könyve). A felosztás ezzel együtt nem önkényes: a könyvek közötti elválasztást mindig egy-egy fontosabb szereplő halála jelenti. 1Sám és 2Sám között Saul, 2Sám és 1Kir között Dávid, 1Kir és 2Kir között Acháb.

A Zsidó hagyomány Sámuel könyveit és a Királyok könyveit tekintette egy-egy egységnek, a két részre osztás csak a középkorban jelenik meg.

Felépítése:

Sámuel első könyve

1Sám 1 – 7: Sámuel

1Sám 8 – 15: Sámuel és Saul

1Sám16 – 1Sám 31: Saul és Dávid

Sámuel második könyve

Nem választható el 1Sám-tól, a Dávid felkenéséről és felemelkedéséről szóló történeti itt teljesül be Dávid uralkodásával.

2Sám 1 – 8: az ország megerősödése Dávid alatt

2Sám 9 – 20: Dávid király családi bonyodalmai, melyek a királyság sorsára is kihatnak: Dávid elveszti, majd visszaszerzi trónját, amit fia, Absalom elragadott tőle.

2Sám 21 – 24: kiegészítés

1-2Sám tartalma:

Sámuel első és második könyve leírja a királyságot megelőző korszakot, a királyság előkészítését (Sámuel) és kezdeteit (Saul) és az egységes izraelita állam kialakulását. Az átmenetet Sámuel alakja képviseli: még a bírák korához tartozik, de rajta keresztül valósul meg az új korszak, a királyság kora.

1Sám 1 – 3: az addig meddő Annának, miután a silói szentélyben könyörgött az Úrhoz, gyermeke születik. Fogadalmának megfelelően Istennek szenteli a fiút, aki ezután a szentélyben nevelkedik.

1Sám 4,1 – 7,1: Izrael Afeknél vereséget szenved a filiszteusoktól, a szövetség ládáját a filiszteusok elrabolják, de gyorsan vissza is adják, mert járvány tör ki náluk. A szövetség ládájának története 2Sám 6-ban folytatódik, ez eredetileg valószínűleg összetartozott, csak utólag vágták szét.

1Sám 7,2 – 15: Saul felkenéséről három elbeszélés is szól: az első 8,10.17-27 és 12; a második 9,1 – 10,16; 13,5-15; a harmadik 11, 13,1-4.16-23 és 14. Az első királyság ellenes, eszerint Sámuel nem akarja a királyságot, csak a nép akaratának enged. A második szerint maga Sámuel választja ki és keni fel; a harmadik szerint harci sikerei miatt a nép kiáltja királlyá Gilgalban. Ezek valószínűleg különböző elbeszélésekből, hagyományokból származnak, valaki ezeket már korábban összegyűjtötte és egymás mellé tette, anélkül, hogy az egymásnak ellentmondó részleteket megszüntette volna. A deuteronomista ehhez már csak kisebb betoldásokat tett.

Saul kezdetben sikereket ér el, először az ammoniták, majd a filiszteusok ellen, Sámuel azonban egy idő után elveti. Erre szintén két különböző variációt kapunk: az egyik szerint Saul bitorolta a törzsközösségi papság tisztjét (áldozatot mutat be) (1Sám 13,7b-14), a másik szerint megsérti a 'hérem'-et (a legyőzött ellenség teljes elpusztítása minden jószágával együtt) (1Sám 15). A szakítás után Salamon Dávidot, a Betlehemben élő Izáj legkisebb fiát keni királlyá (1Sám 16).

Két különböző hagyomány van arról, hogy került Dávid Saul udvarába: az egyik szerint, mint lantos kerül oda (1Sám16,14-23), a másik szerint hőstettével (Góliát legyőzése) vivja ki a király elismerését (1Sám 17). Dávid egyre nagyobb sikereket ér el a filiszteusok ellen, Saul emiatt egyre féltékenyebb. Dávid menekül, végül átáll a filiszteusokhoz. Saul és három fia a filiszteusok ellen a Gilboa hegy lábánál vívott csatában meghalnak, Izrael nagy része a filiszteusok kezére kerül.

Sámuel 2. könyvének első hét fejezet azt beszéli el, hogyan szilárdítja meg Dávid hatalmát egész Izrael fölött, és hogyan viteti ünnepélyesen a frigyládát Jeruzsálembe, az új fővárosba. Amikor az országban már rend van, a király templomot szeretne építeni. Ezt azonban Isten Nátán prófétán keresztül megtiltja neki, megjövendöli viszont, hogy fia fogja felépíteni a templomot, és megígéri neki, hogy „állandó lesz háza és királysága mindörökké színe előtt, és szilárd lesz trónod mindenkor” (7,1-16).

A következő fejezetek (8 – 13) Dávid hódításairól és az eközben zajló Batseba-históriáról számolnak be. A 14 – 19. fejezet Dávid és Absalom történetéről szól, a 20. fejezet pedig Seba lázadását írja le.

A könyv kiegészítésekkel zárul, melyek a gibeoniták bosszúját, Dávid hőseinek felsorolását, Dávid hálaimáját valamint a népszámlálás történetét tartalmazzák.

1-2Sám is átesett deuteronomista átdolgozáson, de ez sokkal kevesebbet változtatott rajta, mint Józsuén és a Bírák könyvé. Ennek feltehetőleg az az oka, hogy a történet önmagában is megfelelt a deuteronomista felfogásának: Saul Isten engedetlensége miatt elveti, Dávidot pedig engedelmességéért megjutalmazza.

1-2Sám sok ősi anyagot tartalmaz, ilyen pl. a szövetségláda története (1Sám 4 – 6; 2Sám 6); a Saul-ciklus eredetileg valószínűleg Saul követői és politikai hívei körében keletkezett, és csak miután összekapcsolták a Dávidra vonatkozó anyaggal, csináltak Saulból eleve kudarcra ítélt elmebeteg. A Dávidról szóló történetek legrégebbi változatának szerzője vagy szerkesztője valószínűleg Dávid vagy Salamon udvarának egyik embere, aki ismerte az eseményeket és hozzáfért korábbi iratokhoz (ld. Igazak könyve, 2Sám 1,19skk.). Dávid trónjának az öröklése (2Sám 9 – 20, ide kapcsolódik 1Kir 1 – 2) talán a világ legrégebbi történetírói munkája: oksági viszonyokat keres, Jahve jelenlétét érzi, hisz az isteni igazságszolgáltatásban, mely alól a király sem vonhatja ki magát.

Mindezt a régi anyagot már a deuteronomista redakciót megelőzően egybeszerkesztették. Hogy ez pontosan hogyan történt, nem tudjuk, az egyik feltételezés szerint prófétai szemszögből rendezték a részeket három egységbe: 1Sám 1 – 7, ahol Sámuel, a próféta átveszi Éli főpaptól a vezetőserepet; 1Sám 8 – 15, ahol Sámuel, a próféta királyt állít és királyt buktat; 1Sám 16 – 31, ahol Isten Sámuel prófétán keresztül kiválasztja a neki tetsző királyt. Ez a felfogás rendkívül jól megfelelt a deuteronomista szándékának.

A deuteronomista tehát már lényegében készen találta 1-2Sám-t, csak helyenként módosít rajta (pl. 1Sám7 és 12, valamint 2Sám 7 esetében).

Sámuel két könyvének fő témája jelen állapotában az egyes személyek kiválasztása és elvetése: Sámuel is Isten választotta ki, de a nép idővel elveti. Sámuel panaszkodik Istenhez, de végrehajtja Isten akaratát: felkeni Sault. Saul, a kiválasztott király, ahelyett, hogy Isten akaratát mindenek elé helyezné, népének igyekszik kedvében járni, ezért elbukik. Végül Dávid lesz az Isten akaratára szerinti király, annak ellenére, hogy emberi mércével mérve nagyon súlyos vétkei vannak. Ami őt naggyá teszi az az, hogy az isteni akarat benne teljesül. 1-2Sám, akárcsak az egész deuteronomista történeti mű, rendkívül elfogult Dáviddal szemben, azért is ábrázolja Sault olyan sötét színekkel. Élete második felében (tulajdonképpen a Sámuellel való szakítás után) idegbeteg féltékeny zsarnokként festi le, aki teljességgel alkalmatlan funkciójának ellátására. Természetesen nem tudjuk eldönteni, hogy ebben mennyi az igazság, azonban mindenképpen tekintetbe kell vennünk, hogy az egész deuteronomisztikus történeti mű Dávid, és általában Dávid háza szempontjából mutatja be az eseményeket, tehát itt is az célja, hogy bionyítsa: Saul alkalmatlan a kormányzásra, Dávidnak kell a helyébe lépnie. Annyi tehát bizonyos, hogy míg a Saulról kapott kép sötétebb a valóságnál, addig Dávidról erősen megszépített képet kapunk (amin azért átsejlik a nem túl szép valóság).

A Királyok könyvei

Felépítésük:

1Kir 1 – 2: Dávid uralkodásának vége, Salamon trónralépése

1Kir 2 – 11: Salamon uralkodásának története

1Kir 12 – 2Kir 17: a kettészakadt ország története Izrael bukásáig

2Kir 18 – 25: Júda története a fogságig

1-2Kir tartalma:

Dávid maga mellé veszi trónra Salamont, majd nemsokára meghal. Halála előtt azt tanácsolja Salamonnak, hogy számoljon le minden ellenségével, amit az meg is tesz (2. fejezet). Salamon uralkodása így teljes békében zajlik, sem külső, sem belső háborít nem visel. Nagy építkezésekbe kezd, melyek közül legjelentősebb a templom felépítése (5 – 8. fejezet).

Salamon uralkodásának végén problémák jelentkeznek: pogány feleségei hatására Salamon bálványoknak épít templomot (11,1-8); északon Jeroboám kísérletet tesz Izrael (a 10 északi törzs) elszakítására (11,26-40).

Salamon halála után azonban utódja, Roboám, nem tudja egyben tartani az országot, a déli országrész, Júda elfogadta királyának, Izrael azonban fellázadt ellen, és a közben Egyiptomból visszatért Jeroboámot tette meg királyának (12,1-25). Innentől kétszáz éven át Júda és Izrael két önálló országot alkot. Jeroboám első dolga, hogy az északi országrészben felállít két szentélyt, Bételben (a terület déli részén) és Dánban (a terület északi részén), hogy a népnek ne kelljen többé Jeruzsálebe felmennie. Fővárosává először Szichemet teszi (12,25), majd az attól 10 km-re levő Tircát (14,17).

Innenöl a Királyok első könyve és a Királyok második könyvének első 17 fejezete párhuzamosan beszél el Júda és Izrael történetét, a könyv Acháb halálával zárul. Különösen fontos helyet foglalnak el az egész részben az Illérről és Elizeusról szóló történetek. 2Kir 17 Szamaria elfoglalását és Izrael pusztulását beszél el (Szamaria az Omri-ház idején lett Izrael fővárosa).

A hátralevő rész Júda történetét beszél el a fogságig.

Létrejött:

1-2Kir is felhasznál régebbi anyagot, elbeszéléseket és hivatalos feljegyzéseket egyaránt. Ez utóbbiakat valószínűleg Jeruzsálemben, a templom vagy a királyi palota levéltárában őrizték. A szerző három ilyen említ cím szerint: Salamon krónikás könyve (1Kir 11,41),

Izrael királyainak krónikás könyve (pl. 1Kir 14,19), Júda királyainak krónikás könyve (pl. 1Kir 14,29). A szerző ezeket ismertnek tekinti, úgy utal rájuk, mint amikhez bárki hozzáférhet. Egyéb szent emberekre, prófétákra, királyokra vonatkozó (részben történeti, részben legendás) anyagokat is felhasználhatott a szerző. Ilyenek az Illésről és Eliizeusról szóló történetek 1Kir 17 – 2Kir 10-ben.

1-2Kir végső állapotát a benne szereplő utolsó dátum (Jojákin király kiengedése a börtönből, Kr. 2. 561) után, tehát már a fogság idején nyerte el. Sok kutató azonban feltételezi, hogy az anyag nagy része már jóval korábban, Josiás uralkodása (640 – 609) alatt összeállt.

Felfogása:

Az egész erős deuteronomista átdolgozáson esett át, ahol a szerző az egész történelmet a deuteronomista teológia, vagyis Josiás reformja, fényében értelmezi. Ennek két sarkalatos pontja, mint láttuk, egyrészt minden idegen kultusz teljes tilalma, másrészt a kultusz centralizáció Jeruzsálemben (mindenütt másutt tilos áldozatot bemutatni). A deuteronomista Izrael és Júda királyait annak alapján (és csak annak alapján) ítéli meg, hogy a josiási reform szellemében cselekedtek-e vagy sem (akkor is, ha jóval Josiás előtt éltek). Így például Ácháb rendkívül rossz színben van feltüntetve, holott politikailag nagyon sikeres volt, Josiás viszont, aki politikai katasztrófába vitte Júdát (egyiptomi uralom), a legjobb királynak számít. Ezen felfogás alapján Izrael királyai mind „rossz”-szak, mert részt vettek „Jeroboám bűné”-ben. Jeroboám bűne az volt, hogy felállított Bételben és Dánban egy-egy szentélyt, hiszen a kettészakadt országban Izraelnek nem volt nemzeti szentélye. A deuteronomista felfogásában ez rendkívül sötét tett volt (bár kb. 300 évvel Josiás reformja előtt történt).

A deuteronomista szerző/szerkesztő célja annak bizonyítása, hogy a baj nem azért érte Izraelt és Júdát, mert Asszíria vagy Babilon istenei erősebbek, mint Jahve, hanem büntetésként a nép és főleg a királyok vétkei miatt. Ebbe a sémába illeszti bele az egész történelmet: az országnak Salamon halála után azért kellett kettészakadnia, mert Salamon megtúrta Jeruzsálemben az idegen istenek tiszteletét; Izraelnek azért kellett pusztulnia, mert a királyok mind vétekesek voltak Jeroboám bűnében; Júdában Manasszé bűnei olyan súlyosak voltak, hogy utódja, Josiás is csak ideiglenesen tudta megmenteni az

országot. A történet végén azonban mégiscsak felcsillan a remény: 2Kir azzal zárul, hogy Evilmerodak babilóni király megkegyelmez Jojákinnak, az utolsó törvényes júdai királynak.

A krónikás történeti mű

Krónikák 1-2 Ezdrás és Nehemiás könyvével együtt a Krónikás történeti művet alkotják. A négy könyv szerzője valószínűleg azonos, bár a könyvek között a sok hasonlóság mellett eltérések is vannak. Elképzelhető továbbá, hogy Ezdrás és Nehemiás könyve inkább megelőzi a Krónikákat, nem pedig követi azt (a héberben így is van a sorrend). A Krónikás történeti mű szerzőjét úgy szoktuk nevezni, hogy „a Krónikás”.

Krónikák 1. és 2. könyve

A zsidó kánonban az „Írások” között szerepel, ez az utolsó könyv. Héber címe: Dibré hajjamim, szóról szóra: 'a napok dolgai', ennek a magyar 'krónikák' fordítás teljesen megfelel. A LXX-ban a Paraleipomenón A – B címet viseli, ami annyit jelent, mint 'a hátrahagyottak 1. és 2. könyve, és a történeti könyvek között, a Királyok könyvei után helyezkedik el, azt sugallva ezzel, hogy mintegy kiegészítés a történeti könyvekhez. Ugyanezt veszi át a Vulgata is.

1-2Krón felépítése:

1Krón 1 – 9: nemzetségtáblák Ádámtól Dávidig

1Krón 10 – 29: Dávid élete

2Krón 1 – 9: Salamon

2Krón 10 – 36: a szakadástól a fogságig (36,22-23 beszámol Círusz rendeletéről, mely véget vetet a fogságnak)

A Krónikás szent történetet ír, az a szemlélet, ami a többi történeti könyvben is megvan, itt még szélsőségesebben jelenik meg, és ennek megfelelően a történelmet igazítja a teológiához. A fő elv, amit végig következetesen érvényesíteni akar az, hogy mindenki megkapja a tetteiért járó fizetséget (büntetést vagy jutalmat). Ez különösen erősen érvényesül Salamon után, Júda királyai esetében (ld. például Manasszé történetét 2Krón 33-ban). A „jó” királyok életrajzát megszépíti, így például mind Dávid, mind Salamon esetében kihagyja azokat a részleteket, melyek rossz fényt vethetnének a nagy királyra (Dávidnál a Batséba-történet, Absalom lázadása; Salamonnál a fényűzés és a bálványimádás élete vége felé). Gondolkodásának középpontjában a templom és a kultusz áll a papsággal, Dávidot tekinti a kultusz atyjának.

A Krónikák könyve hivatkozik számos korábbi forrásra, ilyenek pl. „Júda királyainak könyve”, „Izrael királyainak tettei”, vagy különböző próféták szavait, tetteit megőrző művek (pl. „Sámuel látnok könyve, Nátán próféta könyve, Gád látnok könyve”, vö. 1Krón 29,29). Nem tudjuk, hogy valóban felhasznált-e ilyen műveket, sőt azt sem tudjuk, hogy ezek valóban léteztek-e, számunkra mindenesetre teljesen ismeretlenek. Elképzelhető az is, hogy a Krónikás így akart nagyobb tekintélyt adni szavainak. Az viszont tény, hogy 1-2Krón közöl olyan (sokszor meglehetősen fontos) adatokat is, melyek 1-2Kir-ban nem szerepelnek. Ilyenek például: Ezékiás vízvezetéke, melyet az asszír támadásra készülve építtettek Jeruzsálemben, és melyet azóta meg is találtak (2Krón 32,30) vagy Josiás halála (2Krón 35,20-24).

Keletkezési ideje:

Mivel összetartozik Ezrdás és Nehemiás könyvével, így e két személy működése után kellett keletkeznie, tehát Kr. e. 400 után. Jézus Sirák fia könyvében viszont érződik Krón hatása, e könyvről pedig tudjuk, hogy Kr. e. 180 körül keletkezett. Így Krón keletkezése Kr. e. 400 és 200 közé tehető. A dolgot bonyolítja, hogy valószínűleg 1-2Krón nem tekinthető teljes egészében a Krónikás művének, hanem vannak benne későbbi betoldások is, ilyenek 1Krón 1-9 és 23-27 a hosszú nemzetségtáblákkal.

Ezdrás és Nehemiás könyve

A két könyvet együtt tárgyaljuk, mivel, mint látni fogjuk, szorosan összefüggnek. Mivel több könyv is viseli Ezdrás nevét, először is ezek egymáshoz való viszonyát kell tisztáznunk. A LXX-ban van egy 1Ezdr, ami egy apokrif írás, mely javarészt Krón, Ezrd és Neh részleteiből áll össze. Ezt követi 2Ezdr, ami a héber Biblia Ezdr és Neh könyveit tartalmazza. A Vulgatában négy Ezdrás könyve van: 1Ezdr = Ezdr, 2Ezdr = Neh, 3Ezdr = a LXX-ban szereplő 1Ezdr, 4Ezdr egy zsidó apokrif irat, mely a jeruzsálemi templom Kr. u. 70-es lerombolását követően keletkezett. Mi itt most csak a kanonikus Ezdr és Neh könyvét tárgyaljuk, az apokrifeket nem.

Ezdr és Neh felépítése:

Ezdr 1 – 6: a restauráció kora Círusz rendeletétől (538) a templom felépítéséig (515) (ebben az időszakban működött Aggeus és Zakariás is). 1,2-4 Círusz rendeletét tartalmazza, melyben haza bocsájtja a zsidókat. Arámiul van, feltehetőleg hiteles.

Ezdr 7 – 10: Ezdrás-elbeszélés: Ezdrás megbízatása, hazatérése, intézkedései

Neh 1 -7: Nehemiás-történet: Nehemiás hazatérése, a városfalak felépítése

Neh 8 – 10: Ezdrás-elbeszélés: a törvény felolvasása, engesztelő istentisztelet, a szövetség megújítása, mely a törvény megtartásán alapul

Neh 11 – 13: Nehemiás-történet: a jeruzsálemi közösség megszervezése, Nehemiás intézkedései.

Hasonlóságok Krónikákkal: a kultusz és a papi szolgálat fontossága, nemzetségtáblák szeretete.

Ezdr 7 -10 és Neh 8 alkotják az „Ezdrás visszaemlékezései”-nek nevezett részt; lehetséges, hogy ez valóban Ezdrásnak a hivatalos feljegyzéseire megy vissza.

Neh 1,7 – 10; 12,27-43 és 13 – „Nehemiás visszaemlékezései”: erről sem tudjuk, hogy mennyire eredeti, mindenesetre szerkesztésen ment át.

Mint az elmondottakból is látszik, Ezdr és Neh könyvének elrendezése nem követi az időrendet (ezért azt sokszor elég nehéz is meghatározni), hanem a teológiai szempontoknak van alárendelve. Az itt leírt események több, mint 100 év alatt játszódtak le, ennek ellenére Ezdr és Neh a restaurációt összefüggő folyamatként ábrázolja, melynek elemei: a templom újjáépítése (újra van kultusz hely); a városfal felépítése (a templom után a szent város is megújul, a bennelevő közösséggel együtt); a törvény felolvasása (ez a csúcspont): Izrael a törvény alapján újjászervezett vallási közösség lett.

Tóbiás könyve

Deuterokanonikus könyv, a zsidó kánonnak nem része, a katolikus bibliák a történeti könyvek között hozzák. Csak görögül maradt fenn, de Qumránban találtak belőle arámi töredékeket, eredeti nyelve valószínűleg sémi nyelv volt, talán arámi.

Görög címe: „Tóbit dolgainak könyve”, a Vulgátában a címe „Tóbiás könyve” lett, a továbbiakban a két nevet nem különböztetik meg. Tóbit az apa, Tóbiás a fia, valójában ő a történet főszereplője.

Felépítése:

1 – 3: Tobit és családja a száműzetésben, Ninivében, Tobit betegsége; Sára Ekbatánában

4 – 9: Tóbiásnak, Tobit fiának az útja Médiába; Sára és Tóbiás

10 – 13: Tóbiás és Sára megérkezése Ninivébe, Tobit gyógyulása

14: Tobit halála

Tartalma:

Tobit jámbor zsidó, aki a fogolyként kerül Ninivébe. Ott is igyekszik eleget tenni az zsidó vallási előírásoknak, és segít, ahol tud. Mikor egyszer verébtrágya esik a szemébe, megvakul. Ugyanekkor Médiában, Ekbatánában csúfolják Sárát, mert már hét férj-jelöltet megfojtott a nászkamrájában Asmodáj démon. Tobit is, Sára is imádkozik Istenhez, Isten pedig elhatározza, hogy mindkét család dolgait rendbe szedi. Tobitnak eszébe jut, hogy

valakinél pénzt hagyott Médiában, és elküldi érte Tobiást. Tóbiás utitársat keres, aki elvezeti őt, Rafaél angyal, egy Azarja nevű zsidó férfinak adva ki magát, jelentkezik. Tóbiás és Azarja/Rafaél elindulnak, és Raguelnél, Sára apjánál szállnak meg. Útközben Tóbiás, Rafaél utasítására megfogott egy nagy halat, és kiszedte annak szívét, máját és epéjét. Tóbiás feleségül veszi Sárát, Asmodait Rafaél tanácsára, a hal szívének és májának elégetésével ártalmatlanná teszik. Tóbiás és Sára, velük Rafaél, visszatérnek Tobithoz, akinek szemét, szintén Rafaél tanácsára, a hal epéjével meggyógyítják. Rafaél ezután felfedi kilétét, Tobit pedig dicsőíti Istent.

Keletkezése:

Tobit könyve novella, bár a történet szerint Tobit az asszír hódítás idején került Ninivebe, a könyvben szereplő nagy történeti és földrajzi pontatlanságok mutatják, hogy valójában nem ekkor íródott. Valószínűleg a 3. század végén – 2. század elején keletkezett, keletkezési helyéről nem tudunk semmit. Célja a zsidó vallás kultikus és erkölcsi elveinek hirdetése, a 3-2. századi zsidóság erősítése. Valószínűleg elsősorban a diaszporában élőkhez szól, hiszen a történet éppen azt mutatja be, hogy milyen nehézségekkel kell szembenéznie az idegenben élő jámbor zsidónak, és hogyan élhet mégis Istennek tetsző életet.

Judit könyve

Deuterokanonikus könyv, a zsidó kánonba nem került bele. A Vulgata, és ennek megfelelően a katolikus Biblia-kiadások a történeti könyvek között hozzák.

Felépítése:

- 1 – 3: Nebukadnezár világhódító tervei
- 4 – 7: támadás Júda ellen, Isten népe végveszélyben
- 8 – 16: Judit megmenti népét

Tartalma:

Nebukadnezár minden népet le akar igazni, ennek végrehajtására hadvezérét, Holofernészt küldi el nagy sereggel. Holofernész, miután rengeteg országot elfoglalt, Júda ellen vonul. Ostrom alá veszi Betuliát, a városban vízhiány van, a lakók teljesen kétségbeesett helyzetbe kerülnek, és a vének már-már a megadáson gondolkodnak. Ekkor megjelenik Judit, egy szép és istenfélő özvegyasszony, szemrehányást tesz a véneknek kishitűségük miatt, de nem mondja meg, mit akar tenni. Felékesíti magát, és elmegy Holofernész táborába: ott azt mondja, azért jött, mert a város úgyszólván kétségbeesett helyzetben van, és ő megmutatja az utat, ahogy az ellenség harc nélkül beveheti. Holofernész hisz neki, és a szép és okos nő nagy benyomást tesz rá. Lakomára hívja, Judit a végén kettesben marad vele, és levágja a részegen fekvő Holofernész fejét, amit aztán a városba visszatérve nagy diadallal mutat meg övéinek. Az asszír sereg szétszalad, Betúlia pedig megmenekült.

Keletkezése, célja:

Judit könyvében akkorák a történeti pontatlanságok, hogy ebből nyilvánvaló: szerzője nem történelmet akart írni, hanem tanító történetet. Nebukadnezár mint az asszírok király jelenik meg, de a babilóni fogságból való visszatérés után uralkodik, Ninivében, amit addigra már rég elpusztítottak, Betulia nevű városról sem tudunk, stb. A könyv célja nem az, hogy Izraelnek egy konkrét ellenség fölött aratott győzelmét mutassa be, hanem hogy az Isten ellen lázadó erők és az Istenben bízó nép összecsapását ábrázolja (Nebukadnezár Izrael minden ellenségének vonásait viseli magán, és valójában magát akarja istenné tenni). Judit tette sem mint követendő példa áll előttünk, hiszen Holofernészt csalással és hazugsággal győzi le, hanem Judit inkább mint Isten eszköze jelenik meg. A végső tanúság tulajdonképpen az, hogy Isten a népét, ha az bíz benne, bármilyen kétségbeesett helyzetből is meg tudja menteni.

A könyv valószínűleg a Kr. e. 2. század végén – 1. század elején keletkezett Palesztínában. Eredeti nyelve vagy a héber vagy az arámi volt (ez vitatott), de töredékektől eltekintve csak fordításokban maradt fenn.

Eszter könyve

A zsidó Bibliában az írások között szerepel, egyike az öt tekercsnek. A keresztény felosztás a történeti könyvek közé tette, a Vulgatában Judit könyve után jön, ezt követik a katolikus Biblia-kiadások is.

Felépítése:

1 -2: előzmények, Ahasvéros király lakomája, Eszter királynő lesz

3 – 9: Ámán mesterkedései a zsidók ellen, Eszter megmenti népét, a zsidók bosszút állnak ellenségeiken

10,1-3: Mardokeus kitüntetése

Tartalma:

A történet Ahasvéros király udvarában játszódik, a görögben Artaxerxész szerepel, azonban általában elfogadott, hogy Ahasvéros Xerxésszel azonos, tehát I. Xerxész perzsa királyról, Dáriusz fiáról lenne szó, aki Kr. e. 486-tól 465-ig uralkodott. Ahasvéros nagy lakomát ad, ahol azt akarja, hogy megjelenjék Vásti királyné, és megmutassa szépségét a vendégeknek. A királyné azonban megtagadja ura parancsát, aki ezért őt eltaszítja. Utána Vásti helyett új felelőst keres, és a sok szűz közül választása a zsidó Eszterre esik. Eszter zsidó lány, aki száműzetésben él nagybátyjával, Mardokeussal. Miután Eszterből királyné lett, Ámán, a király egyik főembere, aki gyűlöli Mardokeust, cselszövésbe kezd a zsidók ellen, és rá is veszi a királyt, hogy rendelje el kiirtásukat. Mardokeus, mikor erre rájön, Eszterhez fordul segítségért. Eszter közbenjár a királynál, és nemcsak népe megszabadulását és Ámán pusztulását éri el, hanem azt, is, hogy a király engedélyezze a zsidóknak, hogy pusztítsák el minden városban az ellenségeiket. Ez meg is történik: a zsidók minden városban nagy mézárhlást rendeznek, többmint 75000 embert gyilkolnak le. Mardokeus pedig elrendeli, hogy e napról minden évben vidám ünnepségen emlékezzenek meg. Ez lett a Purim ünnep.

Keletkezése, célja:

Bár a könyv szerzője meglehetősen jól ismeri a perzsa udvari szokásokat és közigazgatást, mégsem történelmet akar írni. Xerxésznek nem volt sem Vásti, sem Eszter nevű felesége, az időrendi adatok is ellentmondásosak, a toleráns perzsa uralkodók soha sem adtak ki rendeletet a zsidók kiirtására, de azt sem tűrték volna, hogy azok írtsanak ki több tízezret alattvalóik közül. A történet célja nyilvánvalóan az, hogy Purim ünnep eredetét magyarázza. Ez az ünnep kimondottan profán jellegű, nagy vidámsággal, álarcos felvonulásokkal, zenével, lakomával és ivással, gyakran lerészegedéssel ünneplik. Valószínűleg nem az Eszter könyvében leírt eseményekre megy vissza (melyek feltehetőleg sohasem történtek meg), hanem a könyv csak utólagos magyarázatát adja az ünnepnek. Ezt kell szem előtt tartanunk a könyv vad nacionalizmusának értékelésekor: itt valójában egy karneváli történetről van szó, melyet aligha kell teljesen komolyan vennünk.

Eszter könyvéből a vallásos elemek teljesen hiányoznak, Isten neve elő sem fordul benne. A görög pótlások elsősorban ezt a hiányt akarják pótolni, és megteremtik a könyv vallási hátterét. Ilyen betoldások:

Mardokeus álma 1,1 előtt

A király levele 13,3 után, mely a zsidók kiirtását rendeli el

Mardokeus és Eszter imája 4,17 után

Eszter megjelenése a király előtt 5,2 után

Rendelet a zsidók védelmére 8,12 után

Mardokeus álmának magyarázata 10,3 után.

A könyvet valószínűleg a Kr. e. 3. század és 2. század közepe között írták, talán a keleti diaszpórában.

Makkabeusok 1-2. könyve

Történetileg rendkívül jelentősek, a Makkabeus korról ezek a legfőbb forrásaink. Az első Kr. e. 175-től (Antiokhosz Epiphanész megkoronázása) Kr. e. 134-ig (Simon

Makkabeus halála) beszéli el az eseményeket, a második 176-tól 161-ig. Mint ebből is látható, a két könyv részben fedi egymást. A Makkabeus név a héber 'makkabah' = pöröly, kalapács' szóból ered (tehát nem fegyvert jelöl), és Júdásnak volt a jelzője, akinek a vezetésével az addigi ellenállásból nyílt felkelés lett.

Történetileg 1Makk jobb forrás, 2Makk inkább az események teológiai értelmezésére teszi a hangsúlyt. Felfogásában 1Makk nacionalistább, 2Makk számára inkább az isteni jutalmazás a fontos; 1Makk palesztinai, 2Makk inkább hellenisztikus.

1Makk

Eredetije héber vagy arámi volt, jelenleg görögül van meg. Akárcsak a Krónkás történeti mű, 1Makk is hivatkozik korábbi dokumentumokra, amelyekről azonban nem tudjuk, hogy hitelesek-e. A könyv magas irodalmi színvonalon íródott. Szerzője palesztinai zsidó lehetett a 2. sz. végén, 1. sz. elején, feltámadás, messianizmus hiányzik a műből.

Felépítése:

1,1-9: bevezetés – Nagy Sándor és a diadokhoszok

1,10 – 2,70: a felkelés előzményei – problémák a zsidóságon belül, Antiokhosz Epiphanész gáztettei, Matatiás lázadása

3,1 – 9,22: Júdás Makkabeus küzdelmei a sírek ellen

9,23 – 12,52: Jonatán tettei

12,52 – 16,24: Simon tettei

Mint történeti forrás, valószínűleg hitelesebb, mint 2Makk, felfogásában inkább hazafias, nem annyira az isteni akarat érvényesülésére, mint inkább az emberi hősiességre teszi a hangsúlyt. A könyv a Makkabeus felkelés történetét beszéli el, kezdve az előzményektől, egészen Nagy Sándor halálától Simon Makkabeus 134-ben bekövetkezett haláláig. A felkelés okaként Antiokhosz Epiphanész gögjét és kegyetlenségét mutatja be, a jeruzsáلمي főpapok közötti versengésről nem beszél (erről csak 2Makk-ból tudunk).

2Makk

Görögül maradt fenn, eredeti nyelve is görög.

Felépítése:

1 – 2: Bevezetés: két levél az alexandriai zsidókhöz

3 – 7: a felkelés előzményei (főpapok, Antiokhosz Epiphanész, Eleazár vértanúsága, a hét fivér és édesanyjuk vértanúsága)

8,1 – 10,9: a felkelés

10,10 – 15,36: Júdás Makkabeus

15,37-39: epilógus

A bevezető elmondja, hogy egy bizonyos kürénéi Jázon (akiről amúgy semmit sem tudunk) öt könyvből álló hőseposzt írt a Makkabeusokról, a szerző ezt rövidítette, és hozzáillesztette az elejét meg a végét.

2Makk teológiai érdeklődése nagyobb, mint 1Makk-nak volt, számos olyan új teológiai gondolat jelenik meg benne, amelyekkel korábbi könyvekben nem találkozunk. Ilyenek:

- feltámadás: „Ne félj tehát a hóhértől és légy méltó testvéreidhez! Osztózz a sorsukban, és szenved el a halált, hogy egykor az irgalmasság idején testvéreiddel együtt visszakapjalak téged is” (7,29)
- örök élet és halál (a gonoszok nem részesednek a feltámadásból): „Azután halálraváltan így szólt: «Te gonosz! A jelen életben ugyan elveszítesz minket. A világ Királya azonban a feltámadásban örök életre kelt minket, mivel az ő törvényeiért halunk meg»” (7,9); „Ez, amikor már halálán volt, így szólt: «Vigasztalás azok számára, akik az emberek által halnak meg, hogy bízván bízhatnak Istenben, aki újra feltámasztja majd őket. Neked azonban nem lesz feltámadásod az életre»” (7,14).
- creatio ex nihilo (teremtés a semmiből): „Kérlek, fiam! Tekints az égre, a földre és mindenre, ami bennük van, és értsd meg, hogy mindezt, valamint az emberi nemet is a semmiből (szórol szóra: 'a nem létezőből' teremtette Isten” (7,28)
- a holtak bûneiért bemutatott engesztelő áldozat (a későbbi tisztító-tűz-elképzelés alapja): „Majd gyűjtés rendezett [Júdás Makkabeus], és tizenkétezer ezüstdrachmát küldött Jeruzsálembe, hogy áldozatot mutassanak be a megholtak bûneiért, mert helyesen és jámboran gondolkodott a feltámadásról” (12,43).
- az angyalok nagy szerepe (3,24-28; 5,2-4; 10,29-30; 11,8) – az angyalok is részt vesznek a zsidók oldalán a harcban.

A szerző inkább teológus, mint történész, az alexandriai diaszpóra tagja lehetett Kr. e. 100 körül. 1Makk-ot nem ismerte, valószínűleg az Antiokhoszról szóló görög történeti művet használta, melyet Josephus Flavius is ismert.

A LXX-ben szerepel Makkabeusok 3. és 4. könyve is: 3Makk a 4. Ptolemaiosz alatti eseményeket beszéli el (Kr. e. 3. század vége), 4Makk sztoikus jellegű értekezés. Mindkettő görögül íródott. Szíriül fennmaradt egy 5Makk is, ez Josephus Flavius zsidó háborújának valamilyen változata.

4. FEJEZET: TANÍTÓ KÖNYVEK

Ezen belül nem követjük teljesen a katolikus Bibliák sorrendjét, hanem inkább bizonyos logikai csoportosítás szerint tárgyaljuk őket.

A héber verselés

Mielőtt a Zsoltárok könyvére és a bölcsességirodalomra rátérünk, röviden beszélnünk kell arról, valójában mi is különbözteti meg az Ószövetségben a verset a prózától. A héber verselés jellemzése nehéz, és mind a mai napig megoldatlan feladat, hiszen a versnek azok a jellegzetességei, melyek számunka megkülönböztetik a prózától (rím, ritmus, meghatározott szótagszám, versmérték) hiányoznak belőle. Ami mégis versé teszi, az egyfajta gondolatrítmus. Ezt a jelenséget 1753-ban William Lowth anglikán lelkész fedezte fel, és paralelizmus membrorum-nak (a tagok/részek párhuzamossága) nevezte el. A paralelizmus lényege, hogy ugyanazt a gondolatot, amit az első sor kifejezett, a második sor más szavakkal is kifejezi (egy versen belül). A nyugati felfogás számára ez szokatlan, hiszen úgy érezzük, hogy kétszer mondják el

ugyanazt, csak kicsit máshogy, a héber szövegnek azonban ez mégis költői gazdagságot kölcsönöz. A paralelizmusnak a későbbiekben több fajtáját különböztették meg. Ilyenek: szinonímás paralelizmus: a második sor hasonló jelentésű szavakkal, szinonímákkal mondja el azt, amit az első sor, pl.:

Miért döhöngenek a nemzetek,
terveznek hiúságokat a népek?
Fölkelnek a föld királyai,
egybegyűlnek mind a fejedelmek
...
„Szakítsuk széjjel láncukat,
igájukat rázzuk le magunkról!”
A mennyekben lakó kineveti őket,
az Úr kigúnyolja őket.

(Zsolt 2,1-4)

antitektikus paralelizmus: az első sor állítását a második sor az ellentétes állítás tagadásával erősíti meg, pl.:

Töröld ki őket az élők könyvéből,
s ne írd őket az igazak közé!

(Zsolt 69(68),29)

szintetikus paralelizmus: a második (és azt követő) sor(ok) kiegészítik az elsőt, pl.:

Boldog az az ember,
aki nem követi a gonoszok tanácsát,
nem áll a vétekesek útján,
és nem ül le a gûnyolódók gyülekezetében, (Zsolt 1,1)

klimatikus paralelizmus: a második (és esetleg az azt követő) sor(ok) fokozzák az elsőben mondottakat, pl.:

Hat dolgot gyűlöl az Úr
és hetet utál a lelke..

(Péld 6,16)

A Zsoltárok könyve

Nagy becsben áll mind a zsidóságban, mind a kereszténységben, annyira, hogy a Biblia-kiadások régebben gyakran hozzacsatolták az Újszövetséghez. Héber címe t^ehillim, ami himnuszokat jelent. Görögben Pszalmoi, a 'pszalmosz' olyan dalt jelent, melyet húros hangszeren (pszaltérion) kísérek. A zsoltárokat már nagyon korán, (valószínűleg már a második templom korában is) használták a liturgiában. A Zsoltárok könyve 150 zsoltárt tartalmaz, ezek keletkezési ideje a királyok korától a Makkabeus-korig terjed. A LXX-ban van egy 151. zsoltár is (melyet állítólag Dávid írt Góliáttal vívott harcának emlékére), ez azonban apokrif. A héber Bibliában és a Septuagintában a zsoltárok számozása kicsit eltér egymástól, ez abból adódik, hogy a LXX néhány zsoltárt máshogy tagol, mint a héber: 9-10-et és 114-115-öt egynek veszi, míg 116-ból és 147-ből kettőt csinál. Ennek következtében a héber zsoltárok számozása 10-től 147-ig eggyel megelőzi a LXX-ájét. Mi itt a héber számozást követjük, a Jeromos-kiadás is ezt hozza, de zárójelben megadja a LXX szerint számot is.

A Zsoltárok könyvét a Biblia-kiadások öt részre, ún. könyvre szokták osztani: 1 – 41; 42 – 72; 73 – 89; 90 – 106; 107 – 150. A felosztásnak sem az eredetét nem ismerjük, sem azt, hogy min alapszik.

Megfigyelhető, hogy a zsoltárok egy része Istent inkább Jahve néven nevezi, míg egy másik részük inkább Elohimként emlegeti. Ennek a jellegzetességnek, valamint a zsoltárok feliratai alapján a következő három nagy csoportot lehet megkülönböztetni:

1. Dávid zsoltárai: 3 – 41-et a feliratok (33 kivételével) Dávidnak tulajdonítják, ezek „jahvista” zsoltárok, mert Isten neve szinte mindig mint Jahve szerepel. Biztos, hogy nem Dávid írta őket, hiszen legtöbbjük feltételezi a templom létét, sőt némelyikük Jeruzsálem lerombolását is. A feliratban szereplő „Dávidnak” kifejezés nem biztos, hogy a szerzősége utal, érthetjük úgy is, hogy „Dávid számára”, vagy esetleg úgy, hogy a „dávidi gyűjteményhez tartozó”.

2. Zsolt 42 – 89: „elohista” gyűjtemény, mert ezekben túlnyomó többségben az Elohim istennév szerepel. Ezen belül is vannak kisebb egységek, ilyenek:

Kóré (vagy Kórah) fiainak a zsoltárai (42 – 49; 84 – 85; 87 – 88). Kórah fiai énekescsoportot jelölnek, akik számára íródott a dal. 2Krón 20,19 említi őket, többet nem tudunk róluk.

Ászáf zsoltárai (50; 73 – 83): feltehetőleg egy másik énekescsoprt számára írt zsoltárokról van szó, vö. Ezdr 2,1; 1Krón 15,19; 2Krón 35,15.

Dávidi zsoltárok (51 – 65; 68 – 70): ezt a gyűjteményt eredetileg valószínűleg a 72. zsoltár utolsó sora zárta („Vége Dávidnak, Izáj fiának az imáinak” – ez a sor a Jeromos-fordításból hiányzik), és lehet, hogy az egész eredetileg az első csoporthoz tartozott.

3. Zsolt 90 – 150: ezen belül nem tudunk olyan egyértelműen csoportokat felfedezni. 120 – 134. szóról szóra a „felmenetel dalai” címet viselik, lehet, hogy a Jeruzsálembé való „felmenetel”-ről van szó, vagyis zarándok-énekek (a Jeromos-fordítás így is adja vissza), valószínűbb azonban, hogy inkább „lépcsőénekek”-nek kellene nevezni őket, és a templomhoz vezető lépcsőkön való ünnepélyes felvonulásnál énekelték őket.

Zsolt 1. nem tartozik egyik csoporthoz sem, témája szerint inkább a bölcsességirodalomhoz sorolható.

A Zsoltárok könyvében különböző műfajú költemények találhatók, ilyenek:

Himnuszok: ezek Istent dicsőítő énekek (8, 19, 29, 33, 46 – 48, 65, 67 – 68, 76, 84, 87, 93, 96 – 100, 103 – 106, 111, 113, 114, 117, 122, 135, 136, 145 – 150). A himnuszok vagy a dicsőítésre felszólító rövid bevezetéssel kezdődnek, pl.: „Tapsoljatok, mindnyájan nemzetek, örvendeztetek Istennek ujjongó szóval...” (47,1), „Áldjad, én lelkem, az Urat...” (104,1) vagy Isten dicsőségére, nagyságára vonatkozó megállapítással: „Uram, mi Urunk, Milyen csodálatos neved szerte a világon...” (8,2); „Isten dicsőségét beszélik az egek...” (19,2). Ezután következik Jahve nagyságának és dicsőségének bemutatása (a természetben megmutakozó teremtő ereje, a történelemben Izrael érdekében végrehajtott tettei, az ellenség elpusztítása). A himnuszok lezárása általában ismét egy rövid felszólítás Jahve dicsőítésére, vagy dicsőségének, hatalmának tömör méltatása.

Külön csoportot alkotnak a himuszokon belül Jahve királyságának zsoltárai (47, 93, 96 – 99): ezek Jahvét mint királyt és mint a világ urát ünneplik. Van olyan feltételezés, mely ezeket a zsoltárokat egy olyan ünnephez köti, melyen Jahvének, mint királynak a trónralépését ünnepezték volna évente (ilyen ünnepről Babilónból tudunk), de semmi nem bizonyítja, hogy lett volna ilyen ünnep Izraelben.

Másik, az előzőhöz némiképpen hasonló csoport az ún. Sion énekek (46, 48, 76, 84, 87, 122): ezek témája Sionnak, mint Jahve kiválasztott helyének magasztalása (Isten hajléka bevehetetlen és megrendíthetetlen, ezért menedék azok számára, akik hozzá menekülnek, nekik boldogságot és békét ad; az ellenség minden támadása hiábavaló, az ott lakó Isten lesujt az ellenségre és ítéletet szolgáltat; majdan a nemzetek is itt fognak összegyűlni), ez gyakran olyan képekkel történik, melyeket lehet eszkatológikusan érteni.

Királyzsoltárok (2, 18, 20, 21, 45, 72, 89, 101, 110, 132, 144): ezek a királyt, mint Jahve felkentjét magasztalják, hasonlítanak Jahve királyságnak zsoltáraihoz, és szokták őket a himnuszok közé is számítani. A 2. és a 110. zsoltár valószínűleg a király megkoronázásához kapcsolódott. A 20. zsoltár könyörgés a király hadbavonulása előtt, a 21. győzelméért ad hálát, 18. úgy szintén, a 45. királyi nászének, 144 a király hálaadó éneke, melybe azonban panasz is vegyül. A királyzsoltárok közvetlen értelemben a dávidházi király életének és uralkodásának különböző eseményeihez kapcsolhatók, mivel azonban a királyt idealizált képekkel ábrázolják, nagyon könnyű volt e zsoltárokat a végidők Messiás-királyára vonatkoztatni. Ez az értelmezés akkor erősödött meg, amikor a fogság után nyilvánvalóvá vált, hogy a leírtak történeti szinten nem valósulhatnak meg, hiszen Izrael élén nem állt már Dávidházi király, sőt már önálló nemzet sem volt. A kereszténység e zsoltárokat természetesen Krisztusra érti, közülük többet már az Újszövetség is ilyen értelemben idéz. A 2. zsoltárt a korai keresztények Jézus messiási voltára és a feltámadás utáni égi dicsőségére értették, vö. ApCsel 4,25-26; 13,33; Zsid 13,33. A 110. zsoltár az Újszövetség egyik legtöbbet idézett ószövetségi részlete, a Zsidókhoz írott levél a Messiás főpapságának alátámasztására használja. A 45. zsoltárt a rabbinikus írások és a korai keresztények egyaránt a Messiás királyra és Izrael és Isten kapcsolatára értik (a 7-8. verset Zsid 1,8-9 idézi).

Panasz dal – a Zsoltárok könyvének kb. egynegyede ebből áll. Megkülönböztetünk közösségi és egyéni panasz dalat.

Közösségi panasz dal (12, 44, 58, 60, 74, 79, 80, 83, 85, 90, 94, 106, 108), nagyon ősi műfaj, a suméroknál is megvan. Valamilyen katasztrófa után a nép összegyűlik a szentélyben és Istenhez könyörög, gyakran felidézve korábbi jámborságukat.

Egyéni panasz dal (pl. 3 – 7, 13, 17, 22, 25, stb., nem soroljuk fel, minthogy rengeteg van belőlük). Abban különbözik az előzőtől, hogy egyes szám első személyben

szólal meg (pl. „Figyelj szavamra, Uram, halld meg panaszomat!”, 5,2). Az egyén szorongatott helyzetében (melynek nagyon különböző okai lehetnek) Istenhez kiált segítségért: először ecseteli nyomorúságát és szenvedéseit, majd ártatlanságára hivatkozik, végül Isten hatalmában és igazságosságában bízva segítségéért könyörög. A panaszszoltárok tehát általában az Istenbe vetett bizalom kifejezésével zárulnak.

Hálaadó zsoltárok, melyek köszönetet mondanak Isten segítségéért. Ezek nagyrésze egyéni hálaadás (18, 30, 32, 34, 40, 66, 92, 116, 118, 138), közösségi aránylag kevés van (67, 124, 127) Különösen érdekes a 22. zsoltár, melynek első része (2-22) panaszadal, második része (23-32) pedig hálaének. Ez az egyik legszebb és legismertebb zsoltár, Krisztus is ezt idézi magára vonatkoztatva a keresztfán („Istenem, Istenem, miért hagytál el engem...”) (Az Újszövetség összesen 13-szor idézi, ebből 9-szer a szenvedéstörténetnél.)

A bölcsességirodalom

A bölcsességirodalom önálló irodalmi műfaj, mely az emberi élet normáival, a magán- és társadalmi életben való helyes viselkedés szabályaival foglalkozik. A középpontban az egyén sorsa áll, de ezt soha nem elszigetelten kezeli, hanem a társadalomba, családba beágyazva. Ilyen jellegű írásokkal az egész ókori keleten találkozunk, feltehetőleg voltak iskolák, ahol ezeket oktatták (bölcsek iskolája), hogy így jó állami tisztviselőket képezzenek. Mezopotámiában mind sumér, mind akkád nyelven (tehát nagyon ősi időktől kezdve) fennmaradtak ilyen írások: mondásgyűjtemények a gyakorlati életre vonatkozó tanácsokkal vagy elmélkedések az élet nagy problémáiról (szenvedés, igazságtalanság). Egyiptomban a bölcsességirodalom legfőbb mondanivalója az, hogy a *maat*-hoz, az egész világot igazgató és átfogó törvényhez kell az embernek életét igazítania.

Az Ószövetségre természetesen hatottak ezek a keleti előzmények, melyeket feltehetőleg nagyon is jól ismertek. Több helyen említik Egyiptom, Arábia, Edom bölcseit, a Példabeszédek könyvének egyik része egyértelműen Amenemopé egyiptomi bölcs (Kr. e. 2. évezred) hatását mutatja (helyenként szó szerint fordítja), Tóbiás pedig

ismeri Ahikár könyvét (Ahikár története a Asszíriában keletkezett a Kr. e. 8. századnál nem korábban, a Kr. e. 5. század táján azonban már az egész Közel-Keleten közismert volt. A történet főszereplője Ahikár, 8. századi asszír bölcs, hogy valóban létezett-e, azt nem tudjuk.)

A hagyomány szerint az izraeli bölcsességirodalom Salamonra megy vissza: 1Kir 5,9-12 szerint Salamon bölcsőbb volt mindnekinél, és háromezer példabeszédet mondott és ötezer (a LXX és a Vulgata szerint, héberben 1005) éneke volt. Ennek eredményeképpen a bölcsességirodalom szinte minden könyvét Salomonnak tulajdonítják, ami nyilvánvaló képtelenség. Az viszont valószínű, hogy a bölcsességirodalom Izraelben Salamon uralkodása alatt virágzott fel, és művelése a királyok korában javarészt (ha nem is kizárólagosan) az udvarhoz kapcsolódott; valószínűleg itt is létezett olyan iskola, ahol a leendő hivatalnokokat képezték.

Az Ószövetségben a következő könyvek tartoznak a bölcsességirodalomhoz: Példbeszéd, Prédikátor, Jób könyve, Jézus, Sirák fia és a Bölcsesség könyve (ez utóbbi kettő deuterokanonikus).

Az alapfelfogás az, hogy a világot az isteni, kozmikus bölcsesség (hokhmah) irányítja, és az a bölcs, aki alkalmazkodni tud hozzá. Nincs benne társadalomkritika, sőt történeti szemlélete sincs, itt a jók a bölcsök, a rosszak a balgák.

Két műfaját különböztetjük meg: a példabeszédest és az értekezőt.

A példabeszédes rövid, általában két részre osztott mondásokban ad a gyakorlati életre vonatkozó szabályokat (mindig társadalmon belüli, közösségi életről van szó), a lét végső kérdéseit nem firtatja. Ilyenek: Péld, Préd, részben Sír és Bölcs. Az értekező a lét alapkérdéseit firtatja (ld. Jób könyve).

Példabeszéd könyve

A könyv címe héberül 'mislé', ami a 'masal' = 'példázat, hasonlat' többes száma. Görög címe 'paroimiai', ami inkább 'közmondások'-at jelent, ennek fordítása a latin Proverbia. A hagyomány ezt a könyvet is Salomonnak tulajdonítja: „Salamonnak, Dávid

fiának, Izrael királyának a mondásai” (Péld 1,1), ami nyilvánvalóan nem elfogadható, bár lehet, hogy a könyv legrégebbi részei valóban Salaom király korára mennek vissza.

Felépítése

Az világos, hogy több gyűjteményből áll, ezek beosztása és száma azonban nem egyértelmű: a LXX sorrendje nagyon nagy mértékben különbözik a héberétől, több helyen nagy eltérések vannak a szövegben, és a LXX-ban helyenként hosszú betoldások találhatók. Ezeknek az eltéréseknek az okát nem tudjuk.

A következő gyűjteményeket szoktak megkülönböztetni:

1. 1 – 9. fejezet: atyai intelmek a bölcsesség megszerzésére és követésére, benne többszöri óvás az „idegen nő”-től. Valószínűleg kései, erre utal az is, hogy itt (a 8.-9. fejezetben) a bölcsesség megszemélyesítve, női alakban jelenik meg (a bölcsesség héberben is – hokhma - , görögben is – szofia -, nőnemű).

2. 10,1 – 22,16: „Salamon mondásainak gyűjteménye”, nagyon régi, mindenképpen a fogság előtti időből származik. Általában a 8. századi állapotoknak felelhet meg, de talán van benne Salamon korából származó anyag is. Nincs központi témája, a mindennapi életre vonatkozó intelmeket tartalmaz, nagyon erős vallási színezettel: az egészen végigvonul, hogy Jahve milyen magatartási formát szeret illetve gyűlöl.

3. 22,17 – 24,22: „Bölcsök szavai” – ebben található az Amenemopé egyiptomi bölcstől átvett rész (22,17 – 23,14) valamint egy szatíra az iszákosságról (23,29-35).

4. 24,23-34: bölcsök további mondásai (a rövid kis részt szokták az előző gyűjteményhez is számítani).

5. 25 – 29: „Salamon mondásainak második gyűjteménye”. 25,1 tanúsága szerint ezeket Hiszkija király emberei gyűjtötték össze. Az emberekkel való érintkezéshez új tanácsokat, vallásos elem alig van benne.

6. 30,1-14: „Águr szavai”. Águr nem izraeli, hanem egy arab törzs tagja. A Példabeszédek könyvébe tehát nem izraeli bölcspektől származó mondások is bekerültek.

7. 30,15-33: „Számmondások” (pl. „Három az, ami lehetetlen...”) – ezt a részt szokták Águr gyűjteményéhez is számítani.

8. 31,1-9: „Lámuel oktatása” – akárcsak Águr, ő sem izraeli, ugyanakkor az arab törzsnek a tagja, melyé Águr.

9. 31,10-31: a derék asszony dicsérete, „alfabetikus költemény”.
Amennyiben a 4. részt a harmadikhoz számítjuk, a 7.-et pedig a 6.-hoz, akkor a gyűjtemények száma hét lesz.

Tartalma:

Mint az eddigiekből is látjuk, a Példabeszédek könyve a mindennapi élet különböző területein akar eligazítani: munka, családi kapcsolatok, baráttal, idegennel, ellenséggel, hatalmasokkal szembeni viselkedés, a helyes uralkodás. Az egészzet áthatja az a meggyőződés, hogy a bölcs (mivel életét az isteni bölcsességhez igazítja), sikeres lesz a világban, mindenhol boldogul, míg a balgát (éppen mert az isteni bölcsességgel ellentétesen akar cselekedni) mindenben csak kudarc éri.

Jób könyve

Felépítése:

1 -2: prologus prózában – Jób bemutatása, égi udvartartás

3,1 – 42,6: Főrész – Jób és vitapartnereinek beszédei, költői formában.

3: Jób panasza

4 – 27: Jóbnak és három barátjának (Elifáz, Bildád és Szófár) a vitája

28: ének a bölcsességről

29 – 31: Jób monológja

32 – 37: Eliú beszédei (ezt valószínűleg később iktatták be)

38,1 – 42,6: Isten válasza (közben Jób egyszer röviden megszólal, 40,3-5, majd a végén belátja

tévedését, 42,2-6)

42,7-17: epilógus prózában

A prolóógus és az epilógus, illetve a főrészt stílusban is, felfogásban is erősen eltér egymástól. Mint láttuk az előbbiek prózában íródtak, míg a főrészt versben. Továbbá a keretelbeszélés Jóbot türelmes szenvedőként ábrázolja, a főrésztben azonban lázad és perlekedik Istennel.

Tartalma:

A prolóógus bemutatja Jóbot: igen jámbor és gazdag férfiú, aki boldogan él népes családjában. Utána az égi udvartartást látjuk: Istent, mint valami királyt, körül veszik az „istenfiak”. Köztük van a sátán is, aki itt még egyáltalán nem lázadó és bukott angyal vagy Isten ellenlábas, hanem az égi udvartartás egyenjogú tagja, aki fontos funkciót lát el: bejárja a földet, megfigyeli, mit csinálnak az emberek, és ha valami helyetlent lát jelent Istennek. Ő tehát a vádló, és a sátán névnek is ez az első jelentése. Itt ez még nem tulajdonnév, hanem csak a funkciót jelöli. Isten megkérdezi a sátánt, látta-e Jóbot, hogy milyen istenfélő, derék ember. A sátán azonban azt válaszolja, hogy könnyű úgy jámbornak lenni, ha mindene megvan, „de bocsásd csak rá egy kissé a kezedet és ved meg mindenét, amije van, akkor bizony szemtől szembe áld majd téged” (Jób 1,11 – az „áld” eufémizmus „átkoz” helyett). Isten, hogy próbára tegye Jóbot, a sátán kezébe adja mindenét. Jób elveszti vagyonát és gyerekeit, de akkor sem lázad Isten ellen. Az égi jelenet megismétlődik, Isten most már Jób testét is kiszolgáltatja a sátánnak, csak az életet nem veheti el. A sátán kelésekkel sújtja Jóbot, ő a szemétdombon ül, és cserépdarabbal vakarózik, de nem átkozza Istent.

A főrésztben Jóbot meglátogatják barátai, akik arról akarják meggyőzni, hogy ha szenved, akkor annak biztosan ő az oka. Jób védi az igazát, és még Istennel is vitába száll, és követeli a vádiratot, amiből kiderül, mit követett el (31,35). Végül Isten valóban felel Jóbnak (38,1 – 41,26 – közben Jób rövid válasza 40,3-5-ben): a hosszú és rendkívül szép verses rész lényege az, hogy Isten az, aki az egész teremtést létrehozta, elrendezte, fenntartja, gondját viseli, Jób mindebből semmit sem érthet. Jób belátja tévedését: „Valóban balgán beszéltem olyanról, ami tudásomat messze meghaladja” (42,3).

Az epilógus elmondja, hogy Isten ezután ismét megáldotta Jóbot, nagyobb vagyona lett, mint annak előtte, fiai és leányai születtek és nagyon magas korban, békében halt meg.

Keletkezése:

Jób könyve nagyon problematikus, nyelvezete a legnehezebb a héber Bibliában. Mint láttuk, a prózai és verses részek elkülönülnek, de ez utóbbiakon belül is vannak betoldások. A legelterjedtebb felfogás szerint eredetileg létezett egy Közel-Keleten általánosan ismert történet egy Jób nevű igaz ember megpróbáltatásairól. Sem Jób, sem beszélgetőpartnerei nem izraeliek, Jób Úc földjéről való, mely Edom környékén lehet, és kb. ugyaninnen származnak beszélgetőpartnerei is. Ez a történet talán már a 10. században ismertté vált Izraelben is. A fogság után ezt a történetet használta fel valaki arra, hogy a teodicea kérdését tárgyalja, és az eredeti történetet keretelbeszélésbe foglalta. Kérdés persze, vajon írott formában ismerte-e a történetet, vagy szájhagyomány útján. Az égi jelenet is ekkor kerülhetett a prológusba, erre utal a sátán alakja is, aki csak a fogság utáni irodalomban jelenik meg.

Tanítása:

Jób könyve ebben a formájában éppen a korábbi bölcsességirodalom tanítását kérdőjelezi meg. A beszédekben barátai arról akarják meggyőzni Jóbot, hogy ha szenved, akkor ennek biztos, hogy ő az oka, beszélgetőpartnerei tehát éppen a korábbi bölcsességirodalom felfogását képviselik. Jób viszont váltig védi az ártatlanságát, és választ követel Istentől. A választ végül meg is kapja: nemhogy magyarázat nincs, hanem maga a kérdés felvetése is tilos: Isten útjai a halandó számára felfoghatatlanok. A végeredmény az, hogy el kell fogadni Isten akaratát, ami pedig számunkra irracionális, csak a hit alapján fogadható el.

A Prédikátor könyve

A cím problémát okoz: héberül Qohelet, ami a 'qahal' = 'gyülekezet' szóból képzett nőnemű főnév, ez valamilyen funkciót jelöl. 1,1 szerint az írás Dávid fiának, Jeruzsálem királyának (vagyis Salamonnak) a szavait tartalmazza, eszerint tehát ő lenne a 'prédikátor'. A zsidó felosztásban a harmadik csoportban, az Írások között szerepel, egyike az öt tekercsnek, a Sátoros ünnep harmadik napján olvassák fel.

Tanítása:

Az emberi lét értelmét kutatja, 'én'-elbeszélésekben elmondva. Számára minden hiúság („Minden hiúság, mondja a Prédikátor, csupa hiúság, minden csak hiúság”, 1,2), még a bölcsesség is. Folytatja a Jób féle szkepticizmust: a világ rendje, ha van, csak annyi, hogy mindnyájan meghalunk, így nem is érdemes fölötte elmélkedni. Az ember számára nem marad más, mint élvezni rövid kis életének apró örömeit, amíg lehet. A 12. fejezet nagyon szép allegorikus leírást ad az öregségről. Az írás a bölcsességirodalom válságát tükrözi.

Keletkezése:

A Prédikátor könyve szépen megkonstruált, egységes műnek tűnik. Feltehetőleg elég kései, erre utal a gondolatvilága is, továbbá az, hogy aramizmusok és görögből átvett kifejezések találhatók benne. Kb. a Kr. e. 3. század második felében keletkezett.

Jézus, Sirák fiának könyve

A Bibliában azon kevés könyvek közé tartozik, melyek szerzőjét és keletkezését pontosan ismerjük. Ez annak köszönhető, hogy a szerző unokája, aki a mű görög fordítását készíti, pontosan beszámol mind a mű megírásának, mind fordításának körülményeiről. Ebből megtudjuk, hogy nagyapja, Jézus, Sirák fia a könyvet Kr. e. 180 körül írta Jeruzsálemben, ő pedig Kr. e. 132 táján, egyiptomi tartózkodása során fordítja le görögre. A mű egészében csak görögül maradt fenn, az utóbbi időkben azonban olyan jelentős héber töredékek kerültek elő (elsősorban Qumránban), hogy mostmár az egésznek több mint kétharmada megvan eredetiben is.

A deuterokanonikus könyvek közé tartozik.

Tanítása:

Sok hasonlóságot mutat a Példbeszédék könyvével, elsősorban a gyakorlati életre vonatkozó bölcs tanácsokat tartalmaz. Tudatosan szembefordul a hellenizmussal,

felfogásban hazafias, a fiatalokat a hit szerint életre akarja nevelni. A Törvény számára inkább etikai, mint rituális normát jelent. Nőellenes, ld. 25,13-26.

Salamon bölcsessége

Szintén a deuterokanonikus könyvek közé tartozik, Kr. e. 50 táján keletkezett. Erős hellenisztikus hatást mutat, eredeti nyelve a görög. A zsidókat akarja visszatéríteni a hitükhöz, a kérdés az, hogy mit tegyünk, hogy elnyerjük az örök életet. Erre azt a választ adja, hogy el kell ismerni Isten létét és követni kell akaratát.

Énekek éneke

A héber cím, melynek a latin *Cantica canticorum* és a magyar cím is tükörfordítása, valójában felsőfokot fejezi ki: ez az az ének, ami leginkább ének, vagyis a legjobb ének (a fordítások közül ezt talán csak a német „Hohelied” cím adja vissza). A pontos cím: „Az Énekek Éneke Salamontól”, a hagyomány szerint tehát e könyvnek is Salamon a szerzője (Salamonról tudjuk, hogy énekeket is szerzett, vö. 1Kir 5,12), ez magyarázza, hogy az Énekek éneke a görög Bibliában, majd a Vulgataban is a bölcsességirodalomhoz tartozó könyvek közé került. A magyar katolikus bibliákban a Prédikátor és a Bölcsesség könyve között van. A zsidó bibliában a harmadik csoportban, az Írások között szerepel, egyike az öt tekercsnek, Peszahkor olvassák fel.

Az Énekek énekének keletkezése és értelmezése sok problémát vet fel. Valószínűleg szerelmi dalok olyan gyűjteményéről van szó, melyet a menyegző alkalmával énekeltek a jegyespár tiszteletére. Ez magyarázza azt is, hogy miért nevezik benne többször királynak a vőlegényt: ismerünk olyan szokásokat, hogy a vőlegényt és menyasszonyt a menyegző alatt mint királyt és királynét ünneplik. A dalok keletkezési ideje vitatott, valószínűleg a fogság után, a Kr. e. 4 – 3. század táján keletkeztek, de vannak, aki a fogság előtti időkre teszik.

A könyvet elég nezezen fogadták el kánoninak, ez volt az a könyv, mely körül leginkább viták folytak a jamniai „zsinat”-on. Hogy mégis bekerült, az annak volt köszönhető, hogy a zsidóság mindig is allegórikusan Isten és Izrael kapcsolatára értette. (Ezért is olvassák Peszahkor: ez annak az ünnepe, amikor Isten kiválasztotta – azaz eljegyezte – magának Izraelt.) Ezt az értelmezést megkönnyítette az, hogy a próféták (elsősorban Ozeás és Jeremiás) gyakran írják le Isten és választott népe kapcsolatát a férfi-nő kapcsolatból vett képekkel. A kereszténységben ez az értelmezés él tovább: vagy Isten és az Egyház, vagy Krisztus és az emberi lélek kapcsolatára vonatkoztatják.

5. FEJEZET: A PRÓFÉTÁK

A próféta

A próféta nem tipikusan izraeli jelenség, a Mária szövegekben is szerepelnek próféták, akiknek a tevékenysége meglehetősen hasonlít ahhoz, amit Izraelben látunk majd (Mária – Eufrátesz felső folyásánál; Mária korszak: 1750-1697, a 2. világháború alatt találtak meg agyagtáblákat, ezek akkádul vannak).

A magyar ’próféta’ szó a görög ’prophétész’ = ’előre mondó, jövendölő’ magyar változata. A görög a héber ’nabi’ megfelelője, aminek eredeti jelentése valószínűleg „aki meg van híva”. A héber használja a prófétákra még a ’roeh’ vagy ’hozeh’ = ’látó’ kifejezést is, ez lehet az ősbiblia megnevezés.

Prófétákkal már a Kr. e. 11. századtól kezdve találkozunk Izraelben. A próféta akkor válik fontossá, amikor a sílói szentély elpusztul. A papoknak voltak különböző jóstehnikáik, a jövendő kifürkészésének ez a módja a szentély pusztulásával megszűnt, ezt pótolja a próféta. Sámuel maga is „látó”, és úgy tűnik, ilyen látóemberek bőven akadtak országszerte, hiszen Saul is egy ilyet akar megkérdezni, amikor már végképp nem találja atyja szamarait. De ugyanebben az időszakban találkozunk próféták csoportjaival is: Saul összetalálkozik egy ilyen csoporttal, és maga is prófétálni kezd. Ez tehát egyfajta extatikus próféta lehetett (olyan mint a dervisek), ami másokra is

átragadt. A próféta-csoport vezetőjét „apá”-nak hívták, ezt a fajta próféataságot a ’prófétafiak’ vagyis a tanoncok mintegy mesterségként tanulták, melynek nyilván megvoltak a maga technikái (zene, tánc).

Ennek az utódja az a próféataság, mellyel a 9. században (tehát már az ország kettészakadása után) találkozunk Izraelben (gondoljunk elsősorban Illésre és Elizeusra). Elizeusnak is zene kell a prófétáláshoz, nekik is van technikai tudásuk, egy „apa” (mester) köré csoportosulnak. A prófécia félelmetes, ha elhangzott, meg is valósul (a király nem engedi, hogy Mikeás rossz próféciát mondjon, ld. 1Kir 22,8 és 13). A tonzúra különbözteti meg őket (ld. 2Kir 2,23). A prófétáknak különböző csoportjai vannak: az idegen politika Baál-prófétákra támaszkodik (Ácháb és Jezabel), a nemzeti ellenállás a Jahve-prófétákra. Különösen érdekes a kettő közti különbségek megfigyelése szempontjából a kettő összezapása a Karmel hegyi istenítéletnél (1Kir 18): a Baál-próféták csoportban vannak, és minden extatikus technikát bevetnek (kiabálás, tánc, sőt saját maguk összevagdálása is), Illés egyedül van, egy rövid imán kívül semmiféle eszközt sem alkalmaz. Itt tehát már látható, hogy az izraeli próféataság egyre inkább az egyén kiválasztásán, nem pedig technikai tudásán alapul.

Az írópróféták

Az írópróféataság északon jelenik meg a 8. században. Az elnevezés nem egészen pontos, ugyanis azokat nevezzük íróprófétáknak, akiknek a könyve fennmaradt, de ez nem azt jelenti, hogy maga a próféta írta volna le igéit (nagyon ritka, amikor tudjuk, hogy a próféta bármit is leírt abból, amit elmondott, ilyen előfordul pl. Jeremiásnál), hanem általában tanítványai jegyezték le azokat. A prófétai könyvek tanulmányozásánál ismét nagy gondot okoz, hogy rendkívül nehéz eldönteni, mi származhat magától a prófétától, mi az, amit tanítványai írtak az ő szellemében, és mi a későbbi betoldás.

A 8. század íróprófétái, Ámosz, Ozeás és Izajás már nagyon távol állnak a korábbi időszak csoportokban élő prófétáitól: egyéniségek, más-más háttérrel és ebből adódóan más-más felfogással, semmiféle extatikus technikát sem alkalmaznak. Ami viszont közös mindhármukban az, hogy az akkori történeti helyzetben igyekeznek útbaigazítást adni, a szociális igazságtalanságokat ostromozzák, fellépnek a vallási lazaság (főleg

bálványimádás) ellen, amit úgy tekintenek, mint a szövetség megszegése és árulás Jahvéval szemben. Az áldozat önmagában nem elég! (Ezért tűnik néha úgy, mintha a próféták az áldozatok ellen beszélnének.) Az asszír veszély idején óvnak az elbizakodottságtól, és arra intenek, hogy nem földi hatalmaktól, és uralkodóktól kell segítséget remélni, hanem Istentől. Izrael 722-es pusztulását, mint Isten büntetését értelmezik, és igyekeznek Júdát megóvni a hasonló sorstól.

A 7. század prófétáinak (Náhum, Szofoniás, Habakuk, Abdiás és Jeremiás) tevékenységét szintén nagy mértékben a történeti helyzet határozza meg: Júdának a két nagyhatalommal, Asszíriával és Babilónnal folytatott küzdelmeiben Istennek a történelemben megnyilvánuló akaratát látják. A fenyegető bajokat, mint az Istentől jövő jól megérdemelt büntetést értelmezik, a büntetésen túl azonban ott van a remény: ha Júda megtér gonosz útjairól, Isten újra visszafogadja.

A fogság idején már más a helyzet: a büntetés már megtörtént, a próféta feladata többé nem a fenyegetés, hanem a buzdítás a baj elviseléséhez és reménykeltés. A fogság két nagy prófétája, Ezékiel és Deutero-Izajás nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a Jahve hit megmaradt a fogság idején, sőt teológiailag elmélyült. Tevékenységükkel megalapozták a fogság utáni közösség vallási életét.

A fogság utáni idők valósága messze elmarad a Deutero-Izajás által beígért szép jövőtől. A próféták továbbra is igyekeznek fenntartani a reményt, de a jövőre vonatkozó ígérek egyre távolabbi jövőbe csúsznak, vagyis egyre inkább eszkatológikus értelmet kapnak. Ezzel párhuzamosan erősödik a Messiás-várás. Ahogy Izrael vallása egyre inkább törvényvallás lesz, a prófétafunkció fokozatosan háttérbe szorul, majd eltűnik. Az utolsó prófétai könyv Dániel könyve, mely tartalmát tekintve ugyan a fogsághoz kapcsolódik, valójában azonban a Makkabeus korról szól.

A próféták között megkülönböztetünk kis és nagy prófétákat. Nagy próféták: Izajás, Jeremiás, Ezékiel és Dániel (ez utóbbi a zsidó felosztásban nem a Próféták, hanem az Írások között szerepel). A 12 kispróféta (a katolikus Biblia sorrendjében): Ózeás, Joel, Ámosz, Abdiás, Jónás, Mikeás, Náhum, Habakuk, Szofoniás, Aggeus, Zakariás, Malakiás.

A prófétákat időrendben tárgyaljuk: fogság előtti, fogság alatti, illetve fogság utáni próféták.

FOGSÁG ELŐTTI PRÓFÉTÁK

Ámosz

Jómódú pásztor volt, Júdában (Tekoa, Jeruzsálemtől délre) született, de Isten elküldte, hogy északon, Izraelnek prédikáljon. Működésének idejét a könyv első mondata meglehetősen pontosan megadja: Uzijának, Júda királyának (783-742) és Jeroboámnak, Izrael királyának (II. Jeroboámról van szó, 786-746) a napjaiban, két évvel a földrengés előtt (Ám 1,1). Ez 760 körül lehetett, a földrengésről tudunk a régészetből, az ásatásoknál megtalálták Hácór romjait. Ámosz Bételben működik, majd elkergetik innen, elmegy délre, de aztán többet nem tudunk róla.

A könyvben sok deuteronomista betoldás van: 1,9-10; 2,4-5.10; 3,1.7; 5,25-26.

Tanítása:

Isten a nép életének minden területén uralkodik, áldozatokkal nem lehet megvenni. Ámosz könyve szinte teljes egészében fenyegetés: 'Isten napjá'-t várja, ez a nap azonban semmi jót sem fog hozni, hanem a harag és az ítélet napja lesz (Isten napja, mint az ítélet napja bevonul a zsidó eszkatológiába). Semmiféle remény sem jelenik meg nála, a könyv utolsó, vigasztaló, reményt adó versei (9,11-15) utólagos betoldás.

Ozeás (vagy Hoseás)

Neve annyit jelent, mint 'Jahve segít'. Működése 750 és 725 között lehetett, északon (a bukás utáni időben már nem hallunk róla). Ismerte a papi szolgálatot, de ez nem jelenti, hogy papnak is kellett lennie. Isten és Izrael kapcsolatát saját házasságából vett képekkel írja le (hűtlenség – eltaszítás – visszafogadás). Lehetséges, hogy az egész csak metafora, és nincs semmi alapja, de az is lehet, hogy Ozeás házassága tapasztalatai

valóságosak, és ezeket vetíti ki Isten és a nép kapcsolatára. Ennek a kapcsolatnak a szerelmi kapcsolatból vett képekkel történő leírása a későbbiekben rendkívül elterjed, sok ilyen képet találunk Jeremiásnál is.

Tanítása:

Az ostromlás és fenyegetés mellett jelen van a megbocsájtás is: Isten szereti népét (ez tehát érzelmi kapcsolat). Harcol a pogányság és a szinkretizmus ellen. A királyságot nagyon negatívan értékeli, ez vezetett a hanyatláshoz, a baj már Saullal elkezdődött. A megoldás ezért az lenne, hogy vissza a pusztába, ez az a hely, ahol a nép közel volt Istenhez. Lehet, hogy ez a száműzetéssel valósulna meg, ami így megtisztulást jelentene.

Izajás

Neve héberül Jesaja vagy hosszabb formájában Jesajahu. A protestáns egyházak nevét Ézsaiás alakban használják. Izajás könyve a legterjedelmesebb prófétai könyv. Izajásról már a Kr. e. 2. század elején működő Ben Szíra is nagy lelkesedéssel beszélt (Sír 48,22b-25), az Újszövetségben és a korai kereszténységben Izajás könyve pedig az egyik legtöbbet idézett ószövetségi könyv. A próféciák beteljesedését a kereszténység Krisztus születésében, halálában és feltámadásában látja.

Három részből áll:

1 – 39. Ez tulajdonítható (legalábbis nagy vonalakban) magának Izajás prófétának. A 24 – 27. kései betoldás

40 – 54. Deutero-Izajás, a fogság alatt működött, a 6. század derekán

55 – 66. Tritó-Izajás, a fogság után működött, a 6. század utolsó negyedében.

Az első rész nagyjából a próféta működésének időrendjét követi, a másik két rész teljes egészében költeményeket tartalmaz, elbeszélő részek nélkül. Nem tudjuk, hogy a három részt miért illesztették egybe, de az egész felépítésében felfedezhető bizonyos logika. Az első és az utolsó (66.) fejezet ugyanazokat a témákat foglalja össze: Isten szava a kiválasztott néphez és Jeruzsálemhez, Jeruzsálem hűtlensége, és a pusztulás, mely büntetésként éri, majdan a helyreállítás. Mindkét fejezet ugyanazzal a képpel zárul: a pusztító tűz, melyet senki ki nem olthat (1,31; 66,24). 40,1-2 átmenetet alkot az első és a

másik két rész között, megadva az egész könyv ívét: az előtte levő részt a fenyegető, Isten haragját ábrázoló próféciaik urallják, az utána következő részeket pedig a vigasztalás. A könyv különböző részeit a szerkesztő más módszerekkel is összekötötte: 34-35. fejezet az első részben olyan témákat taglal, melyek 40 – 66-ban jönnek elő, így mintegy megelőlegezi a későbbi részeket; Trito-Izajás idézeteket tartalmaz az első részből; 44,24 – 45,7 szerint Círusz Izajás korábbi próféciait teljesíti be. A „nép bűne – Isten haragja – Isten megbocsájtása” motívum pedig egybeköti az egészet.

Iz 1 - 39

A 6. fejezet valószínűleg nem a meghívásáról szól, hanem arról, hogy Uzijja/Azarja király halálának az évében (742 és 736 között) Izajás rendkívüli megbízatást kap: közölje Júda népével az ítéletet. Azt, hogy mikor kezd prófétálni, nem tudjuk, 701-ig prófétál (Szanhérib hadjárata Júda és Jeruzsálem ellen). Állítólag Manasszé idején hal meg. Van felesége is, aki 'n^ebiah' (a 'nabi' = 'próféta' nőnemű alakja), nem tudjuk, hogy ez prófétanőt vagy próféta feleséget jelöl. Egyik fiának a neve Sear Jasúb = 'a maradék visszatér' (7,3), a másik neve Mahhér Sálál Hás Báz = 'hamar a zsákmányra, gyorsan a prédára'. Ezek természetesen szimbolikus nevek, valószínűleg nem valódiak, és az ítéletre illetve a maradék visszatérésére utalnak.

Izajás előkelő származású, közel áll a királyhoz, nyíltan megmondhatja neki, amit akar. Jeruzsálemben működik, és tanúja a szír-efraimi háborúnak.

A könyv létrejötte bonyolult, és nehéz megállapítani, mi megy vissza magára Izajásra.

A könyv felépítése:

1 – 12: jövendölések Júda és Jeruzsálem ellen

13 – 23: jövendölés idegen népek ellen

24 – 27: apokalipszis (kései betoldás)

28 – 33: a próféta eredeti szavai (negatív)

34 – 35: rövid apokalipszis (Edom pusztulása)

36 – 39: elbeszélő rész (= 2Kir 18,13 – 20,19)

Amint látjuk, akárcsak az egész könyvet, úgy ezt a részt is a fenyegető és vigasztaló próféciaik váltakozása jellemzi.

Gondolatvilága: Izajás az első izraeli teológus, ld. a 6. fejezetet. A triszhagion ('háromszor szent', ld. 6,3: „Szent, szent, szent a Seregek Ura, dicsősége betölti az egész földet”) Izrael Istenének abszolút szentségét mondja ki, Isten Izrael szentje. Történelemfelfogása az, hogy Istenben kell bízni, nem pedig politikai ügyeskedésekben. Az ember bűne az, hogy nem hagyja meg a főhatalmat Istennek, hanem maga akar dönteni. Prófétai tettet aránylag keveset találunk nála, de ami van, az annál hatásosabb: Izajás meztelenül jár három évig, hogy megmutassa, így viszi majd Asszíria Egyiptomot fogságba (20,1-6).

Mikeás könyve

Nevének hosszabb héber alakja Mikájahu, ami annyit jelent „Ki olyan, mint Jahve?” A Jeruzsálemhez közeli Moreset faluban született, valószínűleg paraszti sorban. Izajás kortársa, Jeruzsálemben működik. Állítólag Jotam, Aház és Ezékiás uralkodása alatt prófétált, tehát kb. Kr. e. 742-től 698-ig. Az életéről nagyon keveset tudunk. Ezt az egész korszakot az asszír veszély határozza meg: 722-ben Szamária elesik, 713-ban Júda éppenhogy csak megússza az asszír támadást, 701-ben pedig Szanhérib letámadja Júdát és súlyos pusztításokat végez.

A könyv létrejötte:

1-3. fejezet magától Mikeástól származik, az ebben található fenyegetések nagyon jól illenek az adott korba. Akik összegyűjtötték és lejegyezték a próféta szavait, ezt kiegészítették egyéb részletekkel. Végül pedig bekerültek jóval későbbi, Jeruzsálem 587-es lerombolása utáni időkből származó részek is. Hogy pontosan hogyan állt össze, nem tudjuk, azt azonban semmiképpen sem állíthatjuk (mint néha tették), hogy Mikeástól csak fenyegetés származott volna.

A könyv felépítésére jellemző, hogy fenyegető és üdvösséget ígérő próféciaik váltakoznak benne. Általában négy részre szokták osztani:

1 -3: fenyegetés Izrael és Júda ellen

4-5: ígéretek: sion dicsősége, Messiás-király

6,1 – 7,7: fenyegető prófécia Jeruzsálem ellen

7,7 – 7,20: vigasztaló jövendölések Jeruzsálemről (itt már a rombadőlt Jeruzsálem szerepel, tehát 587 után, sőt talán már a hazatérés után keletkezett).

Tanítása:

Itt is nehéz eldönteni, mi az, ami valóban az övé. Mikeás ostromozza a gazdagok kapzsiságát, fellép a jogtiprók, a haszonleső papok, az igazságtalan és megvesztegethető vezetők ellen. Az első rész ítéletet hirdet Szamária (Izrael), majd Jeruzsálem (Júda) ellen, az ítélet a bűnök, elsősorban a vezetők és a gazdagok bűnei miatt következik be. E bűnöknek részesei a papok és próféták is. Az ítélet először Szamáriát éri el, de utána következik Jeruzsálem is. Próféciái oly nagy hatást gyakoroltak, hogy a jó száz évvel későbbi Jeremiás is idézi őket (Jer 26,18). A 4-5. fejjel újakezdést és dicső jövőt ígér, mely a Betlehemből (azaz Dávid születési helyéről) származó Messiás-király által fog megvalósulni. Származása az ősidőkre megy vissza, jó pásztorként őrzi népét, vele a paradicsomi béke tér vissza. A kutatók között mind a mai napig nincs egyetértés, hogy ez a rész valóban Mikeástól származik-e, a keresztény hagyományra mindenesetre nagy mértékben hatott, Máté Mik 5,1-et idézi annak alátámasztására, hogy Krisztusnak Betlehemben kellett születnie (vö. Mt 2,6).

Náhum könyve

Neve eredetileg valószínűleg Nehum-ja, „az Úr megvigasztal”. 1,1-ben úgy szerepel, mint az „elkosi Náhum”, erről a helységről azonban nem tudunk semmit. 650 és 600 között működik, amikor Asszíria már hanyatlik, majd elpusztul. A könyv témája Ninive bukása és az afölött érzett öröm. Ezért Náhum könyvében gyakran a bosszúért kiáltó nacionalizmus megnyilvánulását látják, holott talán inkább Isten igazságosságáról és a történelemben való beavatkozásáról szól.

A mű alfabetikus zsoltárral kezdődik (akrosztikon, mely csak a lamedig jut el), ez műfajában is, stílusában is teljesen eltér a második résztől. Így keletkezése problémákat vet fel, és vannak, akik nem a 7. századra datálják, hanem sokkal későbbre, a fogság végére vagy a fogság utáni kor elejére.

Szofoniás (Cefanja) könyve

A bevezető sorok szerint Josiás idején működött, a jeruzsálemi állapotokról festett kép azonban rendkívül sötét (bálványimádás, vallási szinkretizmus, a főemberek rabolnak, a próféták megbízhatatlanok, a papok tisztátalanok), és nyomát sem látni a josiási reformnak.

A témák itt is azok, amelyekkel az előző prófétáknál találkoztunk: fenyegetés Júda és Jeruzsálem ellen (1,2 – 2,18 és 3,1-8), ítélet a népek felett (2,4-15), ígéretek Jeruzsálem számára (3,9-20). 2,1-3 buzdítás a megtérésre, mely összekapcsolja a Jeruzsálem illetve a népek elleni fenyegetést. Szofoniásnál is, akrcsak Ámosznál, megjelenik az „Úr napja”, mely a közelgő ítélet, a harag napja lesz. A középkori „dies irae, dies illae” kezdetű himnuszhoz, melyet a katolikus liturgiában is használnak, ez adja az alapot (vö. Szof 1,7-18). Az utolsó, ígéretek tartalmazó rész autenticitása vitatott.

Az első két fejezet a reform előtti állapotokat tükrözi (közben buzdítás a megbánásra), a harmadik fejezet első része (3,1-8) már a reform kudarcát. Az ítélet után azonban jön az ígélet: a hűséges maradékból Isten megújítja az emberiséget.

Habakuk könyve

A próféta személyéről nem tudunk semmit, könyvében nem szerepelnek konkrét történeti események, így datálni is nehéz. A könyv két részre oszlik: az első két fejezet a káldeusok támadását írja le, a próféta és Isten közötti párbeszéd formájában. Itt a kérdés az, hogy kik azok, akikre Isten bűneik miatt ráküldi a „káldeusok”-at, azaz a babilóniakat. Az egyik feltevés szerint Asszíria, akkor a könyv a 7. század végén íródott volna (Ninive, a főváros 611-ben esett el). Valószínűbb azonban, hogy Júdáról van szó, és ekkor a próféta működése a Jeruzsálem első ostromát (597) megelőző időkre tehető, tehát Jeremiással lenne egyidejű.

Habakuk könyve jelentős szerepet játszott mind a kereszténységben, mind a zsidóságban. Pál Hab 2,4-et idézi a hit általi megigazolásról szóló tanításánál (Róm 1,17; Gal 3,11; vö. Zsid 10,38-39), a Qumráni iratok között van egy Habakuk-kommentár az első két fejezethez, a rabbinikus hagyomány pedig a 3. fejezetet a Sinai hegyi kinyilatkoztatás leírásaként értelmezi.

Abdiás könyve

Neve héberül Obadja, „Isten szolgája”. Az Ószövetség legrövidebb könyve, a próféta egyetlen látomását tartalmazza, és mindössze 21 versből áll.

Részei:

1-14. Edom pusztulása

15-21: az Úr napja – ez csak az ellenséges népek számára lesz ítélet, Izrael számára ezzel jön el a szabadulás és a győzelem

Az Edom ellen mondott próféciák párhuzamban állnak a Jer 49,7-22-ben szereplő Edom elleni jövendölésekkel. A hasonlóságok alapján nyilvánvaló, hogy a kettő nem független egymástól, de nem lehet eldönteni, hogy Jeremiás függ Abdiástól, vagy fordítva, vagy esetleg közös forrásra mennek vissza.

A könyv ebben az állapotában valószínűleg 587 után keletkezett: az edomiak, kihasználva, hogy Nebukadnezar fogságba vitte Júdát, elfoglalták a déli területeket (a Negebet), a római korban ez lett Idumea. Valószínű azonban, hogy a könyv tartalmaz korábbi részleteket is.

Jeremiás könyve

Neve héberül Jeremja vagy hosszabb alakban Jeremjahu. A könyvben sok életrajzi adatot találunk, de kérdés, hogy ezek mennyire megbízhatóak. Általában három részre szokták osztani működését. Jósiás 13. évében kapja a meghívást (kb. 627-625), ezzel kezdődik működésének első szakasza. Érdekes, hogy a Jósiás-féle reform nem szerepel nála. Működésének második szakasza Jojákim király uralkodásával kezdődik (valószínűleg 609-től). Működésének utolsó szakasza: Jeruzsálem pusztulása (597-582). Vannak, akik ezt a felosztást kétségbevonják, és úgy vélik, Jeremiás csak 615-ben kezdett működni (tehát a josiási reform után, ez lenne az oka annak, hogy nem beszél róla). 582-ben állítólag menekülők egy csoportja magával vitte Jeremiást Egyiptomba, a továbbiakban azonban már nem hallunk róla.

Jeremiás papi családból származott, Anatóból (Jeruzsálemhez közel, északra), sok személyes baj érte. Szolgálatának lényegét 1,10 fejezi ki: „Gyomlálj és irts, pusztíts és rombolj, építs és ültess!” Vagyis ítéletet hirdet, de utána megújulást is.

Működésének első szakasza Josiás alatt: feltételezik, hogy támogatta a josiási reformot, de erről nem tudunk semmit.

2. szakasz: Jojákim alatt - Jeremiás Júda ellen prófétál, ld. 19,1skk. Jelképes cselekedetet hajt végre: ahogy ő összetöri az agyagedényeket, úgy töri össze Isten Jeruzsálemet és Júdát. (Az egyiptomiak ilyen ceremóniát alkalmaztak ellenségeikkel szemben). Jeremiás ellenségei ezen megdühödnek, a prófétát kalodába záratják és megvesszőztatik. Utána Babilon a fő veszély: Jeremiás lediktálja próféciait Báruknak, Jojákim király elégeti a tekercset, Jeremiás újra lediktál mindent, menekülnie kell.

3. szakasz (597-től): Jeremiás jövendölései Júda ellen kezdenek valóra válni. Arra buzdít, hogy hódoljanak Nebukadnezar előtt, a száműzötteket (597-ben már volt egy elhurcolás) arra inti, hogy ne bízzanak a gyors hazatérésben. Mindezek eredményeképpen Jeremiást vízaknába dobják.

Van olyan elképzelés is, hogy az egész életrajz átdolgozás eredménye lenne, melynek célja a prófétát úgy bemutatni mint Isten eszközét, ezért ábrázolják mártírként. A könyv létrejötte mindenesetre bonyolult, ebben az állapotában biztosan nem Jeremiástól és közvetlen tanítványaitól származik. A legáltalánosabb felfogás az, hogy a következő rétegeket lehet benne megkülönböztetni:

Jeremiás eredeti jövendölései
Életrajz (amit Báruknak tulajdonítanak)
Átdolgozások (javarészt deuteronomista)

Felosztása:

1,1 – 25,4: jövendölések a próféta életének három nagy szakaszából

26 – 36: a próféta életéről szóló leírások

37 – 45: utolsó évek, Jeruzsálem ostroma alatti jövendölések

25,15-38 és 46 – 51: népek ellen intézett jövendölések

52: 2Kir 25-tel párhuzamos függelék

A LXX szövege erősen különbözik a Maszorétától, elsősorban a fejezetek sorrendjében, és lehetséges, hogy ez őrizte meg a jobb szöveget.

Gondolkodása:

Jeremiás sokat szenved, bizonytalankodik Isten és a nép között, hol ostorozza, hol védi a népet. Isten szeretetét hirdeti, ezt ő is a férfi – nő kapcsolatból vett képekkel írja le.

Próféciaiban (a helyzetből adódóan) a fenyegetés dominál: ostorozza a hibákat és büntetést jövendöl. Istent a történelem uraként ábrázolja, az idegen népek is az ő szolgálói, Babilon királyát is Isten szolgájának nevezi. Nem képzei, hogy végérvényesen vége lesz a nemzetnek, a bajokat megtisztításként értelmezi, utána fog megvalósulni az „új szövetség” Istennel (31,31-34). A későbbiekben ez adott erőt a fogság elviselésére, amit így próbatételként értelmeztek.

Jeremiás siralmi

A könyv héber címe 'ékah = „jaj, mennyire...”, ez a könyv első szava. Csak a LXX hozza kapcsolatba Jeremiással, ennek alapja feltehetőleg 2Kron 35,24-25: „Ekkor eltemették [Josiást] atyái sírboltjában s egész Júda és Jeruzsálem siratta, leginkább Jeremiás: mindmáig ismétli az ő siralmait Josiásról minden énekes és énekesnő, s ez mintegy törvénnyé lett Izraelben. Szövegük, íme megtalálható a siralmakban.” A

könyvből mindenesetre nyilvánvaló, hogy semmi köze Josiás halálához, hanem Jeruzsálem pusztulását siratja. Legfőbb érdekessége éppen abban áll, hogy ez az egyetlen olyan írás, mely a fogság alatt az otthonmaradottak körében keletkezett.

A keresztény felosztás a prófétai könyvek között hozza, közvetlenül Jeremiás könyve után, a zsidó Bibliában a harmadik csoportban, az Írások között szerepel. Egyike az öt tekercsnek: a Második Templom Kr. u. 70-ben történt elpusztításának emléknapján olvassák fel.

A könyv egy költemény, mely öt siralomból áll: 1,1-22; 2,1-22; 3,1-66; 4,1-22; 5,1-22. Az első négy ének akrosztikhon, vagyis minden vers a héber abc soron következő betűjével kezdődik.

Báruk könyve és Jeremiás levele

Jeremiás levele a LXX-ban külön könyvként szerepel, a jelen kiadások Báruk könyvének végén hozzák.

Báruk Jeremiás írnoka, a könyv látszólag a fogságban lévő Báruk intelmeit, imáit tartalmazza. A könyv jelenlegi formájában a Kr. e. 1. században jött létre. Görögül maradt ránk, bár lehet, hogy egyes részei eredetileg héberül íródtak. A szorványban élő és Jeruzsálemre tekintő zsidóság gondolatvilágát tükrözi.

Jeremiás levele pszeudoepigráf írás, mely a nagy próféta neve alatt hagyományozódott, mintha annak a Babilónba elhurcolandó zsidókhöz írott buzdító szavait tartalmazná. Valójában nyilvánvalóan semmi köze a történeti Jeremiáshoz, legkorábban a Kr. e. 4. században keletkezett. Írója viszont nem csak jól tud írni, hanem meglepően jól ismeri a babilóni vallást is.

PRÓFÉTÁK A FOGSÁG IDEJÉN

Ezékiel könyve

Neve héberül Jehezkiel, annyit jelent, mint 'Isten megerősít'. A papi osztályhoz tartozik. A fogság korának első prófétája, 597-ben, az első elhurcolásnál ő is megy a többiekkel Babilonba, ott ezután az ország déli részén működik, Nippur városától nem messze. A meghívást 593-ban kapta.

Élete két nagy szakaszra oszlik:

1. 587-ig (Jeruzsálem eleste), az ítélettel való fenyegetés dominál
2. Az ezt követő időszakban a remény dominál: Isten kegyelme, visszatérés (571-ig prófétál)

Ezékiel extatikus próféta, sokan patológikus elemeket keresnek nála, bár nem biztos, hogy egy ószövetségi próféta megnyilvánulásait a modern pszichiátria alapján kell megítélni.

A könyv felépítése:

1 – 24: jövendölések Júda és Jeruzsálem ellen

25 – 32: jövendölések a népek ellen

33 – 48: jövendölések a szabadulásról (előkészület, majd a kultusz és a templom helyreállítása)

A könyv nagyon jól szerkesztettnek látszik, de vannak benne ellentmondások és következetlenségek (pl. hol első, hol harmadik személyben beszél).

Gondolkodása: pap és próféta, a megújulást a templommal képzei el. Nála is Isten a történelem ura, minden, ami történik, Isten ítélete miatt van. Őt szokták az apokalipszis atyjának tekinteni (ld. a népek bukásáról szóló részek). Az 587 előtti időkből származó jövendöléseket a fenyegetés jellemzi: a könyv azzal kezdődik, ahogy Isten dicsősége elhagyja Jeruzsálemet (a szekér a mozgó trónus) (1 – 2). De hisz az újrakezdésben: ezt szimbolizálja a mezőn heverő csontok feltámasztása (37,1-14). Az újrakezdést az újjáépített Jeruzsálemben képzei el, melynek középpontjában a templom áll. Ez azonban Ezékiel leírásában sem a salamoni templommal, sem az 515-ben elkészült templommal nem azonos, ez a végidők temploma. Ezékiel látja, amint az Úr dicsősége bevonul a templomba. A megújult nép élén a fejedelem áll.

Deutero-Izajás

Ő a második próféta a fogságban, a Kr. e. 6. század közepén működött, abban az időszakban, amikor Babilon már elbukott, és Círusz vette át a hatalmat. A zsidók számára ez a hazatérés és újrakezdés reményét jelentett, ezt a reményt hirdeti Deutero-Izajás Babilonban a már szinte reményt vesztett és elfásult zsidóságnak. Fő témája tehát a vigasztalás és buzdítás, a büntetés csak mint múlt jelenik meg nála.

A könyv két nagy részre oszlik:

40 – 48: Isten népe már megbűnhődött, Círusz hódít (ez 547 és 539 között zajlik)

49 – 54: epikus rész, nem foglalkozik politikával

Tanítása:

- Jahve a történelem ura

A fogságban levő zsidóság szemében úgy tűnhetett, hogy Istenük kudarcot vallott a többi nép istenével szemben, hiszen nem tudta megvédeni saját népét. Deutero-Izajás ezzel szemben Jahve-t mint az egész világ és az egész történelem urát ábrázolja. Jahve uralkodik minden nép fölött, mindenki az ő szolgája. A büntetés bűneiért érte Izraelt, de miután megbűnhődött, Jahve újra védelmébe veszi. Ő támasztotta Círuszt, ő van vele, hogy minden népet legyőzzön, csak azért, hogy így Izrael majd újra nagyváros lehessen, így tehát Círusz is Jahve szolgája.

- Jahve az egyetlen Isten

Ebből az is következik, hogy Jahve az egyetlen Isten, rajta kívül nincs senki. Izrael, mint láttuk, soha nem volt többisten-hívő, de teológiailag Deutero-Izajás fogalmazza a monoteizmust. Annyira erősen hangsúlyozza Jahve egyetlenségét, hogy még a rosszat is tőle származtatja:

...senki sincs rajtam kívül,
én vagyok az Úr, és nincs más!
Én alkotok világosságot,
és teremtek sötétséget,
én szerzek jólétet és teremtek bajt;

én, az Úr cselekszem mindezeket. (44-6-7)

- Isten a szabadító/megváltó

Jahve örökre megszabadítja népét a fogságból, visszavezeti hazájába, és ott újra nagyváros teszi. Deutero-Izajás a jövőt nagyszerűnek festi: Izrael fiai visszatérnek Izraelbe a világ minden tájáról, újra felépül Jeruzsálem és a templom, a város lakói annyira megsokasodnak, hogy alig fognak elférni, jólét és béke lesz.

...örök ünnep lesz a fejük felett,
vidámság és öröm éri őket,
elfut a bánat és a sóhaj. (51,11)

Izrael földje olyan lesz, mint az Éden-kert (51,3), az új Jeruzsálem pedig drágakövekkel lesz kirakva (54,11-12). Jahve megdicsőíti Izraelt, minden nemzet megalázkodik előtte és szolgálja őt. Deutero-Izajás gyakran nevezi Jahvét megszabadítónak, ami itt történeti értelemben vett szabadulást jelent (a fogság vége és szabadulás a bajoktól). Ugyanez a szó jelenti azonban később a megváltást, megváltót is, így a két értelem egyszerre van jelen (a Jeromos-fordítás általában 'megváltó'-t ír, bár előfordul a 'szabadító' is). Ez is hozzájárult ahhoz, hogy Deutero-Izajás próféciáit, amikor azok a történelemben nem teljesedtek be, eszkatológikusan értelmezzék.

- Teremtés – kiválasztás – megszabadítás/megváltás

Deutero-Izajás összekapcsolja e hármat: Isten, aki megteremtette a világot (és így az egész ura), kiválasztotta magának Izraelt; mivel azonban kiválasztotta, a továbbiakban sem fogja cserben hagyni, hanem elvezeti a boldog végcélhoz (legyen ez a történelemben vagy a védidőben).

- Isten szolgája

Istennek ez a megszabadító/megváltó tevékenysége az ő 'ebed jahve' által fognak megvalósulni. Az Úr szenvedő szolgája – dalok (42,1-9; 49,1-6; 50,4-9; 52,13 – 53,12) eredetileg valószínűleg nem egy személyre vonatkoztak, hanem a fogságban levő 'elit'-re, de a képeket nagyon könnyen lehet egy személyre érteni, vagyis megjelenik a szenvedő Messiás alakja. A szenvedés átértékelődik, kezd megjelenni az a felfogás, hogy a fájdalomnak, szenvedésnek üdvös hatása van.

PRÓFÉTÁK A FOGSÁG UTÁN

Aggeus (Haggai)

Ez az Ószövetség egyik legrövidebb könyve. Költői részlet nincs benne, az egész egyes szám harmadik személyben írott próza, amiből arra következtethetünk, hogy szerkesztett művel van dolgunk. Talán Aggeus tanítványai állították össze, hogy előtérbe helyezték Aggeust, akit kortársa, Zakariás elhomályosított. A könyv alapján Aggeus működését egész pontosan tudjuk datálni: az 521/520-as év augusztus-szeptemberétől november-decemberéig, tehát mindössze kb. 4 hónapon át tartott.

A könyv felépítése:

1,1-15: buzdítás a templom felépítésére (1,1-11); az intelmet megfogadják, és buzgón nekilátnak az építésnek (1,12-15)

2,1-9: jóvendölések az új templomról

2,10-19: a kultikus tisztaság és tisztátalanság kérdése: a nép jelen állapotában tisztátalan Isten előtt, de ha felépíti a templomot, Isten áldását fogja élvezni.

2,20-23: jóvendölések Zerubbabelhez: Aggeus őt tekinti a dávidi Messiás-királynak, akiben a korábbi prófécíák beteljesednek.

A könyv időrendben közli Aggeus prófeciáit. Gyakran találkozunk azzal a véleménnyel, hogy 2,15-19 kilóg a sorból, és inkább 1,15 után lenne a helye. A magam részéről erről nem vagyok meggyőződve. Aggeus idején a perzsa birodalomban bekövetkezett átmeneti gyengülés reményt adhatott a zsidóságnak arra, hogy a fényes deuteró-izajási ígérek mégiscsak teljesedni fognak. Aggeus tanítása az, hogy a fogság utáni nagyon is nyomorúságos valóság ellenére, ha felépül a templom, utána eljön a várva-várt dicsőséges korszak, ebben a Dávid házból származó Zerubbabel fog uralkodni, mint „Isten pecsétgyűrűje”.

Zakariás könyve

Neve héberül Zekarja. A könyv két részre oszlik: 1 – 8. és 9 – 14. fejezetek. Ezek közül csak az első rész kapcsolódik Zakariáshoz, a második rész vagy kétszáz évvel később keletkezett. Zakariás Aggeus kortársa, ugyanott és ugyanabban a történeti helyzetben működött, mint ő, 521/520-tól 519/518-ig. Nehemiás a papok között említi (Neh 12,16).

1 – 8. fej.

A könyv nyolc látomást ír le (1,7 – 6,15), ezeket egy megtérésre buzdító beszéd vezeti be (1,1 – 1,6), és az ún. „böjt-prédikáció” és a végidőkben megvalósuló üdvösség leírása zárja (7 – 8. fej.).

Első látomás (1,7-17): lovak

Második (2,1-4): a négy szarv

Harmadik (2,5-17): férfi mérőzsinórral

Negyedik (3. fej.): a főpap – az égi ítélőszék Jozsué főpapot tisztának nyilvánítja, a sátán itt is, akárcsak Jób prófétájában a vádló szerepét tölti be. A jelenet ígérettel zárul a „Sarj” eljövételéről.

Ötödik (4. fej.): a mécsestartó és a két olajfa – a mécses hét ága az Úr szemének fénye, a mécsestartó a gyülekezet. A két olajfa Isten két felkentje: Zerubbabel és Józsué.

Hatodik (5,1-4): könyvtekercs – átkok vannak benne, amelyek elérik a bűnösöket.

Hetedik (5,5-11): nő a vékában – a vékába zárt nő a nép gonoszságát szimbolizálja, ezt két szárnyas nő átszállítja Babilonba.

Nyolcadik (6. fej.): négy kocsis, melyek a négy égtáj felé mennek, hogy végrehatják az Úr akaratát. Ezt követően Zakariás isteni felszólításra megkoronázza Józsué főpapot (6,9-15), ez eredetileg valószínűleg Zerubbabel megkoronázásáról szólt. Zakariás, akárcsak Aggeus, a templom befejezésének szükségességét, és azt követően az üdvösség eljöttét hirdeti. Míg azonban Aggeusnál a történeti helyzet (a perzsa birodalom gyengülése) okot adhatott a reménykedésre, addig Zakariás idejére ez a remény látszólag szertefoszlott (a perzsa birodalom, ahelyett, hogy szétesett volna, inkább megerősödött). Zakariás azt hirdeti, hogy mindezek ellenére is Isten megvalósíthatja szándékát: megsemmisíti Izrael ellenségeit, Jeuzsálemet pedig nagyra teszi. Zakariásnál két

messiás-alak jelenik meg: egy királyi (Zerubbabel) és egy főpapi (Józsué). A megújult Jeruzsálemet ők ketten fogják kormányozni.

Deutero-Zakariás (Zak 9 – 14. fej.)

9 – 14. fej. mind stílusában, mind tartalmában erősen különbözik 1 – 8. fej.-től: nem szerepel benne sem Zerubbabel, sem Józsué, a templom felépítéséről és a Kr. e. 520 körüli politikai helyzetről sem esik szó. Továbbá hiányoznak a Zakariásra (és Aggeusra) oly jellemző időmeghatározások.

A könyv datálása és eredete egyáltalán nem tisztázott. Bizonyos részletek (Júdának és Izraelnek, mint önálló államnak a léte, AsszírIA és Egyiptom említése Izrael ellenségei közt) alapján a 19. század végén és a 20. század elején a fogság előtti időkre datálták. Ma már általában elfogadott, hogy a fogság után keletkezett (Jeremiás, Ezékiel és Deutero-Izajás hatása érződik rajta, és 9,13-ban a görögöket említi), de ezen belül a kutatók által javasolt dátumok nagyon tág határok között mozognak: a Kr. e. 4-3. század (Nagy Sándor és a diadokhoszok kora) vagy a Makkabeus-kor (Kr. e. 2. század közepe).

A könyv két részre oszlik: 9 – 11. fej. és 12 – 14. fej. (ez utóbbit szokták Tritozakariásnak is nevezni).

Felépítése:

9,1 – 11,3: fenyegetés a szomszédos népek ellen, Isten összegyűjti szétszórt népét Egyiptomból és Assziriából, Jeruzsálembe bevonul a „béke királya” számaron (szegény és alázatos Messiás)

11,7-17 és 13,7-9: pásztor-vízió a jó illetve rossz pásztorról – értelmezését nem tudjuk

12,1 – 13,6 és 14: végső támadás Izrael és Júda ellen, a két ország csodálatos megmenekülése. A két rész szimmetrikusan épül fel, a bennük szereplő elemek megfelelnek egymásnak.

Deutero-Zakariásnál megerősödik a korábbi prófétáknál megfigyelt eszkatológikus és apokaliptikus látásmód. Bár a könyv gondos logikával épül fel, végső értelmét nem ismerjük.

Trito-Izajás

A könyv valószínűleg nem egy szerző műve, hanem inkább egymástól független részletek gyűjteménye, a keletkezési idejük a 6-tól a 3. századig terjed. Van olyan felfogás is, mely feltételez egy „izajási iskolát”, mely évszázadokon át működött, és tőlük származna ez a gyűjtemény is. Egyáltalán nem biztos azonban, hogy létezett ilyen iskola. A könyv töredékes, 12 részt szoktak benne megkülönböztetni, az egészben azonban nehéz logikus szerkezetet fellelni. A legrégebbi részletek feltehetőleg a fogság utáni, de a templom elkészültét (515-520) megelőző időkből származnak, egy bizonyos Jeruzsálemben működő prófétától, akinek a nevét nem tudjuk, ezért Trito-Izajásként emlegetjük. Ilyen részletek: 57,14-21; 60 – 62; 65,16b-25; 66,6-16. Itt a főtéma a deuterio-izajási próféciák alkalmazása és átértelmezése az új körülmények között. E köré a mag köré került később a többi részlet, hogy pontosan mikor és hogyan, azt nem tudjuk.

Az eredeti, feltehetőleg Trito-Izajásra visszamenő részek tanítása:

Deuterio-Izajás ragyogó ígéreteiből semmi sem valósult meg, a hazatérés utáni nyomorúságos élet még csak nem is hasonlít a beígért dicsőséghez. Trito-Izajás ezt úgy magyarázza, hogy a jelen bajok csak megpróbáltatások, a dicsőség a jövőben fog megvalósulni (ld. 66,1-16): Jeruzsálem újra nagy lesz, a népek pedig majd általa részesülnek az üdvösségből (ld. 60. fej.). Mindez az Úr Felkentje által fog megvalósulni (ld. 61,1-3, mely Iz 42,1-3-ra utal vissza). A későbbi részletek is ugyanezeket a témákat folytatják, a legfontosabb Isten országának a várása.

Malakiás könyve

A szerző ismeretlen, még a nevét sem tudjuk. A Malakiás nem név, hanem héber formájában Mal'aki = „küldöttem”, ez 3,1-ben szerepel, és csak tévedésből lett a könyv szerzőjének a neve. A mű a perzsa korban keletkezett: az ország élén helytartó áll (1,8), a templom már felépült (1,10). Zakariás és Aggeus szép jövendölései nem teljesedtek be, Zerubbabel is eltűnt a színről, a helyzet ismét meglehetősen reménytelennek látszott. A

vallási életről adott szomorú kép azt mutatja, hogy még Ezdrás és Nehemiás reformjai előtt járunk. A könyv tehát a 6. század végén, az 5. század elején keletkezhetett.

Felépítése:

Hat prófétai mondásból és egy függelékből áll.

1. 1,2-5: Jahve továbbra is szereti Izraelt
2. 1,6 – 2,9: azok ellen, akik hibás és beteg állatokat áldoznak az Úrnak
3. 2,10-16: a vegyesházasságok ellen – a zsidók közül sokan eltaszították saját népükből való feleségüket, és pogány nőket vettek el, hogy így szilárdítsák meg anyagi és politikai helyzetüket.
4. 2,17 – 3,5: az Úr napjának eljövételéről – ez itt az Izrael fölötti ítélet napja, mely minden bűnöst elér.
5. 3,6-12: a bajok (rossz termés, sáskák) azért érik a népet, mert nem adják meg a tizedet.
6. 3,13-21: az Úr napjánka eljövételéről – a 4. részben felvetett kérdés újrafelvétele, kicsit más megvilágításban. Az Úr napja elsősorban az igazságosság napja: nemcsak a bűnös nyeri el büntetését de a (látszólag értelmetlenül szenvedő) igaz is elnyeri jutalmát.
7. 3,22-24: függelék – az Úr napjának Illés lesz az előhírnöke. Ezt a kis részletet később csatolták a könyvhöz.

A könyv fő célja a kultusz tisztaságának megőrzése és a vegyesházasságok megszüntetése; ugyanezekkel a kérdésekkel foglalkozik Ezdrás és Nehemiás is. Problematikus 1,11-12, mely szerint a pogányok is tiszta áldozatot mutatnak be. Ilyesmit sehol másutt az Ószövetségben nem találunk, emiatt ezt sokan utólagos betoldásnak tartják. Az a gondolat, hogy Illés lesz a végidők előhírnöke tovább él az Újszövetségben: vannak, akik Jézusban látják Illést, de vannak, akik Keresztelő Szent Jánost hiszik annak. A zsidóságban mind a mai napig szokás a peszah-estén egy széket szabadon hagyni Illés számára.

Joel könyve

A prófétáról a nevén és az apja nevén (Petuél) semmit sem tudunk. A könyvben semmilyen konkrét történeti eseményre sem történik utalás, így a datáláshoz sincs támpontunk, de általában a fogság utáni korra teszik. A rövid kis könyv két részből áll: 1-2. fejezet: sáskajárás, mely az Úr napjának előhírnöke és 3 – 4. fejezet: az Úr napja. 1,1-12 sáskajárást ír le, mely éhínséget idéz elő; 2,1-11 pusztító szereg érkezését beszéli el szimbolikus módon, úgyhogy nem különíthető el, vajon sáskajárásról, ellenséges seregről vagy a végidők eljöttéről van-e szó. 3 – 4. fej.: az Úr napja üdvösség lesz Izrael, ítélet a népeknek.

A könyv központi témája az Úr napjának várása. Jól láthatjuk, hogy ez a fogalom hogyan értelmeződött át az idők folyamán: míg a fogság előtti prófétáknál az Úr mindenki, de elsősorban Izrael számára jelent ítéletet (Am 5,18-20; Szof 1,2skk.), addig a fogság utáni írásokban csak a népek számára félelmetes, Izrael és Júda számára a boldog új idő, vagy az üdvösség kezdetét jelenti.

Jónás könyve

Ez az írás nem jövendöléseket tartalmaz, hanem prófétai novella. Az Úr Ninivébe küldi Jónást, hogy a bűnös város pusztulását hirdesse, Jónás azonban megfutamodik, és az ellenkező irányba induló hajóra száll. Jelenléte miatt a hajó nagy viharba kerül, melyből csak úgy menekülhetnek meg, hogy Jónást a tengerbe dobják. A prófétát egy cethal lenyeli, és három napot tölt annak gyomrában. Mikor épségben kikerül onnan, már tiltakozás nélkül elmegy Ninivébe, ahol elkezd hirdetni a város pusztulását. A lakók viszont (mindenki kivétel nélkül, még az állatok is) bűnbánatot tartanak, és ezért Isten megkönyöröl rajtuk. Jónás ezen megsértődik, (jövendölése meghiúsult, és így szakmai becsülete forog kockán) és kimegy a város határába. Isten ott egy szép nagy növényt növeszt neki, mely alatt boldogan hűssöl. Éjszaka viszont egy féreg elsorvasztja a növényt, és másnap Jónás olyan rosszul lesz a tűző naptól, hogy meg akar halni. Ekkor

Isten levonja számára a tanúságot: „Te bánkódsz a repkény miatt, pedig nem dolgoztál érte..., és én ne irgalmazzak Ninivének, a nagy városnak...?” (4,10-11).

A szerző a próféta nevét a 2Kir 14,25-ben szereplő Jónás prófétától veszi, aki II. Jeroboám (786 – 746) korában működött. Az azonban egyértelmű, hogy a könyvnek semmi köze sincs a 8. századi prófétához, hanem meglehetősen kései írással van dolgunk. Abban megegyeznek a vélemények, hogy a fogság után keletkezett, de a pontosabb datálás már nagyon bizonytalan. A könyv célja az, hogy Isten egyetemes üdvoztató szándékát hirdesse. Fő jellemzője, hogy nagy szimpátiával fordul a pogányok felé (hajósok, Ninivé lakói), és ebben teljesen egyedülálló az ószövetségi könyvek között. Érdekes ellentétet képez ehhez Jónás, aki szinte anti-próféta: elszökik feladata elől; amikor a hajón a legnagyobb a baj, és a pogány hajósok mind buzgón imádkoznak, ő lenn alszik; ahelyett, hogy örülne Ninivé megtérésén, bosszankodik (nem a százezer ember sorsa érdekli, hanem a saját hírneve). Jónás története a kereszténységre óriási hatást gyakorolt, hiszen három napos „eltemettség”-ével Jónás az Úr előképe lett.

Dániel könyve

A zsidó Bibliában az írások között szerepel, a LXX-ban Ezékiel után, így lett belőle próféta. A könyv nagyrésze apokaliptikus jellegű.

Felépítése:

1 -6: Dániel és három társa a babilóni udvarban

7 – 12: egyes szám első személyben íródott, négy látomást tartalmaz, melyeket angyal magyaráz.

Tartalma:

A könyv első részét ún. „udvari történet”-ek alkotják, az egész a babilóni, később méd királyi udvarban játszódik (a királyok és birodalmak sorrendje egyáltalán nincs összhangban a történeti tényekkel). Dániel és társai Jojakim király uralkodásának 3. évében, azaz 606-ban kerülnek Babilonba, Nebukadnezár király szolgálatára. A király

álmot lát, de reggelre elfelejti. A feladat így nem csak az álom megfejtése, hanem kitalálása is. A káldeus bölcsek erre nem képesek, Dániel viszont, miután Isten kinyilatkoztatta neki a titkot, könnyedén megoldja a feladatot, és ezzel nagy tekintélyt szerez magának. A harmadik fejezet a tüzes kemencébe vetett három ifjú történetét meséli el: a király azért bünteti őket, mert nem hajlandóak szobra előtt leborulni, ők azonban csodálatos módon megmenekülnek. Dániel ismét megfejti Nebukadnezár egy álmát, mely azt jövendöli, hogy a király hét évre elveszti értelmét, és úgy fog élni, mint egy állat, ami be is következik. A 5. fejezet Baltazár király lakomáján játszódik: Dániel itt megfejti a falakon megjelenő fenyegető feliratot. Utána a történet a méd Dáriusz király udvarában folytatódik: Dánielt bevádolják, és a királyi az oroslánok vermébe vetteti, Isten angyala azonban megmenti.

A könyv második része Dániel négy látomását tartalmazza: az első négy vadállatról szól, melyek az egymásra következő birodalmakat szimbolizálják: Babilónia, Perzsia, a méd birodalom és Makedónia, az utolsó állat szarvai a diadokhoszok, az utolsó szarv pedig Antiokhosz Epiphanész; a második látomás egy kos és kecskebak harcával szimbolizálja Nagy Sándor győzelmét a perzsák felett, majd az utódállamok sorsát ismét Antiokhosz Epiphanészig; a harmadik látomásban Gábiel megmagyarázza Dánielnek, hogy Jeremiás jövendölését a fogság hetven évről valójában 70 évhétre kell érteni, az utolsó időket itt is Antiokhosz Epiphanész uralkodása jelzi; az utolsó látomásban ismét Gábiel értelmezi Dániel számára az egész történelmet Círusztól Antiokhosz Epiphanészig, majd a végén megszabadulást ígér egész Izraelnek és feltámadást örök életre vagy örök gyalázatra.

Keletkezése:

Dániel neve szerepel Ez 14,14.20-ban (Noével és Jóbbal együtt az igaz ember prototípusaként jelenik meg), így kerülhetett bele a kánonba. Bár a könyv látszólag a babilóni udvarban játszódik, Nebukadnezár uralkodása idején, valójában a Kr. e. második századi palesztínai zsidóság helyzetéről szól: ez az az időszak, amikor Antiokhosz Epiphanész szeleukida uralkodó be akarja tiltani a zsidó vallást. Ez jól látszik a látomások értelmezéséből is. A 7. fejezetben szereplő négy vadállat 11-12-ben az angyal elmagyarázza Dánielnek a Círusztól Antiokhosz Epiphanészig tartó kor értelmét.

Dániel könyve ily módon a második századi palesztínai zsidóságot akarja a rossz történeti helyzetben való helytállásra buzdítani, és bemutatja, hogyan kell idegen fennhatóság alatt, pogányok között Istennek tetsző életet élni. A történelmet eszkatológikusan átértelmezi.

Dániel könyvének görög fordítása néhány jelentős kiegészítést tartalmaz, ezek:

Azarja imája (3,24-50)

A három ifjú imája a kemencében (3,51-90)

Zsuzsanna története (13)

Bél és a sárkány (14)

Az apokaliptika:

Dániel könyvének második része valójában apokalipszis. A szó jelentése görögül 'leleplezés', az apokalipszis tehát rejtett titkokat akar felfedni: az égi világra, a lélek túlvilági sorsára, a végítéletre, a történelem értelmére és végcéljára vonatkozó titkokat. Ezeket általában úgy adja elő, mint amelyek egy kiválasztott személynek lettek kinyilatkoztatva (álmában, látomásban, égi utazás során), és általában van egy égi lény, angyal (angelus interpres = 'magyarázó angyal'), aki ezek jelentését elmagyarázza a főhősnek. Az apokaliptika önálló műfaj, mely a fogság után erősödik fel, bár apokaliptikus részletek vannak a korábbi prófétáknál is. A zsidóságon belül a nagy apokalipszisek a Kr. e. 2 – 1. században keletkeznek, ez az a korszak, amikor a zsidóságnak szembesülnie kell a nagy történeti és gondolkodásbeli változásokkal. A zűrzavaros helyzetben erősödik a végidők várása, ezt fejezi ki az apokaliptika. A legfontosabb apokalipszisek ebből az időből Hénokh apokalipszise (1Hénokh, mert Hénokh neve alatt több apokalipszis is íródott) és Jubileumok könyve. Mindkettő apokrif, vagyis nem kerültek be a kánonba, de ennek ellenére óriási hatást gyakoroltak a zsidó, majd keresztény gondolkodásra. Ilyen apokalipszis Dániel könyve is, mely a fenti kettővel gyakorlatilag egy időben keletkezett, de azokkal ellentétben bekerült a Szentírásba.

BIBLIOGRÁFIA

- Bibel I-III in Theologische Realenzyklopädie 6, Berlin – New York, 1980, 1-48.
- Bright, J.: *Izrael története* Budapest 1983³
- Denzinger, H. – Hünermann, P.: *Hitvallások és az Egyház Tanítóhivatalának megnyilatkozásai* (Szent István kézikönyvek) Örökmécs K. – Szent István T, Bányterenyé – Bp. 2004 (rövidítve: DS)
- Josephus Flavius, *A zsidó háború* (Ford. Révay J.) Bp. 1963
- Josephus Flavius, *A zsidók története* (Ford. Révay J.) Bp. 1980.
- Karasszon I: *Az Ószövetség varázsa* (Kréné 3) Budapest, 2004.
- Karasszon I., *Az ószövetségi Izrael vallása* Bp. 2002.
- Histoire des religions* (sous la dir. De H.-Ch. Puech) 1 (Coll. Folio/Essais) Paris 1972, 307-460. o.
- Von Rad: *Az Ószövetség teológiája*, Osiris, Budapest, 2002
- Rózsa Huba: *Az Ószövetség keletkezése I-II*, Szent István Társulat, Budapest, 1986.
- Rózsa Huba : *A Genesis könyve 1 : A bibliai őstörténet (Gen 1 -11)* Bp. 2002.
- Schmatovich János : *Bevezetés az ószövetségi Szentírásba 1 : Az ígéretek emlékezete* (jegyzet) Zsámbék 2000.
- Soggin, A. J.: *Bevezetés az Ószövetségbe*, Bp. 1999.

This document was created with Win2PDF available at <http://www.daneprairie.com>.
The unregistered version of Win2PDF is for evaluation or non-commercial use only.